

□ statsvetenskaplig tidskrift

2006 / 1

Mathias A Fördigh: Varför so man nej?
— En studie av skillnader mellan Sveriges 290 kommuner i samband med EMU-folkomröstningen 2003

Björn Johnson: Brukarinflyandets utveckling i den svenska narkotikapolitiken 1966–2004

Uppsynsberedningen

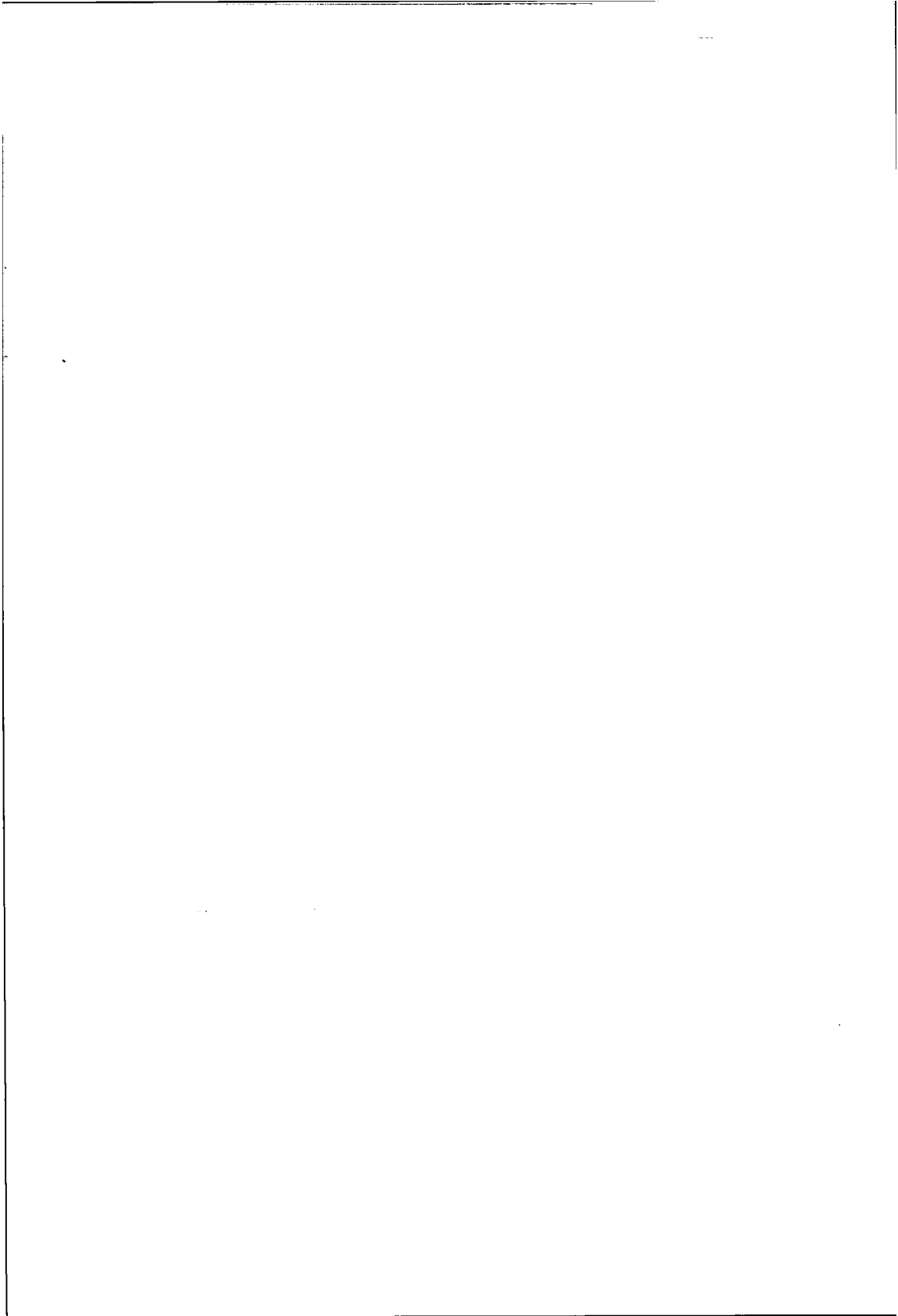
Jens Stihoff Sörensen: Kultur, institutioner och social tillit: en diskussion av Rothsteins ansats och historisk kontext. Replikskifte.

Jørgen Gronnegård Christensen — Bo Rothstein — Raimo Väyrynen: Utlåtande över sökande till Lars Hiertas professur i statsvetenskap

Walter Carlsson: Kommentar med anledning av de sakkunnigas utlåtanden över de sökande till Lars Hiertas professur. Replik.

Översättningen och meddelandena

Leno Wängnerud: Risk att feministisk forskning sjölvdröjer
Notiser

■ Varför sa man nej?

– En studie av skillnader mellan Sveriges 290 kommuner
i samband med EMU-folkomröstningen 2003¹

MATHIAS A. FÄRDIGH²

ABSTRACT

This study takes its starting-point in the Swedish referendum about a membership in the European monetary union. The purpose of the study is to explain the differences that became visible during the EMU-referendum, by thoroughly explore macro-factors and their importance to the voting against a membership at a municipal level. In earlier pursued research concerning voting behaviour and public opinion differences general explanations appear which work as an initial position for this study, the creation of three alternative explanation models and the macro factors to be tested. This study has a statistical design and its intention is to study macro-factors in the 290 municipalities of Sweden through collecting material from several sources. The material has been compiled to analytical aggregate data and will be analysed through bivariate- and multivariate regressions. The result shows that the differences that became visible concerning the EMU-referendum can be explained from economic factors and economic structural differences between the municipalities.

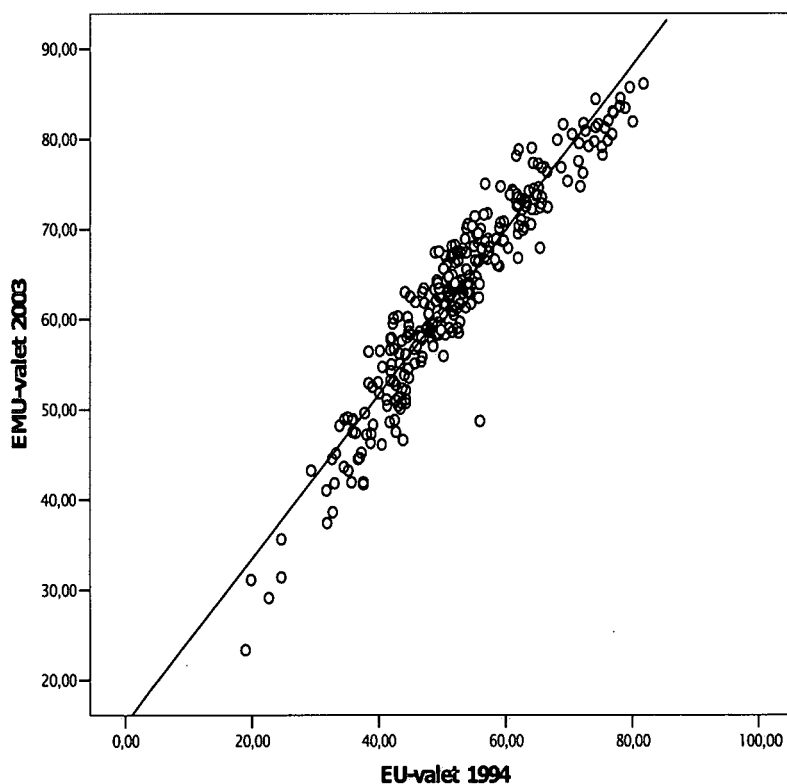
Introduktion

Det var inget tekniskt fel som man först trodde när man skulle åskådliggöra valresultatet av EMU-folkomröstningen i form av en blå-gul Sverigekarta mot slutet av valvakn i SVT.³ Hela kartan lyste gul sånär som på Stockholmsregionen varpå programledaren utbrister: "Det måste ha uppstått ett tekniskt fel!!!" Det som istället gjorde sig gällande vid denna tidpunkt var en Sverigekarta som, för många helt överraskande, tydligt visade svenska folkets nej till ett svenskt EMU-medlemskap på regional nivå.

Den svenska folkomröstningen den 14 september 2003 innebar ett kraftfullt nej till EMU. Jämfört med folkomröstningen om ett svenskt medlemskap i EU var närmare 10 procent av de svenska medborgare som röstade ja till EU 1994 negativt inställda

-
- 1 Artikeln är en omarbetad version av min magisteruppsats med originaltiteln *Att säga nej?* som examinerades vid den Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet VT-2004. Det är därför på sin plats att rikta ett tack till min handledare Maria Oskarson. Tack även till Sören Holmberg och Peter Esaiasson för värdefulla synpunkter och konstruktiv kritik.
  - 2 Fil. mag. Mathias A. Färdigh är verksam vid SOM-institutet, Göteborgs universitet.
  - 3 Blått representerade de valkretsar som röstade ja till ett svenskt medlemskap i EMU och gult representerade de valkretsar som röstade nej.

Figur 1. Andel nej-röster på kommunal nivå i EMU-omröstningen 2003 och EU-folkomröstningen 1994 i Sverige (procent).

Kommentar: Kommunerna Nykvarn och Knivsta är exkluderade från figuren. Nykvarn ingick i Södertälje kommun när EU-valet genomfördes och Knivsta kommun ingick i Uppsala kommun när EMU-valet genomfördes

till EMU nio år senare (Olshov 2003:11). En majoritet på 55,9 procent av väljarna röstade nej till EMU medan 42,0 procent röstade ja och 2,1 procent röstade blankt. Valdeltagandet blev 82,6 procent, vilket är 0,7 procentenheter lägre än vid EU-omröstningen 1994.⁴ Valresultatet i sig är i egentlig mening inte så särskilt anmärkningsvärt. Skillnaderna mellan nej- och ja-röstandet i landet som helhet befinner sig på 13,9 procentenheter. De största och kanske mest anmärkningsvärda skillnaderna blir istäl-

4 För att få en bättre uppfattning om valdeltagandet i folkomröstningen om EMU kan nämnas att vi hittills har genomfört fem riksstäckande folkomröstningar i Sverige, förutom den om EMU; 1922 *Rusdrycksförbud* (55,1); 1955 *Högertrafike* (53,2); 1957 *Tilläggs pension* (72,4); 1980 *Kärnkraft* (75,6) och som jag redan har nämnt 1994 *EU-medlemskap* (83,3) (Pettersson 2001:84). Se även Butler och Ranney (1994) s. 69-78 för jämförelser av folkomröstningar i Sverige och övriga Norden.

let tydliga om vi tittar på variationen i andelar ja- respektive nej-röster på kommunnivå. Då synliggörs plötsligt skillnader runt 62-63 procentenheter mellan kommuner med högst respektive lägst andelar ja- respektive nej-röster. Går vi tillbaks och tittar på skillnaderna mellan andelar ja- och nej-röster i EU-valet 1994 som ligger på ungefär samma nivå blir det uppenbart att de regionala skillnaderna i Sverige inte är ett nytt fenomen.

EMU – en folkomröstning med djupa regionala klyftor

Den svenska folkomröstningen om ett svenskt medlemskap i EMU genomförs vid ett för euroanhängarna illa valt tillfälle. Att stora EU-länder som Tyskland och Frankrike bryter mot stabilitetspakten och nonchalerar de mindre medlemsländernas protester reser flera frågetecken om hur valutaunionen skulle kunna fungera i praktiken.

Det som i efterhand bäst kan sammanfatta vår svenska EMU-folkomröstning är *oenighet, splittring och djupa regionala skillnader*. En analys av den svenska EMU-folkomröstningen visar ett Sverige med djupa regionala skillnader i hur andelen ja- och nej-röster fördelades mellan kommunerna. Strömsunds kommun som stod för det starkaste motståndet till ett svenskt medlemskap i EMU i landet med hela 86,1 procent nej-röster jämfört med Danderyds kommun där endast 23,3 procent av invånarna röstade nej till EMU synliggör en total skillnad i nej-röstandet mellan våra svenska kommuner på 62,8 procentenheter.⁵ Det är skillnaderna på kommunnivå som är denna studiens fokus. Bilden av Sverige som det jämlika landet där alla tycker relativt lika är en falsk och felaktig bild av vårt land. En korrekt bild av Sverige skulle istället vara ett land med djupa regionala skillnader. Skillnader där till exempel spridningen i andelen nej-röster i EMU-folkomröstningen kanske bara är *toppen* av ett *isberg* som när vi gräver oss djupare under ytan, snarare kan uppfattas som ett strukturellt mönster och omfatta en rad olika områden.

Det konkreta syftet med denna studie är att utifrån olika förklaringsansatser konstruera tre alternativa modeller och att utifrån de makrofaktorer som ingår i förklaringsmodellerna öka förståelsen för och förklara de skillnader som synliggjordes på kommunnivå i samband med folkomröstningen om ett svenskt medlemskap i EMU den 14 september 2003. Studien är avgränsad till att omfatta insamlat material och mått på de faktorer som uppfattas som relevanta för problemområdet och kan anses fruktbara att studera utifrån de alternativa förklaringsansatserna. Materialet är även avgränsat så till vida att de makrofaktorer som studeras, så långt det är möjligt, skall bygga på statistik som är insamlad under 2003. Således ligger avgränsningen i tiden i att de makrofaktorer som jag undersöker är mätbara på kommunnivå och under tidsperioden för folkomröstningen om ett svenskt medlemskap i EMU 2003.

⁵ Intressant att notera är att det i samband med EU-valet 1994 var samma kommuner som stod för den största variationen i andelen nej-röster (62,8 procentenheter). Valdeltagandet i samband med EMU-valet i Danderyds och Strömsunds kommun var 86,9 respektive 85,1 procent av det totala antalet röstberättigade kommuninvånare.

⁵ Ett samband mellan två variabler kan elaboreras genom att en tredje variabel förs in i analysen. Morris Rosenberg urskiljer i boken *The Logic of Survey Analysis* (1968) sex olika *tredje variabler*: yttre, komponent, mellanliggande, bakomliggande, undertryckande och förvrängande.

Studiens syfte ligger inte i att förklara skillnader av annan karaktär än de som synliggjordes i samband med EMU-valet och mellan våra svenska kommuner. Avsikten med studien är inte att undersöka och kartlägga den kausala kedja eller de kausala mekanismer som kan förklara skillnaderna på kommunnivå. Således har jag heller ingen avsikt med studien att mer utförligt, deskriptivt återge sambandets styrka eller och huruvida en s.k. ”tredje” variabel skulle förändra sambandet mellan den beroende variabeln och de oberoende variabler som ingår i mina tre förklaringsmodeller.⁶ Syftet med studien är istället att testa hur vissa makrofaktorer hänger ihop, att visa att det finns ett samband mellan dessa faktorer och variationen i nej-röstande som aggregat, samt att visa vilken eller vilka faktorer som har störst betydelse för studiens problem och huruvida denna makrofaktor/makrofaktorer kan fånga upp den regionala skillnaden.

Hur kan vi förstå och förklara våra regionala skillnader i Sverige?

Resultatet av EMU-folkomröstningen och variationen i röstandet på kommunnivå visar på ett tydligt sätt att invånarna i olika regioner tycker olika i frågan om att integreras ytterligare i den Europeiska unionen. Vi har ett EMU-valresultat som vi på ett eller annat sätt kan förhålla oss till, analysera och förklara. Vi vet att majoriteten av medborgarna i våra svenska kommuner sammantaget röstade nej i EMU-folkomröstningen, men vi har till exempel inga förklaringar till varför nej-alternativet endast fick 23,3 procent av rösterna i Danderyds kommun samtidigt som samma alternativ fick så många som 86,1 procent i Strömsunds kommun.

Tittar vi närmare på den forskning som bedrivits komparativt på EU:s medlemsländer och forskning runt den svenska väljarkåren och de förklaringar som lyfts fram i samband med studier av detta problemområde går förklaringarna att härleda till väldigt grundläggande teorier om vad som har betydelse för väljarnas röstningsbeteende på mikronivå.⁷ Svårigheterna ligger således inte i bristen på relevanta förklaringar till väljarnas beteende utan i försöken att fånga upp de skillnader som finns mellan kommuner och regioner genom att studera dem på mikronivå. Studier genomförda på mikronivå visar allt som oftast kvarvarande effekter av regionala skillnader.

Rational choice-teorin och ekonomisk röstning

I *Private Desires, Political Action* (1997) gör Michael Laver ett grundantagande för rational choice-teorins syn på individen:

Rational people are motivated by the urge to fulfill their desires. This very general definition requires more detailed specification when considered in con-

6 Ett samband mellan två variabler kan elaboreras genom att en tredje variabel förs in i analysen. Morris Rosenberg urskiljer i boken *The Logic of Survey Analysis* (1968) sex olika *tredje variabler*: yttre, komponent, mellanliggande, bakomliggande, undertryckande och förvrängande.

7 Se bl. a. Oskarson 1990:8,42, 67, Gilljam och Holmberg 1996:168-169,197, 200, 209-210, Todal Jenssen m.fl. 1998:313-314, Björklund 1996:24-25, 29, Kaltenthaler och Anderson 2001:144, 146-148, 150, Gabel, 1998:339, 351-352.

junction with our first serious assumption, which is that the objects of people's desires are in short supply (Laver 1997:18).

Rational choice-teorin utgår ifrån att individen ständigt strävar efter att uppnå mål eller delmål. Samtidigt konfronteras hon med en omvärld som på ett eller annat sätt möjliggör eller hindrar henne från att uppnå dessa mål. Individen befinner sig alltså i ett ständigt pågående val mellan lämpliga medel för att uppnå en rad olika mål. En rationell individ som står inför flera alternativ av lämpliga medel, som i sin tur bygger på individens verklighetsbild, väljer den strategi, och fattar de beslut som på det *effektivaste* sättet leder till att hon uppnår målet (Laver 1997:20).

Antagandet visar sig även vara rimligt utifrån aspekten ekonomiskt röströstning och ekonomiska faktorerers betydelse för väljarnas röströstningsbeslut. Kinder och Kiewets (1981) studier av amerikanskt väljarbeteende visar att amerikanska väljare låter sig påverkas av den kollektiva ekonomins tillstånd som väljaren befinner sig i (sociotropi) samtidigt som det finns en hel serie av studier som visar att relationen mellan röströstning och personligt ekonomiskt välbefinnande (egotropi) är relativt svag. Makroekonomiska faktorer tycks ha en betydande inverkan på valresultatet som aggregat men det personliga ekonomiska tillståndet har en liten eller ingen effekt på det individuella röströstningsbeslutet (Bengtsson 2002:43).⁸ Kinder och Kiewet som menar att det snarare är uppfattningen av nationens ekonomiska tillstånd än den personliga ekonomin som avgör hur man röstar hävdar att det är rationellt att rösta sociotropiskt och hänvisar i sitt rationalitetsargument dels till Anthony Downs (1957), som menar att det är irrationellt för väljarna att vara mycket välinformerade om politik, och dels till empiriska bevis för att väljarna är relativt oinformerade om vad som händer på den politiska arenan. Kinder och Kiewet menar att sociotropiskt röstande inte ställer oresonabla informationskrav på väljarna eftersom det räcker att ha en övergripande bild av hur ekonomin utvecklas och vilka de största problemen är (Kinder och Kiewet 1981:156). På samma sätt visar forskning att väljarnas relativt oklara uppfattning om specifika ekonomiska mått inte har så stor betydelse eftersom deras övergripande perception av konjunkturförändringar är god och att det är denna uppfattning som har betydelse i val (Bengtsson 2002:45).

I den vallokalsundersökning som SVT genomförde i samband med det svenska EMU-valet uppgav bland annat majoriteten av de svars personer som ser sig själv som *arbetare* att den egna ekonomin var mycket betydelsefull för deras röströstningsbeslut (51 procent).⁹ På samma sätt gick det även att se att både de svars personer som uppgivit att de röstade nej till EMU och de som uppgivit att de röstade ja till EMU såg den personliga ekonomin som betydelsefull för sitt röströstningsbeslut (46 respektive 34 procent). När det gällde vilka frågor som väljarna uppfattar som viktiga i samband med EMU-valet placerade de som röstade ja till EMU den svenska ekonomin som den tredje viktigaste frågan i jämförelse med dem som röstade nej som placerade samma fråga på femte plats (53 respektive 56 procent) (Holmberg, SVT-Valu 2003).¹⁰ Detta

8 Se till exempel Campbell m.fl. (1960), Kinder och Kiewet (1981) Holmberg (1984).

9 SVT:s Vallokalsundersökning bygger på 10 731 enkätsvar från väljare utanför 80 vallokaler och 40 postlokaler. Resultaten är vägda för EMU-röst.

10 Resultaten visar andelen svars personer som svarat *mycket stor betydelse* för röströstningsbeslutet för respektive fråga.

talar för att *både* omgivningens ekonomiska situation och den egna ekonomin har betydelse för röstningsbeslutet när det gäller folkomröstningen om EMU i Sverige. Utifrån det material och de analysenheter som omfattas i denna studie finns inga förutsättningar att avgöra huruvida eventuellt funna samband skulle innebära bevis för att enskilda väljare rationellt överväger ekonomiska faktorer som berör den personliga ekonomin när de röstat i EMU-folkomröstningen.

Annan forskning visar att väljarna bildar sin uppfattning utifrån mikrobevis, att bilden av nationens ekonomiska framgång eller misslyckanden avspeglar sig i den egna vardagen. Stiger till exempel priserna på matvaror märker väljarna av detta i de dagliga inköpen, stiger arbetslösheten är det troligt att de flesta väljare på ett eller annat sätt märker av detta i sin omgivning. Även människor som inte har kunskap om BNP-nivån, exakt hur hög arbetslösheten är eller inte kan tolka ett prisindex, förväntas därför märka av vad som händer i vardagen och vilka direkta effekter det får (Paldam 1981:188f). Downs hävdar istället att väljarna skapar sin bild genom andra informationskällor än mikrobevis eller detaljerad information om makroekonomiska faktorer. Vilket innebär att väljarna förenklar genom att använda sig av till exempel partiidentifikation, information från lobbygrupper och experter när de fattar sina röstningsbeslut. Således har människors okunnighet om specifika ekonomiska mått inte så stor betydelse. Väljarna kan enligt detta resonemang trots bristande kunskaper om sin politiska och ekonomiska omgivning fatta rationella politiska beslut (Bengtsson 2002:46).

Att rösta retrospektivt

Av antagandet att det finns ett aggregerat samband mellan faktorer i kommunen före EMU-valet och väljarnas röstningsbeteende följer bland annat att väljarna i kommunerna röstar retrospektivt – utvärderar vad det svenska medlemskapet i EU har resulterat i och baserar sitt beslut på den informationen.

Hur kan vi närmare förklara det retrospektiva röstande som till exempel kan antas ske i förhållande till den ekonomiska utvecklingen i kommunen? Ansvarshypotesen som oftast används som utgångspunkt klargör överhuvudtaget inte några skäl till att väljarna förmodas vara retrospektiva i sitt röstningsbeteende utan anger bara hur sambandet antas se ut. Hypotesen är därför i egentlig mening inte knuten till Downs, trots att det oftast är honom som forskare av röstning utifrån ekonomiska aspekter kortfattat hänvisar till. Downs är inte den enda forskare som menar att väljarna röstar retrospektivt och som teoretiskt redogör för hur beslutsprocessen går till. V.O. Key har i *The Responsible Electorate* (1966) utvecklat ytterligare en klassisk inriktning. Denna studie baserar sig till skillnad från Downs på ett empiriskt material vilket även en senare studie av Morris Fiorina gör. I *Retrospective Voting in American Elections* (1981) prövar Fiorina giltigheten i Downs och Keys tidigare resonemang runt retrospektivitet och kommer fram till något annorlunda slutsatser än de två föregångarna.¹¹

11 För en mer utförlig och fördjupad diskussion kring och i detta ämne kan med fördel Åsa Bengtssons kapitel *Retrospektivitet och ekonomisk röstning: Tre förklaringsmodeller* (1999) i *Occasional Papers Series*, Nr 13 läsas.

Downs – rationella väljare

Anthony Downs *An Economic Theory of Democracy* (1957) är det klassiska verk som genomgående har använts som teoretisk utgångspunkt i studier av ekonomisk röstning. Downs teori om rationella val är starkt påverkad av nationalekonomiska nyttomaximeringsteorier. Teorins grundantaganden bygger på väljaren som en rationell aktör som röstar enligt den *individuella* nytta hon kan förväntas få av regeringens aktiviteter. Resultatet av ett sådant grundantagande är en väljare som belönar regeringar med sin röst om de skapar en positiv utveckling och som straffar regeringar genom att rösta på oppositionen om utvecklingen är negativ:

In our model, the relationship is derived from the axiom that citizens act rationally in politics. This axiom implies that each citizen casts his vote for the party he believes will provide him with more benefits than the other... Rational men are not interested in policies *per se* but in their own utility incomes (Downs 1957:36,42).

Enligt Downs inser dock väljarna att det är betydligt klokare att grunda sin förutsägelse av partiernas framtida aktiviteter på reella fakta än på partiernas löften.¹² Den rationella väljarens strategi blir därför att utgå från att den sittande regeringen kommer att ge samma nyttoinkomst på ett liknande sätt även under den kommande mandatperioden (Downs 1957:40). För att göra det möjligt att jämföra olika alternativ bedömer väljarna i nästa steg vilken den hypotetiska nyttoinkomsten skulle ha varit om det hade varit oppositionen som hade suttit vid makten under samma period. Resultatet blir utifrån denna bedömning att väljaren lägger sin röst på det regeringsalternativ som enligt beräkningen ger den högsta nyttoinkomsten (Downs 1957:36-50).

Resonemanget om rationellt val förutsätter alltså att alla väljare omprövar sitt röstningsbeslut inför varje val och gör en rationell kalkyl av det ekonomiska och politiska läget. I detta sammanhang blir det således aktuellt att ställa sig frågan om detta antagande verkligen är en korrekt beskrivning av verkligheten. Vissa forskare hävdar att svaret på den frågan är att detta resonemang inte håller fullt ut, utan får snarare ses som en av ansvarshypotesens svagheter.¹³ De menar att studier av väljarbeteende tvärtom har visat att en stor del av väljarkåren snarare är trogen sitt parti genom att i val efter val rösta på samma parti. Med utgångspunkt från empiriska observationer av väljarkårens stabilitet har det utvecklats teorier som snarare betonar den sociala omgivningens betydelse för hela väljargruppens beteende (Bengtsson 2002:13f).¹⁴ Samtidigt behöver inte väljarnas partitrogenhet vara detsamma som att ansvarshypotesen

12 När det gäller Sverige och svenska partier precis som många andra europeiska länder och partier, uppfyller de flesta partier sina vallöften, så i egentlig mening skall man vara försiktig när man hävdar att människor grundar sina beslut på reella fakta istället för på vallöften.

13 En annan svaghet som Downs har kritiserats för är rational choice-modellens oförmåga att förklara varför väljarna överhuvudtaget röstar då den enskilde väljarens röst har en minimal betydelse för valresultatet. Detta problem har av vissa kallats för *The paradox that ate rational choice* (se bl. a. Laver 1997:91-98). Även om Downs antaganden ofta kritiserats för att vara för enkla, bör vi erinra oss hans eget råd: "teoretiska modeller bör i första hand prövas utifrån riktigheten av sina förutsägelser snarare än utifrån realismen i sina antaganden" (Hauge, Harrop och Breslin 2000:278).

14 Se bl. a. Matthew J. Burbank (1997).

är skjuten i sank och inte håller full ut. Man skulle istället kunna hävda att detta snarare är ett tecken på något så enkelt som att väljarna omprövar sitt röstningsbeslut och helt enkelt kommer fram till samma slutsats.

För Downs rationella väljare fungerar med andra ord det förflutna som en guide till den politik som partierna kommer att implementera i framtiden. Applicerar vi denna förklaringsmodell till mitt forskningsproblem blir således resultatet att väljarna utgår ifrån en rad olika faktorer när de gör sin bedömning av vad ett medlemskap i EMU kan ge för nyttoinkomster. Hur har till exempel medlemskapet i EU påverkat makrofaktorer som i sin tur bidragit till att öka eller minska nyttoinkomsten? Väljarnas bedömning omfattar en rad olika faktorer i kommunen som påverkar röstningsbeslutet i olika stor omfattning. Är väljarna i Strömsunds kommun av den uppfattning att EMU-valet kommer att leda till en negativ utveckling av dessa faktorer och i slutändan en försämring av nyttoinkomsten leder detta till ett negativt utfall och vice versa.¹⁵

Key – ansvarsfulla väljare

Valdimer O. Key presenterade i *The Responsible Electorate* (1966) en annorlunda slutsats angående väljarnas retrospektivitet, baserad på ett empiriskt material hämtat från USA och en amerikansk kontext. Han hävdade precis som Downs att väljarna använder sig av det resultat som regeringsinnehavarna har uppnått under den föregående mandatperioden för att bestämma hur de skall rösta i det aktuella valet. Key menar dock att avsikterna bakom väljarnas retrospektiva beteende skiljer sig från Downs genom att det inte har några andra politiska implikationer än ett generellt accepterande eller förnekande av regeringsinnehavarnas kompetens. Vilka handlingsprogram politikerna följer är deras problem, vad de åstadkommer är väljarnas. Det handlar alltså enligt Key om ett rent belöna eller bestraffa beteende där väljarna använder det som regeringen hittills har presterat som en indikator på regeringens bedömningsförmåga och kompetens (Key 1966:61).

Skillnaden mellan Keys och Downs teorier har därmed inte sin grund i själva röstningsbeteendet utan i vilka avsikter som ligger bakom väljarnas röstningsbeteende. I bådas teoretiska världar ser väljarna bakåt för att kunna bestämma sig för hur de skall rösta. Men när Keys väljare ser bakåt för att kunna göra en bedömning av regeringens kompetens, använder Downs rationella väljare av den retrospektiva blicken för att nå ett kostnadseffektivt sätt att rösta prospektivt, d.v.s. för att kunna förutsäga framtida händelser (Bengtsson 2002:16ff).

Fiorina – retrospektivitet av ett senare slag

Morris Fiorinas bok *Retrospective Voting in American Elections* publicerades 1981, omkring tjugo år efter Keys och Downs teorier. Fiorina studerar i stort sett samma frå-

15 Detta resonemang förs utifrån en ekonomiskt rationell förklaringsansats och är en förenkling av en betydligt mer komplicerad process som innefattar en rad andra faktorer som har betydelse för vilket alternativ väljaren bestämmer sig för att rösta på, se till exempel Staffan Kumlins *The Personal & The Political* (2002:46-47, 51-54 och 179-208).

gor som de båda föregångarna. Men eftersom Fiorina är betydligt mer empiriskt orienterad än Downs och betydligt utförligare än Key blir det samtidigt svårt att dra paralleller och att göra jämförelser dem emellan. Fiorina gör emellertid försök att knyta an till Downs och Keys olika teorier om retrospektivt röstande och kommer fram till att det även finns andra faktorer som påverkar väljarna när de gör sina val. Fiorina menar att förväntningar på framtiden har en stor inverkan på den amerikanska väljarkåren. Han menar dock att de framtida förväntningarna grundar sig i direkt upplevda och uppfattade händelser, alltså är det indirekt ett retrospektivt perspektiv (Fiorina 1981:197f). Det är också genom att föra detta resonemang han vill knyta an till Downs åsikt att väljarna använder det förflutna för att kunna göra en bedömning om framtiden. Fiorina finner å andra sidan relativt starka bevis för att väljarna, precis som Key hävdar, är mer intresserade av politikens praktiska utfall än av hur det uppnås (Fiorina 1981:195).

Hur väljarna reagerar på ekonomiska faktorer är något som inte de olika modellerna tar upp. För att bilda sig en uppfattning när det gäller ekonomi som specifik faktor och dess betydelser för de val väljarna gör ur ett retrospektivt perspektiv får man istället gå vidare och titta på den retrospektiva röstningsmodell som Gerald Kramer (1971) har formulerat. Denna modell består av tre relaterade delhypoteser som bygger på att röstning som sker utifrån ekonomi är: (i) *retrospektiv*, (ii) *regeringsorienterad*, och (iii) *baserad på resultatet av den konkreta ekonomiska politiken*. Sammanfattar man Kramers tre hypoteser innebär detta att väljarna ger starkare stöd åt regeringspartiets kandidater när valet föregås av en period med ekonomisk framgång än då konjunkturen har varit dålig, vilket i princip är detsamma som Downs ansvarshypotes men uttryckt mer detaljerat (Bengtsson 2002:20).

Den sociala kontextens betydelse för röstningsbeteendet

Den kontext som väljarna befinner sig i har stor betydelse och stort inflytande på utformningen av deras partipreferenser. De frågor och problem som berör och engagerar en viss samhällsgrupp har betydelse för de politiska preferenser som präglar gruppen och individen i fråga. Eftersom den sociala kontext som individen befinner sig i tenderar att vara stabil uppvisar partipreferenser och röstningsbeteende vanligtvis ett mönster som motsvarar mönstret i den sociala omgivningen (Bengtsson 2002:14).

Den sociala kontextens betydelse för väljarnas beteende har konstaterats av många forskare. Ett exempel är partiidentifikationsmodellen som fick sitt genomslag i *The American Voter* (1960). Denna förklaringsmodell som utgår från ett amerikanskt val- och partisystem och att väljarnas omgivning formar de politiska värderingarna. Dessa värderingar utvecklas till en så kallad partiidentifikation som i nästa steg har stor, dock inte definitivt, inverkan på hur väljarna röstar.¹⁶

En förklaringsmodell med liknande utgångspunkt men utvecklad utifrån en europeisk kontext är den som Lipset och Rokkan presenterar i *Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments* (1967). Lipset och Rokkan menar att vårt politiska bete-

16 Det framgår väldigt tydligt att partiidentifikationsmodellen som presenteras i *The American Voter* är anpassad till en politisk kontext med två partier vars politiska budskap och inriktning kraftigt kan variera.

ende har formats utifrån fyra klyftor i samhället vilka härstammar från den nationella och industriella revolutionen. Den nationella revolutionen resulterade dels i klyftan mellan strävan efter en centraliserad nation och motståndet från etniska, språkliga och religiösa minoriteter, dels i den mellan nationalstatens starka inflytande och kyrkans historiska privilegier. Den industriella revolutionen resulterade i sin tur dels i klyftan mellan jordägarna och den industriella sektorn, dels i den mellan kapitalägare och arbetare. De fyra klyftorna har till stor del präglat det europeiska politiska livet och skapat ett *fruset* d.v.s. stabilt väljarbeteende och partisystem (Lipset och Rokkan 1967:1-64).

Precis som Downs teori om rationella väljare har dessa förklaringsmodeller sina svagheter. Downs förutsätter att väljarna är rationella, kritiskt tänkande varelser, vilket enligt vissa forskare borde leda till en rörlig väljarkår. Campbell m.fl. och Lipset och Rokkan förutsätter istället att omgivningen styr väljarnas beteende, vilket tvärtom leder till en stabil väljarkår. Verkligheten verkar befinna sig någonstans mittemellan. Det har visat sig att en relativt stor andel av väljarna, 15-25 procent i ett genomsnittligt västligt demokratiskt val, byter parti mellan valen. Denna rörlighet kan inte fullt ut förklaras med hjälp av partiidentifikationsmodellen (Bengtsson 2002:15). Jag skulle snarare vilja hävda att dessa två förklaringar kompletterar varandra.

Johan Galtungs – centrum–periferiteori

Den norska fredsforskaren Johan Galtungs teorier om förhållandet mellan centrum – periferi är den teori som man på ett eller annat sätt relaterar till som teoretisk utgångspunkt i studier av regionala skillnader och väljarbeteende utifrån ett sociokulturellt perspektiv.¹⁷

Johan Galtung utvecklade en teori för att kunna klargöra sambandet mellan en människas sociala position och hennes utrikespolitiska orientering. För att kunna klassificera dessa sociala positioner delar Galtung in samhället i tre skilda delar: (i) *en beslutsfattande kärna*; denna är omgiven av (ii) *den sociala strukturens centrum*, som i sin tur är omgiven av (iii) *periferin*. Den sociala strukturens centrum bygger enligt Galtung på positioner som är eftertraktade eftersom dessa likställs med hög social status och premieras i form av belöningar och prestige. Periferin bygger istället på positioner som är betydligt mindre eftertraktade och som istället likställs med låg social status (Galtung 1964:207f).¹⁸

Galtungs centrum–periferiteori har precis som andra teorier kritiserats av olika anledningar och den kritik som främst riktas mot han teorier är att de är väldigt allmän- giltiga och att de omfattar det mesta i samhället, vilket snarare leder till att komplicera än att klargöra forskningsproblem som berör sociala strukturer (Todal Jenssen m.fl.

17 Se bl. a. Johan Galtungs *Verdienter og social posisjon* (1961) och *Foreign Policy Opinion as a Functional of Social Position* (1964).

18 Galtung använder den sociala positionen i samhället för att mäta motsatsförhållandet mellan centrum och periferi. För att mäta social position används ett index bestående av åtta olika dimensioner: *köen, ålder, utbildning, inkomst, sysselsättningsområde, sysselsättningssektor, ekologiskt läge* och *geografiskt läge*. De olika dimensionerna är dikotomier och ges ett värde mellan 0 till 1. Indexet har ett maxvärde på 8 och ett minivärde på 0. Individer med höga indexpoäng räknas till centrum och vice versa (Galtung 1964:217).

1998:173). Annan kritik som riktats mot Galtung är centrum–periferiteorins väldigt elitistiska utformning där det är kvinnan som uteslutande befinner sig i motsatsförhållande till ”centrum” (Gilljam och Holmberg 1996:173). Eller att de inte endast är elitistiska utifrån ett kvinnligt perspektiv, utan snarare elitistisk i sin helhet om man ser till grundantagandet om centrum som driver utvecklingen framåt. En annan viktig aspekt när det gäller Galtungs teorier om motsatsförhållandet mellan centrum – periferi är huruvida dess mekanismer någonsin har genomgått empirisk prövning. En relevant och viktig fråga som följer av detta är således om inte Galtungs centrum–periferiteori snarare skall uppfattas som en tolkningsmodell än som allmängiltig förklaringsmodell?

Galtung utgår från att nya idéer uppkommer i centrum eller importerats dit genom internationella relationer. Dessa idéer sprids sedan vidare till periferin. Utgångspunkten för teorin påminner om sociologerna Lazarsfeld och Katz (1964) tvåstegshypotes som bygger på att personer som befinner sig i centrum får idéer, vilka förs vidare ut till periferin. Det tar tid för idéerna att ta sig från centrum och nå ut till periferin och att dessa, när de väl nått fram, möts av ett starkt motstånd från periferin i sin strävan efter att bibehålla *status quo*. Periferins motstånd mot de nya idéerna minskar och försvinner slutligen helt, allteftersom de implementeras i samhället. Denna process av idéskapande är enligt Galtung en process som ständigt pågår. När en idé väl börjat få fäste i periferin så har redan centrum kläckt nya idéer som förs ut till, och möts av motstånd från periferin.

Galtung lyfter även fram brister med denna förklaringsmodell. Han menar att det helt enkelt inte går att utifrån denna modell slå fast att periferin alltid anammar centrum och dess idéer. På samma sätt menar Galtung att det heller inte alltid är så att periferin strävar efter att uppnå och bibehålla status quo (Galtung 1964:210).

En annan tänkbar modell som Galtung presenterar bygger istället på att periferin saknar nödvändig information om olika politiska alternativ. Individerna i periferin kompenserar denna brist på information med grundläggande moral. Denna grundläggande moral har sitt ursprung i ett starkt religiöst tänkande och i en stark ideologisk medvetenhet. Det är detta som enligt Galtung kan användas till att motivera periferins försvarande av status quo. Individerna som befinner sig i periferin kännetecknas även av ett absolutistiskt tänkande och individerna i centrum av ett gradualistiskt tänkande. Detta medför enligt Galtung att personer i periferin kommer att ändra åsikt radikalt, när de väl ändrar uppfattning i olika frågor och att flera idéer och uppfattningar om samma fråga kan existera samtidigt hos individerna i centrum. Med tiden kommer dock vissa idéer att försvagas och försvinna helt medan andra idéer och uppfattningar stärks, samtidigt som det hela tiden uppkommer nya idéer som utmanar de gamla (Galtung 1964:212).

Galtung argumenterar för att dessa två modeller fungerar bäst när man kombinerar dem. Det som då framträder är ett centrum bestående av högutbildade personer med *topdog-positioner* och hög social rang bosatta i städerna. Dessa personer har genom sin höga utbildning och att de ofta reser utomlands, omfattande och kontinuerliga kontakter med omvärlden. Bilden av periferin kännetecknas således tvärtom av lågutbildade personer med *underdog-positioner* och låg social rang bosatta på landsbygden.

Dessa personer innehar låga positioner i samhället och blygsamma kunskaper om omvärlden (Galtung 1964:215).

Centrum–periferiteori – en vidareutveckling

Flera forskare har arbetat vidare med Galtungs teorier om förhållandet mellan centrum och periferi. Enligt Stein Rokkan (1975) är centrum när det gäller norska förhållanden, geografiskt placerat i huvudstaden och det centrala Østlandsområdet. De mest typiska periferierna är enligt Rokkan den klasspolariserade periferin i Nordnorge och den kulturella periferin på Vestlandet (Bjørklund 1999:289). I grova drag innehåller Rokkans centrum – periferibegrepp fyra komponenter – geografisk, social, kulturell och institutionell. Centrum är en urbaniserad maktelit med kontroll över de politiska och administrativa institutionerna. Centrum består således av en geografiskt centralt placerad social elit som med utgångspunkt i de centrala institutionerna är nationsbyggande. Centrum genererar normer och regler som skapar en nationell identitet, vilket möter motstånd från periferin.

Tor Bjørklund har också vidareutvecklat Galtungs centrum – periferiteori i sina analyser av EU-folkomröstningarna i Norge, Sverige och Finland. Där han bland annat kommer fram till att dessa länder präglas av regionala skillnader i form av en Nord-Syd dimension (Bjørklund 1996:24). De mest EU-skeptiska personerna fanns i norr på landsbygden och det starkaste stödet för EU var i Sverige och Finland koncentrerat runt ländernas tre största städer och i Norge koncentrerat till Oslo. Bjørklunds analys visar att Norge hade större skillnader mellan centrum och periferi än Sverige, vilket han förklarar med att det i Norge fanns ett kompakt motstånd gentemot EU hos jordbrukarna och fiskarna. Medan det i Sverige var tvärtom, här hade jordbrukarna en positiv inställning till EU. En tänkbar förklaring till skillnaden är enligt Bjørklund att Norge har stora regionala stöd som helt enkelt riskerade att försvinna vid ett EU-inträde (Bjørklund 1996:25). En annan tänkbar förklaring skulle kunna vara avståndet mellan periferin och makten, att det geografiska avståndet är sammankopplat med en känsla av maktlöshet. Periferin ser en uppenbar risk för att bli än mer marginaliserade vid ett EU-medlemskap (Bjørklund 1996:26).

Galtungs teorier om social status har även varit viktiga för att förklara varför de norska väljarna röstar som de gör i EU-frågor. Bjørklund lyfter fram utbildning och inkomst som förklaringsfaktorer till varför norrmännen röstade som de gjorde i folkomröstningen om ett norskt EU-medlemskap 1994, att utbildning och inkomst ökade sannolikheten för att väljarna skulle rösta för ett EU-medlemskap – även i de yttre regionerna (Bjørklund 1996:29). Han menar att detta skulle tala för att väljarna helt enkelt röstar utifrån vad som gynnar dem bäst, att fiskare och jordbrukare skulle tjäna på att Norge inte gick med i EU.¹⁹

Todal Jenssen och Valens (1995) analyser av aggregatdata med utgångspunkt i 435 norska kommuner visar att traditionella skiljelinjer mellan centrum och periferi har kompletterats av nya skiljelinjer med betydelse för EU-folkomröstningen i Norge.

---

19 Jämför till exempel med de resultat som Todal Jenssen och Henry Valen (1995) kommer fram till i *Brussel midt imot*.

Motståndet var starkast i Nordnorge, hos de traditionella *motkulturerna* och arbetare i primärsektorn. Kvinnorna och de offentliganställda röstade nej i betydligt högre utsträckning än andra grupper. De största politiska partierna tog en relativt klar ställning i EU-frågan och resultaten visar att korrelationen mellan partiidentifikation och röstningsbeslutet i EU-valet är hög (Todal Jenssen och Valen 1995:162).

Tre förklaringsmodeller

Det finns följaktligen olika alternativa förklaringsansatser som utifrån olika synsätt kan fungera till att förklara de regionala skillnader som synliggjordes i samband med EMU-folkomröstningen 2003. Förklaringsansatserna är ur ett teoretiskt perspektiv urskiljbara men är i praktiken sammanfogade med varandra. Modellerna syftar till att strukturera de olika förklaringsansatserna till teoretiskt definierbara och empiriskt forskningsbara kategorier av faktorer.

Den ekonomiskt rationella förklaringsmodellen

Den första förklaringsansatsen som jag har valt att kalla för den ekonomiskt rationella förklaringen tar sin teoretiska utgångspunkt i rational choice och Downs teorier om den rationella väljarkåren. Ansatsen bidrar med att förklara de regionala skillnaderna utifrån makroekonomiska faktorer och dess inverkan på valresultatet som aggregat.

Förklaringsmodellens fokusering på ekonomiska faktorer och möjligheterna att utifrån dem förklara regionala skillnader grundar sig på de forskningsresultat som bland annat Kinder och Kiewet (1981) kommit fram till (Kinder och Kiewet 1981:156). När det gäller hur väljarna bildar sig en uppfattning och inhämtar kunskap om specifika ekonomiska mått tar modellen både sin utgångspunkt i Downs teorier och studier genomförda av Paldam (1981).

Att en kombination av Downs och Paldams teorier är att föredra visar bland annat resultaten av den studie av danska väljare som genomfördes under åren 1990-1993. Väljarna har två informationskanaler för att skapa sin uppfattning om det ekonomiska läget, dels mikrobevisen och dels den information om makrobevisen som når dem genom opinionsbildare och journalister. Resultaten visar även att väljarnas kunskaper om ekonomi ökar före ett val vilket förklaras av det faktum att väljarna när de förbereder sig för att rösta tar till sig mer av den information som finns tillgänglig genom massmedia (Paldam och Nannestad (2000:370f).

Utgångspunkten när det gäller *vilka* ekonomiska faktorer som väljarna reagerar på tar modellen utifrån tidigare studier av ekonomisk röstning som har studerat arbetslöshet och BNP. Utifrån det forskningsproblem som denna studie är inriktad på har jag valt att studera BRP istället för BNP. Både arbetslösheten och BNP har varit de nationalekonomiska faktorer som visat starkast samband med förändringar i valresultaten och kan anses som fruktbara att undersöka eftersom det borde vara relativt enkelt för väljarna att utvärdera åtminstone en del av de direkta effekter som uppkommer vid nivåförändringar i de två variablerna (Bengtsson 2002:48). Valet att undersöka BRP istället för BNP grundar sig på studiens utformning. Eftersom forsknings-

problemet är av den karaktär att det är variationen i ett valresultat och regionala skillnader i ett land som undersöks uppstår det svårigheter med att mäta och jämföra förändringar i BNP. Måttet BRP varierar istället mellan de olika regionerna och kan på så vis jämföras genom att mätas vid ett och samma tillfälle och ger en samlad bild av regionernas ekonomiska tillstånd. Förutom att undersöka arbetslöshet och BRP har jag valt att även ta med en faktor som mäter effekten av att kommunen får ekonomiska bidrag från EU och en faktor som mäter den genomsnittliga inkomstvariationen mellan kommunerna. EU-bidragets faktor har jag tagit med i förklaringsmodellen eftersom det i samband med EU-folkomröstningen i Norge visat sig finnas ett kompakt motstånd mot ett EU-medlemskap hos fiskare och jordbrukare vilket förklaras med att de stora regionala stöd som fiskarna och jordbrukarna får från norska staten riskerade att försvinna vid ett EU-inträde (Bjørklund 1996:25). Får svenska kommuner omfattande EU-bidrag borde således de uppfattas som något positivt vilket skulle kunna påverka röstningsbesluten i kommunerna. Anledningen till att jag avser att studera den genomsnittliga inkomstvariationen mellan kommunerna är att det trots alla studier som visar att relationen mellan röstning och personligt ekonomiskt välbefinnande är mycket svag finns studier som stödjer den egotropiska tesen. Butler och Stokes (1969) fann i sin studie av brittiska väljare att den personliga ekonomiska situationen påverkar röstningsbeslutet. På samma sätt kan vi se indikatorer på att så även är fallet när det gäller betydelsen av personlig ekonomisk situation för röstningsbeslutet i samband med folkomröstningen om ett svenskt medlemskap i EMU.²⁰

Den sociostrukturella förklaringsmodellen

Nästa förklaringsansats som jag har valt att kalla för den sociostrukturella förklaringen tar sin teoretiska utgångspunkt i Johan Galtungs teorier om förhållandet mellan centrum och periferi. Modellens fokus är fastställt på den omgivning som väljarna befinner sig i och vilken betydelse sociala och strukturella faktorer har för regionala skillnader och valresultat som aggregat.

Den sociostrukturella förklaringsansatsen utgår således inte från att väljarkåren bildar sig en uppfattning om faktorer genom ekonomiska mikro- eller makrobevis. Istället är det den sociostrukturella *omgivning* som väljarkåren befinner sig i som påverkar dem och får betydelse för i det här fallet variationen i nej-röstandet på kommunnivå.

Utgångspunkten för vilka sociostrukturella faktorer som ingår som studieenheter i modellen är forskning som visat att sociostrukturella faktorer har betydelse för röstningsbeteendet. Tor Bjørklunds (1996) studier av EU-folkomröstningarna i Norge, Sverige och Finland visar att de mest EU-skeptiska personerna befinner sig i norr på landsbygden och att det starkaste stödet för EU återfinns centrerat i och runt storstäderna och menar att skillnaderna i första hand beror på faktorer som utbildning och inkomst (Bjørklund 1996:24f). Todal Jenssen m.fl. (1998) har också studerat EU-folkomröstningarna i Norge, Sverige och Finland och argumenterar för att faktorer

---

20 Se den vallokalsundersökning som SVT genomförde i samband med EMU-valet och som jag refererar till i avsnittet *Rational choice teori och ekonomiseröstning*.

som kön, ålder, utbildning och anställningssektor kan bidra till att tydliggöra skillnader mellan centrum och periferi (Todal Jenssen 1998:171).

Jag har valt ut fem faktorer som på ett tydligt sätt synliggör sociostrukturella skillnader mellan centrum och periferi som skall ingå i förklaringsmodellen. Den första är utbildning vilket tidigare forskning visat är en nyckelfaktor när man diskuterar nya värderingar och kognitiv kompetens hos yngre väljare (Todal Jenssen m.fl. 1998:172). Nästa två faktorer som jag har valt ut är näringsgren och företagsklimat. Näringsgren har visat sig ha betydelse för den regionala ekonomin. Den starka koncentrationen av tjänsteverksamhet och IT medför ökad tillväxt i storstadsregionerna, koncentrationen av mer traditionell tillverkningsindustri till andra delar av landet har gett en motsatt effekt av den regionala ekonomin (Todal Jenssen m.fl. 1998:172). Företagsklimatsfaktorn ger ett mer allmänt mått på skillnader i näringsstruktur mellan olika kommuner. Båda faktorerna är även betydelsefulla för att förklara variationen i nej-röstandet mellan våra regioner utifrån social och ekonomisk gruppstillhörighet. Gilljam och Holmbergs (1996) resultat visar bland annat att faktorer som klasstillhörighet, geografisk hemvist har effekt på röstningsbeteendet i EU-valet 1994 på samma sätt menar de att yrkesgruppstillhörighet är den viktigaste socioekonomiska faktorn när det gäller att förklara svenska väljares val av parti (Gilljam och Holmberg 1996:207ff).

Resterande faktorer som ingår i förklaringsmodellen grundar sig på forskningsresultat som visar att geografiska faktorer har betydelse för röstningsbeteende (Todal Jenssen m.fl. (1998:186ff). Den första är in-/utflyttning och den andra är invånardensitet. De två faktorerna visar vilken betydelse in- och utflyttning har för skillnaderna i nej-röster mellan regionerna och huruvida det faktum att kommunerna har en hög respektive låg befolkningstäthet kan bidra med att förklara skillnaderna i nej-röstande mellan regionerna.

Den sociokulturella förklaringsmodellen

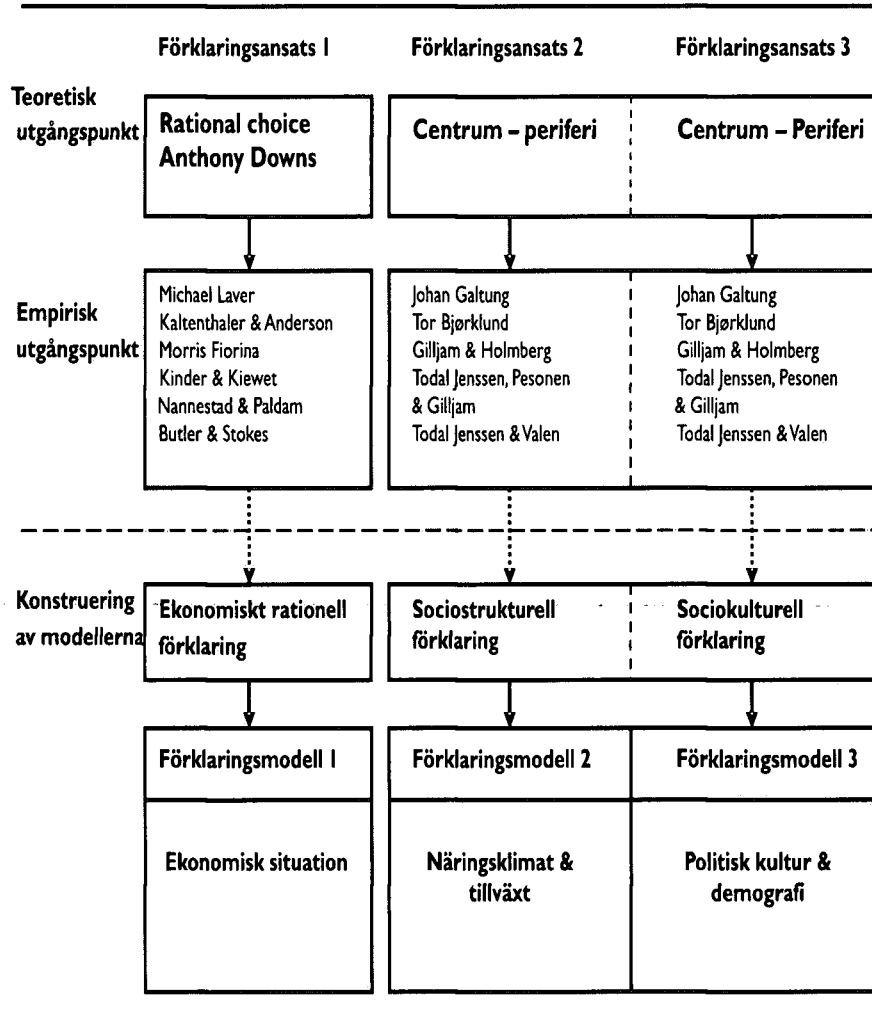
Den sociokulturella förklaringsansatsen tar även den sin teoretiska utgångspunkt i Galtung teorier om motsatsförhållandet mellan centrum och periferi. Det som sedermera skiljer denna ansats från den sociostrukturella är att den fokuserar på den sociokulturella kontexten och dess betydelse för valresultatet som aggregat, och hur relationen dem emellan kan förklara variationen i nej-röstandet mellan kommunerna.²¹

Tanken om den sociokulturella kontextens betydelse för valresultatet som aggregat tar sin utgångspunkt i teorier om motsatsförhållandet mellan centrum och periferi på sociokulturell nivå. Forskning visar bland annat att EU-skepticism går att härleda till en kombination av ett historiskt och makrokaraktäristiska för nordiska samhällen (Todal Jenssen m.fl. 1998:274f).

De faktorer som studeras utifrån den sociokulturella modellen är politisk kultur, könsfördelning, invånardensitet och slutligen förändringar i födelsetal och invånarantal i kommunerna. Forskning visar bland annat att politisk kultur har effekt på röstningsbeteendet som aggregat men att skillnaderna i röstning i EU-valet mellan väljare

21 Se bl. a. Stein Rokkan (1975) i sin diskussion om centrum – periferibegreppets fyra komponenter.

Figur 2 Tre alternativa modeller för att förklara de regionala skillnader som synliggjordes i samband med folkomröstningen om ett svenskt medlemskap i EMU.

Kommentar: Figuren och innehållet i de tre förklaringsansatserna är konstruerad utifrån de teorier och den forskning som uppfattas som relevant för, och som lyfts fram i, denna studie.

i olika regioner, med samma partisympati är förhållandevis stora (Gilljam och Holmberg 1996:198ff). När det gäller könsfördelningen på kommunnivå så menar Todal Jenssen m.fl. att skillnaderna i valresultat som aggregat i EU-vallet bland annat beror på skillnader mellan kvinnor och män, att kvinnorna tenderar att befinna sig mer till vänster och lägga sina röster på partier med tydlig miljöprofilering och på så sätt visa ett större motstånd mot EU (Todal Jenssen m.fl. 1998:172). Todal Jenssen och Valen

(1995) förklarar motståndet mot ett norskt medlemskap i EU hos den kvinnliga delen av befolkningen med att det är i huvudsak kvinnor som arbetar i den offentliga sektorn (Todal Jenssen och Valen 1995:147f). Invånardensiteten och faktorer som födelsetal och invånarantal har också betydelse för valresultatet på regionalnivå. Att leva i tätbefolkade samhällen ger en ökning på 26 till 29 procentenheter i ja-röstande i både Norge, Sverige och Finland. De regionala effekterna på väljarbeteendet visar sig således stämma väl överens med Galtungs centrum – periferiteori, utifrån ett sociokulturellt perspektiv (Todal Jenssen m.fl. 1998:187f).

Med hjälp av en enkel figur kan de tre alternativa förklaringsmodellerna och konkretiseras på följande sätt (figur 2).

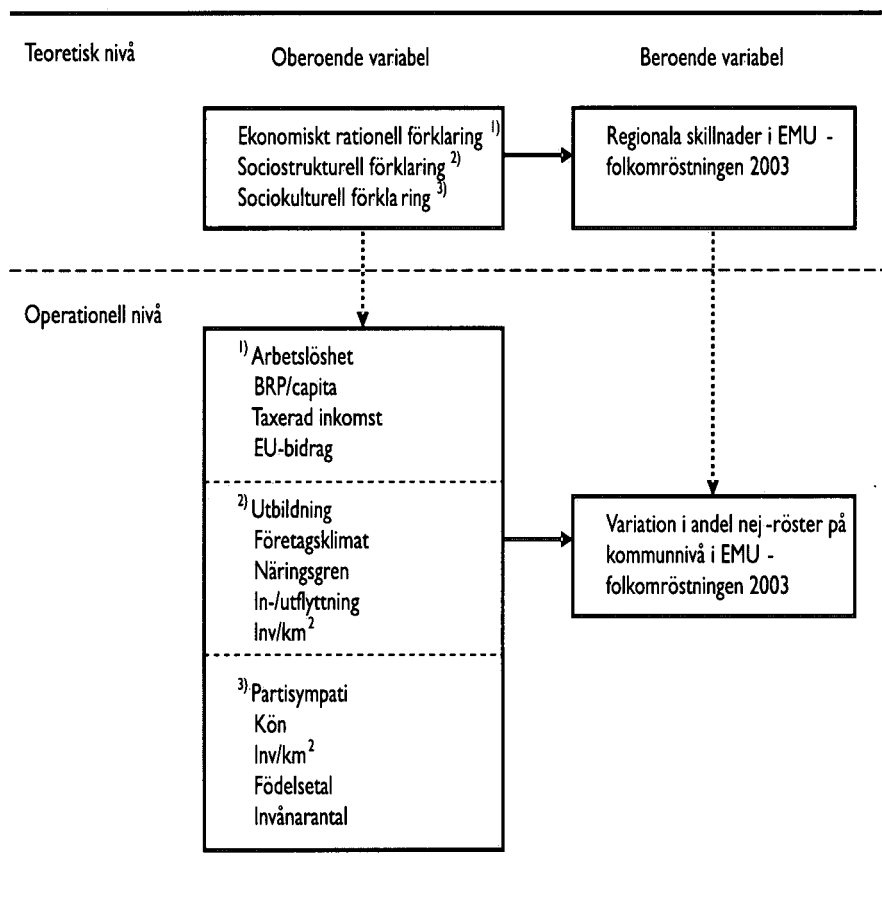
Operationalisering

Operationaliseringen av studiens oberoende variabler har genomförts utifrån de tre alternativa förklaringsmodeller som presenterats ovan. I den ekonomiskt rationella modellen är det makroekonomiska faktorer och dess inverkan på valresultatet som aggregat som skall mätas. Förutom arbetslöshet och BRP/capita har jag valt att mäta EU-bidrag och taxerad förvärvsinkomst. Samtliga mått, förutom BRP/capita och EU-bidrag, bygger på genomsnittliga värden på kommunnivå. BRP/capita mäts i genomsnittligt värde på länsnivå och EU-bidrag mäts genom två dummyvariabler.

I den sociostrukturella förklaringsmodellen har jag valt att studera tre faktorer som på ett tydligt sätt synliggör sociostrukturella skillnader mellan centrum och periferi som skall ingå i förklaringsmodellen, förutom dessa tre har jag även med två faktorer som jag uppfattar som generella geografiska mått. Utbildning, näringsgren och inv/km² är genomsnittliga mått på kommunnivå. Företagsklimat mäter förhållandet mellan konkursade/nystartade företag på länsnivå. Företagsklimatet på länsnivå är svårt att mäta på aggregerad nivå, huruvida företagsklimatet är bra eller dåligt är snarare en fråga som bäst besvaras utifrån en subjektiv bedömning av företagen själva. Det jag sedermera är ute efter att mäta med denna variabel är förhållandet mellan de företag som försatts i konkurs och de företag som är nyregistrerade i de olika länen. Det måttet säger oss någonting om huruvida procentandelen är hög eller låg vid jämförelse av de olika länen och på så sätt slipper jag även att göra onödiga nivåskattningar. In-/utflyttning är två dummyvariabler som mäter förhållandet mellan individer som flyttar in respektive ut ur kommunerna vilket mäter huruvida kommunen kan uppfattas som en centrum- eller periferikommun.

När det gäller den sociokulturella förklaringsmodellen studerar jag fem mått som lyfter fram centrum – periferidimensionen utifrån ett sociokulturellt perspektiv. Jag har valt att mäta partisympati utifrån faktisk procentuell fördelning socialdemokratiska röster på kommunnivå. Anledningen till att jag har valt detta mått för att mäta partisympati är att socialdemokraterna befann sig i regeringsposition när EMU-valet utlystes. Gabels (1998) studier visar att faktorer som hur partierna skildrar EMU-frågan och vilket stöd regeringspartiet har hos medborgarna är viktiga för att förklara skillnader i röstningsbeslut (Gabel 1998:352). Könsfördelningen mäter jag genom faktisk procentuell andel kvinnor i kommunerna. Invånardensiteten mäter jag på precis samma sätt som i den sociostrukturella förklaringsmodellen och förändringar i födelsetal

Figur 3 Operationalisering med hjälp av grafisk figur

Kommentar: En mer utförlig beskrivning av de olika variablerna finns i de kommentarer som finns i anslutning till tabellerna i resultatredovisningen.

och invånarantal mäts genom två dummyvariabler som visar förhållandet mellan antalet födda och döda i kommunerna under 1-3 kvartalet 2003 respektive hurvida invånarantalet har ökat eller minskat under samma tidsperiod. Med hjälp av en grafisk figur kan uppsatsens huvuduppgift, centrala begrepp och operationaliseringar illustreras i figur 3.

Naturligtvis kan och bör man diskutera de operationella indikatorer som tilldelats de tre alternativa förklaringsansatserna. Detta har bland annat sin grund i att studien bygger på andras insamlade material. Det måste helt enkelt finnas någon som har samlat in information om faktorerna i fråga, eller åtminstone att det finns grundförut-

sättningar för att på egen hand sammanställa den befintliga informationen till mätbara data.

Man skulle till exempel istället för att mäta arbetslösheten kunna studera *ohälsotoalet* eller *andelen bidragsmottagare* på kommunnivå. På samma sätt går det att diskutera huruvida tidsperspektivet för att mäta in-/utflyttning i kommunerna är orimligt kort eller ej. När det gäller variabeln partisympati skulle det kanske istället för att mäta andelen s-röster fungera lika bra att mäta andelen *v+mp+c-röster* som var uttalat emot ett svenskt EMU-medlemskap. Naturligtvis finns det alltid för och nackdelar med de operationaliseringar som genomförs, i det här fallet beror eventuella tillkortakommanden i operationaliseringsfasen på hinder av mer praktisk karaktär. I de bästa av världar som det heter – det finns en viss diskrepans, men utifrån den forskning som bedrivits runt problemområdet, de teorier som går att applicera på problemet och de grundförutsättningar som funnits anser jag att operationaliseringen, ur validitetssynpunkt, på bästa möjliga sätt genomförs utifrån de definitioner och mått på makrofaktorer som förekommit i tidigare forskning, vilket samtidigt lyfter fram en tydlig teoretisk koppling.

De mått som används för att mäta de makrofaktorer som undersöks i denna studie har således valts ut för att de har visat sig fungera som indikatorer för att mäta ekonomiska, sociostrukturella och kulturella faktorer och att de har betydelse för valresultat som aggregat i tidigare studier av problemområdet. Likafullt är det viktigt att komma ihåg att det finns andra sätt att angripa problem som regionala skillnader.

Studiens material

När frågan om vilken typ av analysenheter studien skulle inrikta sig på aktualiserades föreföll det tämligen meningslöst att som många andra gjort innan samla in information om problemområdet genom att göra observationer på individnivå, eftersom studier på mikronivå inte fullt ut lyckats med att fånga upp och förklara de regionala skillnaderna i Sverige blev valet att samla in materialet på aggregerad nivå.²²

22 Inom valjärforskningen kan vi se att det finns en klyfta mellan mikro- och makroorienterade studier och inte minst mellan utövarna av de olika metoderna. Den konflikt som dominerar fältet är konflikten mellan användandet av aggregatdata och användandet av individbaserade intervjuundersökningar. Denna studie går ut på att undersöka och studera samband mellan makrofaktorer i kommunerna och deras betydelse för valresultatet i EMU-folkomröstningen som aggregat. Vill man studera samband mellan makrofaktorer i kommunerna och röstringsbeteende kan man med surveyundersökningar få en betydligt mer ingående om än subjektiv bild av hur väljarnas uppfattning om de olika kommunegenskaperna påverkar deras röstringsbeteende i EMU-folkomröstningen. Man kan alltså med hjälp av surveydata få svar på hur individens beslutsprocesser ser ut och hur sociala karaktäristika och grundvärderingar påverkar hur de ställer sig till ett svenskt EMU-medlemskap. Om vi däremot är intresserade av att få övergripande svar på hur starkt samband det finns mellan de faktorer som studeras och variationen i nej-röstande mellan våra kommuner i samband med EMU-folkomröstningen framstår det helt klart som en fördelaktigare strategi att arbeta med aggregatdata. Fördelarna med att arbeta med surveydata kan helt enkelt inte utnyttjas vid denna typ av frågeställning. En surveyundersökning begränsar obönhörligen storleken på urval både när det gäller antalet analysenheter, omfattningen av den tidsperiod som skall undersökas och försvårar möjligheterna till att jämföra olika kommuner sinsemellan. Genom att samla in data och material på aggregerad nivå ökar således möjligheten att i studien omfatta ett så stort antal analysenheter som möjligt. Samtidigt som det genom att välja denna nivå i stor utsträckning går att påverka avgränsningar i tiden och rummet.

Det material som samlats in utgörs i huvudsak av statistik insamlad och sammanställd på kommunnivå av Statistiska centralbyrån (SCB). Det material som inte har samlats in från SCB:s databas är arbetslöshetsstatistik som är insamlad från Arbetsmarknadsinstitutet (AMS), statistik över företag försatta i konkurser och nyregistrerade företag som är insamlad från Institutet för tillväxtpolitiska studier (ITPS) och slutligen statistik över de kommuner som ingår i de målområden som omfattas av EU:s strukturfonder vilken är hämtad från Verket för näringslivsutveckling (NUTEK).

Variationer mellan kommuner och län på flera områden

Jag har hittills visat den omfattande variation som finns i andelen nej-röster som aggregerat. Strömsunds kommun stod för det starkaste motståndet till ett svenskt medlemskap i EMU i landet med hela 86,1 procent nej-röster jämfört med Danderyds kommun där endast 23,3 procent av invånarna röstade nej till EMU. Detta synliggör en total skillnad i nej-röstandet mellan våra svenska kommuner på 62,8 procentenheter. Vidare vill jag visa att variationen i andelen nej-röster på kommunnivå bara är en av alla de faktorer där kommunerna faktiskt skiljer sig ganska markant åt, genom att presentera en deskriptiv tabell över de faktorer som ingår i de tre modellerna och variationens omfattning mellan kommunerna med lägst respektive högst värde på faktorerna. Tittar vi på de faktorer som ingår i denna studie ser vi omfattande skillnader mellan våra svenska kommuner och län.

Tittar vi på de största skillnaderna mellan våra kommuner utifrån de faktorer som finns med i tabellen ser vi till exempel att den genomsnittliga förvärvsinkomsten har en variation mellan 159 000 kronor i kommunen med lägst genomsnittsinkomst och 385 000 kronor i den kommun med högst genomsnittlig förvärvsinkomst. Det siffrorna i tabellen säger oss är alltså att skillnaden mellan högsta och lägsta genomsnittliga förvärvsinkomst är i storleksordningen 226 000 kronor. En annan skillnad som också blir väldigt påtaglig är den procentuella andelen 25-64 åringar med eftergymnasial utbildning där skillnaderna uppgår till 52 procentenheter mellan den kommun med högt respektive lägst andel 25-64 åringar med eftergymnasial utbildning. Det jag vill visa med denna tabell är således att det finns omfattande skillnader mellan våra svenska kommuner när det gäller de makrofaktorer som ingår i undersökningen, men även att skillnaderna får konsekvenser för hur vi tolkar de b-koefficienter som ingår i de tabeller som används för att presentera studiens resultat.²³

23 b-koefficientens värde innefattas när den är som högst, genom att beräkna b-koefficienten multiplicerat med antal skalsteg mellan lägsta och högsta värde på respektive faktor, i modellerna. Den totala eller maximala effekten visar hur många enheter den beroende variabeln förändras om vi går från lägsta till högsta värde på den oberoende variabeln ($b \cdot \text{antal skalsteg} = \text{total effekt}$). Slutsatser kommer även att dras om vilken betydelse variationen på de oberoende variablerna har för kommunerna med högst respektive lägst värde på de faktorer som studeras och för variationen i nej-röstandet i EMU-valet. Betydelsen av variationen på den oberoende variabeln och vad det innebär för kommuner med olika värden på den oberoende variabeln innebär således att jämförelser görs mellan olika kommuner ($b \cdot X = \text{betydelsen av effekten}$). X är värdet på den oberoende variabeln som till exempel varierar mellan två kommuner, genom att multiplicera b-koefficienten med X i den första kommunen får man ett värde som sedan kan jämföras med det värde som blir resultatet av att genomföra samma procedur med den andra kommunen ($b \cdot X_1 = \text{kommun 1}$ och $b \cdot X_2 = \text{kommun 2}$).

Tabell 1. Variation på oberoende variabler mellan våra svenska kommuner och län (högsta respektive lägsta värdet).

Oberoende variabler		Kommun/län	Högsta/lägsta värde	Variation	Enhet
Arbetslöshet	högst	Övertorneå	9,3		
	lägst	Nykvarn	1,5	7,8	Procent
BRP/capita	högst	Stockholms län	34,9		
	lägst	Södermanlands län	20,1	14,8	Kronor (tiotusental)
Inkomst	högst	Danderyd	385		
	lägst	Borgholm	159	226	Kronor (tusental)
Utbildning	högst	Danderyd	65,5		
	lägst	Ljusnarsberg	13,5	52	Procent
Företagsklimat	högst	Norrbottens län	30,1		
	lägst	Gotlands län	13,1	17	Procent
Näringsgren	högst	Göteborg	46400		
	lägst	Salem	50	46350	Andel inv. förvärvsarbetande i tillverkningsindustrin
Inv/km ²	högst	Sundbyberg	4214		
	lägst	Arjeplog/Jokkmokk	0,3	4213,7	Inv/km ²
Riksdagsvalet 2002	högst	Hällefors	62,6		
	lägst	Danderyd	11,2	51,4	Procent
Andel kvinnor	högst	Lidingö	52,3		
	lägst	Pajala	47,6	4,7	Procent

Kommentar: Haparanda, Knivsta och Älmhults kommun är exkluderade från tabellen och dummyvariablerna är utelämnade. Haparanda och Älmhult uppvisar väldigt extrema värden på vissa variabler, Knivsta ingick i Uppsala kommun i samband med EMU-valet och har därför uteslutits ur samtliga tabeller. Älmhults kommuninvånare har till exempel år 2003 en genomsnittlig taxerad årsinkomst på 520 000 kronor och Haparanda kommun skiljer ut sig från övriga analysenheter när det gäller könsfördelning och arbetslöshet. För att undvika risken med heteroskedasticitet har alltså dessa två kommuner uteslutits i analysen.

Den ekonomiskt rationella förklaringsmodellen

Det finns en rad studier som kommit fram till att uppfattningen om nationens ekonomiska situation visat sig ha betydelse för röstningsbeslutet samtidigt som det finns en

hel serie av studier som visar att relationen mellan röstning och personligt ekonomiskt välbefinnande är relativt svag.

Makroekonomiska faktorer tycks ha en betydande inverkan på valresultatet som aggregat men det personliga ekonomiska tillståndet har en liten eller ingen effekt på det individuella röstningsbeslutet. På samma sätt visar forskning att väljarnas relativt oklara uppfattning om specifika ekonomiska mått inte har så stor betydelse eftersom deras övergripande perception av konjunkturförändringar är god och att det är denna uppfattning som har betydelse i val.

Utgångspunkten när det gäller att förklara valresultat som aggregat utifrån ett ekonomiskt perspektiv är rational choice och Downs teorier om väljarnas rationella handlande när det gäller vilket alternativ de väljer att lägga sin röst på. När de bestämmer sig för ett av alternativen reflekterar de över ekonomiska faktorer i kommunen och utifrån hur de uppfattar dessa ur ett nyttoperspektiv lägger de sedan sin röst på ett av alternativen. Samtidigt kan vi inte utifrån denna modell påvisa att väljaren väljer ett alternativ framför ett annat beroende på om hon ser till den personliga nyttoinkomsten eller till nyttoinkomsten för den omgivning som hon lever och verkar i, bara huruvida ekonomi har eller inte har betydelse för röstningsbeslutet. De forskningsresultat som Mikael Gilljam presenterar i sin studie av väljarbeteende i samband med

Tabell 2 Den ekonomiskt rationella modellen som förklaring till variationen i andel nej-röster på kommunnivå och de skillnader som synliggjordes i samband med folkomröstningen om ett svenskt medlemskap i EMU 2003 (bivariata och multivariata ostandardiserade regressionskoefficienter, maximal effekt och andel förklarad varians).

Makrofaktor	Bivariat r	Multivariat ¹ b	Multivariat ² b	Multivariat b	Maximal effekt
Arbetslöshet	3.64**	-0.55	-	1.20**	9.4
BRP/capita	-1.67**	-0.19	-	-0.24	-3.6
Taxerad inkomst	-0.32**	-0.21**	-	-0.26**	-58.8
Mål 1 område	17.0**	14.7**	20.4**	-	-
Mål 2 område	7.27**	6.91**	11.7**	-	-
Andel förklarad varians (R ²)		0.79	0.53	0.61	
Antal kommuner		287	287	287	

Kommentar: Den beroende variabeln är faktiska värden av procentuellt fördelade nej-röster i Sveriges 287 kommuner. Knivsta kommun är exkluderad från modellen eftersom den ingick i Uppsala kommun när EMU-valet genomfördes. Kommunerna Älmhult och Haparanda är exkluderade pga extrema värden på någon/några av de oberoende variablerna. Samtliga oberoende variabler är kodade utifrån genomsnittliga värden fördelade kommunvis; *arbetslöshet* (procent); *taxerad inkomst* (tusen kronor/capita) och *Mål 1* och *Mål 2 område* dummy-variabel 1 och 2 omfattar de kommuner som är berättigade bidrag från EU:s strukturfonder (1=omfattas av målområde 1, 0=omfattas inte alls och 0=omfattas av målområde 2 och vice versa) och *BRP/capita* (tiotusen kronor) som är kodad utifrån genomsnittligt värde på länsnivå. En positiv koefficient innebär att variabeln samvarierar positivt med nej-röstandet i EMU-valet och vice versa. Koefficienter markerade med ** är signifikanta på .01-nivån och markerade med * är signifikanta på .05-nivån. Materialet är insamlat från SCB, Nutek och AMS.

EU-valet 1994 tyder på att många väljare röstade i enlighet med hur de uppfattade sina grupp- och egenintressen. Samma tendenser var något vi kunde märka av i samband med den vallokalsundersökning som genomfördes i samband med EMU-valet där 46 procent av de väljare som uppgav att de röstade nej till EMU samtidigt uppgav att den egna ekonomin var mycket betydelsefull för röstbeslutet.

Låt oss så pröva den ekonomiskt rationella förklaringsmodellen. Som det kommer att framgå av tabellen så har jag testat tre olika modeller av den ekonomiskt rationella förklaringen vilket beror på att dummyvariablerna Mål 1 och Mål 2 påverkar de övriga faktorerna som undersöks. I Tabell 2 redovisas resultaten från den multipla regressionsanalysen där den beroende variabeln är den faktiska procentuella fördelningen av nej-röster på kommunnivå i EMU-valet 2003.

Den ekonomiskt rationella förklaringsmodellen har en förhållandevis god förklaringskraft när det gäller ekonomiska faktorer och deras betydelse för variationen i andelar nej-röster på kommunnivå – samtliga faktorer i modellen förklarar 79 procent av variationen i nej-röstandet på aggregatnivå i samband med EMU-valet. Jag har valt testa olika modeller för att renodla de olika förklaringarna, eftersom de två EU-bidragsvariablerna stör effekten av de övriga variablerna vilket skulle kunna bero på att det ligger andra faktorer bakom sambandet mellan EU-bidrag och variationen nej-röstandet. I den modell där de två variablerna uteslutits ur regressionsanalysen minskar förklaringskraften för de tre återstående variablerna till 61 procent samtidigt som det leder till att sambandet mellan b-koefficienten för arbetslöshet och nej-röstandet blir positivt och signifikant skild från noll.

Slutsatsen vi kan dra utifrån b-koefficienterna för Mål 1 och Mål 2 är att EU-bidragen som kommer kommunerna till del bygger på samma grundidé och skall motverka effekten av faktorer som till exempel arbetslöshet. Det som istället Mål 1- och 2-koefficienterna visar är att de inte motverkar nej-röstandet i de kommuner som får del av EU:s strukturfonder, snarare tvärtom, att de har en positiv effekt på nej-röstandet på kommunnivå. Detta kan i sin tur bero på ingen exakt vet hur mycket pengar kommunerna får eller vilka kommuner som får EU-bidrag och således att EU-bidragen inte har den negativa effekt på variationen i nej-röstandet till ett svenskt EMU-medlemskap som man kan vänta sig.

I modellen där Mål 1- och Mål 2-variablerna är exkluderade kan vi se att starkast signifikanta samband med nej-röstandet som aggregat är hur omfattande arbetslösheten är i kommunerna (1,20 procentenheter). Går vi vidare och tittar på variationen i hur arbetslösheten ser ut mellan våra svenska kommuner så innebär detta att arbetslöshetsfaktorn har en maximal positiv effekt på nej-röstandet på 9,4 procentenheter. Tittar vi på skillnaderna mellan kommunen med högst respektive lägst arbetslöshet och vilken betydelse effekten av arbetslösheten har för nej-röstandet i de kommunerna så kan vi se att effekten av arbetslösheten i Övertorneå kommun hade en större betydelse för nej-röstandet i EMU-valet i kommunen (11,2 procentenheter) än vad till exempel samma faktor hade för nej-röstandet i Nykvarns kommun (1,8 procentenheter), arbetslösheten har en signifikant effekt på nej-röstandet men betydelsen varierar i omfattning beroende på hur många av kommuninvånarna som drabbats.

Starkast signifikanta negativa samband hittar vi mellan den genomsnittliga förvärvsinkomsten i kommunen och nej-röstandet på kommunnivå (-0,26 procentenhe-

ter). Genomför vi samma procedur som med arbetslöshetskoefficienten så ser vi att detta negativa samband har en maximal negativ effekt på nej-röstandet som uppgår till -58,8 procentenheter. För Danderyds kommun som har det högst genomsnittlig inkomst av samtliga svenska kommuner blir betydelsen av inkomsteffekten större för det sammanlagda nej-röstandet på kommunnivå än till exempel i Borgholms kommun som har den lägsta genomsnittliga förvärvsinkomsten i landet.

Sammanfattar vi den ekonomiskt rationella förklaringsmodellen så har den en förhållandevis god förklaringskraft när det gäller variationen i nej-röstandet på kommunnivå. Vi kan se att den ekonomiska faktor som har starkast effekt på nej-röstandet i kommunerna med kontroll för övriga faktorer i modellen är arbetslöshet, men att den faktor som har störst maximal effekt är taxerad förvärvsinkomst. Att bo i en kommun som Övertorneå med en arbetslöshet på 9,3 procent innebär således att effekten av arbetslöshet har en större betydelse för ett ökat stöd för nej-alternativet i EMU-folkomröstningen än i till exempel Nykvarns kommun med nästan full sysselsättning. Svagast samband ser vi mellan den genomsnittliga inkomsten i kommunen och nej-röstandet, tittar vi istället på den genomsnittliga inkomstens totala effekt på variationen i nej-röstandet på kommunnivå uppträder ett annat mönster där den maximala effekten leder till hela 58,8 procentenheters negativ förändring i minskat andel nej-röstande på kommunnivå.

Om vi kopplar resultaten av de regressionsanalyser som presenteras i tabellen till de teorier och tidigare forskning som bedrivits runt ekonomisk röstning innebär resultaten att det finns ytterligare bevis för att makroekonomiska faktorer har betydelse även när det gäller den svenska EMU-folkomröstningen. I det här fallet kan vi inte, som Kinder och Kiewets studier visat, uttala oss om huruvida den ekonomiska situationen i landet som helhet påverkat röstningsbesluten på kommunnivå. Det vi däremot *kan* uttala oss om är att ekonomiska faktorer som arbetslöshet och den genomsnittliga inkomstnivån i kommunerna har betydelse för valresultatet som aggregat vilket får betydelse för variationen i nej-röstande i EMU-valet. De ekonomiska faktorerna har således betydelse för valresultatet som aggregat, det intressanta blir således att gå vidare till nästa förklaringsmodell för att se vilken effekt de sociostrukturella faktorerna har på variationen i nej-röstande på kommunnivå.

Den sociostrukturella förklaringsmodellen

Det har genomförts en rad olika studier utifrån sociostrukturella skillnader mellan stad och landsbygd, makten och folket eller som vi brukar omnämna i termer av skillnader mellan centrum och periferi. Johan Galtungs teorier om motsatsförhållandet mellan centrum – periferi har ofta används till att förklara skillnader i väljarnas röstningsbeteende och omgivningens betydelse för de val väljarkåren gör.

Utbildningsnivån har visat sig ha betydelse för EU-folkomröstningarna i Sverige och våra nordiska grannländer Norge och Finland. Det vi kunde se i samband med folkomröstningen om ett medlemskap i EU var att det fanns klara skillnader i röstning mellan olika regioner. Todal Jensen m.fl. visar att det i de flesta EU-länder i huvudsak är i de tätbefolkade områdena som man är mest positivt inställt till ett medlemskap i EU och argumenterar för att de största skillnaderna mellan centrum och

Tabell 3 Den sociostrukturella modellen som förklaring till variationen i andel nej-röster på kommunnivå och de skillnader som synliggjordes i samband med folkomröstningen om ett svenskt medlemskap i EMU 2003 (bivariata och multivariata ostandardiserade regressionskoefficienter, maximal effekt och andel förklarad varians).

Makrofaktor	Bivariat r	Multivariat b	Maximal effekt
Utbildning	-0.95**	-0.80**	-41.6
Företagsklimat	1.66**	1.34**	22.8
Näringsgren	-0.00069**	-0.000063	-2.9
Inv/km ²	-0.011**	-0.0029**	-12.2
In-/utflyttning	-6.67**	-0.99	
Andel förklarad varians (R ²)		0.71	
Antal kommuner		287	

Kommentar: Den beroende variabeln är faktiska värden av procentuell fördelade nej-röster i Sveriges 287 kommuner. Knivsta kommun är exkluderad från modellen eftersom den ingick i Uppsala kommun när EMU-valet genomfördes. Kommunerna Älmhult och Haparanda är exkluderade pga extrema värden någon/några av de oberoende variablerna. Samtliga oberoende variabler är kodade utifrån genomsnittliga värden fördelade kommunvis; *utbildning* (procentuell fördelning av invånare i ålderskategorin 25-64 år med eftergymnasial utbildning); *näringsgren* (andel invånare förvärvsarbetande i tillverkningsindustrin); *in-/utflyttning* dummyvariabel (0=negativt, 0=ingen förändring och 1=positivt); *inv/km²* (antal invånare dividerat med kommunens area) och *företagsklimat* (procentuell fördelning av konkursade företag i förhållande till nystartade företag) som är kodad utifrån genomsnittligt värde på länsnivå. En positiv koefficient innebär att variabeln samvarierar positivt med nej-röstandet i EMU-valet och vice versa. Koefficienter markerade med ** är signifikanta på .01-nivån och markerade med * är signifikanta på .05-nivån. Materialet är insamlat från SCB och ITPS.

periferi har sin grund i faktorer som utbildning och anställningssektor. Gilljam och Holmbergs analyser av det svenska EU-valet går i samma riktning och visar att faktorer som kön, ålder, utbildning och anställningssektor har betydelse för vilket alternativt väljarkåren bestämmer sig för att rösta på.

Det jag vill pröva när det gäller den sociostrukturella förklaringsmodellen är alltså hur sociostrukturella makrofaktorer i den omgivning som väljarna befinner sig i påverkar valresultatet på kommunnivå, utifrån motsatsförhållandet mellan kommuner i centrum och kommuner i periferin. Skillnader i invånardensitet har visat sig betydelsefulla när man vill förklara valresultatet i EU-folkomröstningen i Norge vilket även hänger samman med hur befolkningen i kommunerna ökar respektive minskar.

De faktorer eller egenskaper som står i fokus i denna och nästa förklaringsmodell är således av det slag att de kan bidra med att öka kunskaperna och insikten om den politiska frågan eller bidra till att hämma dem om vi utgår från Galtungs teorier. När det gäller den sociostrukturella förklaringsmodellen är det den sociala och strukturella omgivningen som påverkar väljarkåren till ett visst röstningsbeteende.

Låt oss alltså pröva den sociostrukturella förklaringsmodellen. När vi nu prövar den kan vi således förvänta oss att makrofaktorer som går att koppla till den sociostrukturella omgivning på kommunnivå som väljarkåren befinner sig i har betydelse

för valresultatet i EMU-valet som aggregat. I tabell 3 redovisas resultaten från den multipla regressionsanalysen.

Den sociostrukturella förklaringsmodellen har en något högre förklaringskraft än den ekonomiskt rationella förklaringsmodellen – modellen förklarar 71 procent av variationen i nej-röstandet på kommunnivå i samband med EMU-folkomröstningen.

Starkast signifikanta samband med nej-röstandet i EMU-valet är företagsklimatet på länsnivå som i egentlig mening bara säger oss något om hur förhållandet mellan företagskonkurser och nyregistrerade företag ser ut (1,34 procentenheter). Utifrån variationen i företagsklimatet mellan de län med högst respektive lägst procentandelar företagskonkurser i relation till nyregistrerade företag ser vi en maximal effekt på 22,8 procentenheter i ökat stöd för nej-alternativet på kommunnivå. Vilket i realiteten innebär att effekten av företagsklimatet på Gotland och Gotlands län där det är minst företag som försätts i konkurs i relation till dem som nyregistreras får en förhållandevis liten betydelse för variationen i nej-röstandet på Gotland om vi till exempel jämför med Norrbottens län som har högst andel företagskonkurser i förhållande till nyregistrerade företag i landet.

Den negativa effekten av eftergymnasial utbildning i kommunerna på nej-röstandet ligger på -0,80 procentenheter och en maximal negativ effekt på nej-röstandet i kommunerna på hela -41,6 procentenheter. Variationen innebär alltså att effekten av utbildningsgrad på variationen i nej-röstandet har en betydligt större betydelse i Danderyds kommun där 65,5 procent av invånarna mellan 25-64 år har genomgått eftergymnasial utbildning än i till exempel Ljusnarsbergs kommun där endast 13,5 procent av ålderskategorin 25-64 år har utbildat sig efter gymnasiet. När det gäller effekten av invånardensiteten på variationen i nej-röstandet som aggregat har denna en signifikant negativ effekt på nej-röstandet på kommunnivå som varierar mellan -2,9 promille och en maximal effekt på -12,2 procentenheter.

Sammanfattar vi den sociostrukturella förklaringsmodellen så visar den sig ha god förklaringskraft när det gäller de sociostrukturella faktorernas betydelse för valresultatet som aggregat. Vi kan även se att Galtungs centrum – periferiteorier stärks när det gäller de sociostrukturella faktorernas positiva och negativa effekter på nej-röstandet beroende på om kommunerna kan uppfattas som centrum- respektive periferikommuner. Modellen slår således fast att kommuner med en hög invånardensitet och välutbildade medborgare leder till en stark negativ effekt på nej-röstandet som aggregat. Kommuner med få invånare per kvadratkilometer och med en relativt låg andel av invånarna med eftergymnasial utbildning leder till stark positiv effekt på nej-röstandet på kommunnivå. Men som framgår av Galtungs centrum – periferiteorier och den forskning som bedrivits runt problemområdet kan man även förklara skillnaderna mellan centrum och periferi och väljarbeteende utifrån andra faktorer, vilket leder oss över till nästa förklaringsmodell.

Den sociokulturella modellen

Tidigare forskningsresultat visar att frågan om Sveriges förhållande till EU tillhör en av de tydligaste könsskiljande sakfrågorna i svensk politik under senare år. I folkomröstningen om ett svenskt EU-medlemskap i november 1994 återspeglades detta i

kvinnors och mäns röstringsbeteende. Forskningsresultaten visar också att partisympati har effekt på röstringsbeteendet som aggregat men att skillnaderna i röstning i EU-valet mellan väljare i olika regioner, med samma partisympati är förhållandevis stora. Gabels studier visar att faktorer som hur de politiska partierna skildrar EMU-frågan och vilket stöd regeringspartiet har hos medborgarna är viktiga för att förklara skillnader i röstringsbeslut.

Är betydelsen av den kulturella kontexten giltig även för den svenska EMU-folkomröstningen och i så fall, vilka av de faktorer som studeras har störst betydelse för nej-röstandet till EMU i kommunerna?

Vi vet att den politiska utvecklingen är olika mellan storstadskommuner och kommuner på landsbygden. På samma sätt kan vi ana att regionalt förankrade traditioner har betydelse för våra svenska regionala skillnader. Det har alltså blivit dags att testa vår sista förklaringsmodell. Vi förväntar oss att betydelsen av skillnaderna i den kulturella kontext som finns i olika kommuner har betydelse för hur invånarna sammantaget röstar i EMU-valet som aggregat. Vi förväntar oss således att faktorer som negativa födelsetal har en positiv effekt och att en ökning av kommuninvånarantalet har en negativ effekt på nej-röstandet i kommunen. I Tabell 4 redovisas resultaten från den multipla regressionsanalysen.

Tabell 4 Den sociokulturella modellen som förklaring till variationen i andel nej-röster på kommunnivå och de skillnader som synliggjordes i samband med folkomröstningen om ett svenskt medlemskap i EMU 2003 (bivariata och multivariata ostandardiserade regressionskoefficienter, maximal effekt och andel förklarad varians).

Makrofaktor	Bivariat r	Multivariat b
Riksdagsvalet 2002	0.69**	0.34**
Andel kvinnor	-8.53**	-4.75**
Inv/km ²	-0.011**	-0.0036**
Födelsetal positivt/negativt	14.1**	7.71**
Invånarantal ökning/minskning	-11.4**	-3.17**
Andel förklarad varians (R ²)		0.63
Antal kommuner		287

Kommentar: Den beroende variabeln är faktiska värden av procentuell fördelade nej-röster i Sveriges 287 kommuner. Knivsta kommun är exkluderad från modellen eftersom den ingick i Uppsala kommun när EMU-valet genomfördes. Kommunerna Älmhult och Haparanda är exkluderade pga extrema värden på någon/några av de oberoende variablerna. Samtliga oberoende variabler är kodade utifrån genomsnittliga värden fördelade kommunvis; riksdagsvalet 2002 (procentuell andel socialdemokratiska röster); andel kvinnor (procentuell andel kvinnor av totala antalet kommuninvånare); inv/km² (antal invånare dividerat med kommunens area); födelsetal p/n dummyvariabel (1=negativt, 0=ingen förändring och 0=positivt) och invånarantal ö/m dummyvariabel (0=minskning, 0=ingen förändring och 1=ökning). En positiv koefficient innebär att variabeln samvarierar positivt med nej-röstandet i EMU-valet och vice versa. Koefficienter markerade med ** är signifikanta på .01-nivån och markerade med * är signifikanta på .05-nivån. Materialet är insamlat från SCB.

När vi jämför den sociokulturella förklaringsmodellen med den sociostrukturella kan vi se att de sociokulturella faktorer som ingår i modellen har en något svagare förklaringskraft än de sociostrukturella – modellen förklarar 63 procent av variansen i nej-röstandet i samband med EMU-valet.

Det starkaste signifikanta sambandet med nej-röstandet i EMU-valet är låga födelsetal i kommunerna (7,71 procentenheter). Vi kan alltså se att huruvida det föds fler kommuninvånare än det dör kommuninvånare har betydelse för ett ökat nej-röstande som aggregat. Samma tendens kan vi märka när det gäller huruvida invånarantalet i kommunen ökat som helhet under det 1-3 kvartalet 2003 som visar en effekt på -3,17 procentenheter och när det gäller invånardensiteten i kommunerna som har en starkare negativ effekt i denna modell på -3,6 promille respektive maximal effekt på -15,2 procentenheter. Vilket visar oss att kommuner med få invånare per kvadratkilometer och negativ utveckling när det gäller nytilskott av kommuninvånare ger ett starkare stöd till nej-alternativet i EMU-valet än de kommuner med hög invånardensitet och positiv utveckling när det gäller nytilkomna kommuninvånare.

Det samband som jag tycker är mest anmärkningsvärt när det gäller negativ effekt på nej-röstandet på kommunnivå är att den procentuella andelen kvinnor i kommunerna har en negativ effekt på nej-röstandet till EMU i kommunen på -4,75 procentenheter och en maximal negativ effekt på -22,3 procentenheter. Detta resultat innebär således att de kommuner där kvinnorna utgör majoriteten av befolkningen är betydelsen av den negativa effekten på nej-röstandet som högst. Detta tillsynes märkliga samband skulle kunna ha sin grund i att de kommuner som har högre andel män än kvinnor tenderar att vara kommuner i de norra delarna av Sverige och tvärtom att de kommuner där majoriteten av befolkningen är kvinnor är de storstadskommuner som har en positivare inställning till EMU-medlemskap. Detta skulle i sin tur kunna förklaras med de resultat som genusforskare vid Uppsala universitet visat och som presenterades i en artikel i DN, att de välutbildade kvinnorna i de geografiskt nordligare och glesbefolkade kommunerna i Sverige, som vill satsa på yrkeskarriär helt enkelt inte ser någon framtid i dessa kommuner utan flyttar in till de större storstadskommunerna, vilket leder till en hög densitet av välutbildade kvinnor med en positiv inställning till EMU (DN, 2004-04-26, s.5).

När det gäller faktorn partisympati så kan vi se en positiv effekt av socialdemokratiska röster på kommunnivå i riksdagsvalet 2002 och nej-röstande som aggregat (0,34 procentenheter). Men när vi tittar på den maximala effekten av röstandet på socialdemokraterna för variationen i nej-röstande till EMU på kommunnivå visar den istället 17,5 procentenheter. Detta innebär således att partisympati har effekt för variationen i nej-röster till EMU på kommunnivå, men tvärtom mot vad man skulle kunna vänta sig utifrån den socialdemokratiska partilinjen som ställde sig positivt till ett medlemskap i EMU är effekten positiv för nej-röstandet på kommunnivå. Samtidigt som det utifrån Gabels forskningsresultat skulle kunna innebära att den positiva effekten på nej-röstandet till EMU är en återspeglning av ett splittrat socialdemokratiskt parti.

Sammanfattar vi resultaten av den sociokulturella förklaringsmodellen kan vi se att modellen förklarar 63 procent av variationen i nej-röstandet i samband med EMU-valet på kommunnivå. Vi kan även se att faktorer som kan kopplas till Galtungs periferi har en relativt stark positiv effekt på variationen i nej-röstandet medan faktorer

som går att härleda till centrum har en relativt stark negativ effekt på spridningen av nej-röster på kommunnivå. Den största effekten på nej-röstandet som aggregat har könsfördelningen i kommunerna varav de kommuner med större andel kvinnor har en mer positiv inställning till ett svenskt medlemskap i EMU än de kommuner som har en lägre andel kvinnor.

Utifrån de resultat som nu presenterats kan vi slå fast att samtliga modeller visar sig ha en relativt omfattande förklaringsfaktor när det gäller variationen i nej-röstandet i EMU-folkomröstningen på kommunnivå, men att den förklaringsmodell som har störst förklaringsfaktor är den sociostrukturella förklaringsmodellen som på det sätt den är konstruerad och de faktorer som ingår i modellen uppnår en förklaringskraft på 71 procent.

När det gäller vilken eller vilka faktorer som ingår i förklaringsmodellerna som har störst betydelse för andelen nej-röster kan vi se att den genomsnittliga förvärvsinkomstens negativa effekt på nej-röstandet på kommunnivå ligger på -0,26 procentenheter och att den maximala effekten uppgår till -58,8 procentenheter. Den eftergymnasiala utbildningens effekt hade högst negativ effekt på -0,80 procentenheter och visar på en maximal negativ effekt på -41,6 procentenheter. Frågan som väcks i och med detta är hur de faktorer som ingår i de tre förklaringsmodellerna påverkar varandra och vilken förklaringskraft de tre modellerna uppnår tillsammans.

De tre modellernas sammanlagda förklaringskraft

Vi har hittills sett hur stark de tre förklaringsmodellernas förklaringskraft har varit var och en för sig. När det gäller de makrofaktorer som haft störst effekt på nej-röstandet så märker vi att de faktorer som har starkast effekt på nej-röstandet på kommunnivå är de klassiska förklaringsfaktorer som lyfts fram i de alternativa förklaringsansatserna och den empiri som ligger till grund för de tre modellerna. Ekonomiska faktorer som arbetslöshet, inkomst har en betydande effekt på nej-röstandet som aggregat, på samma sätt som klassiska sociostrukturella och kulturella skillnader mellan kommuner som utbildning, partisympati, könsfördelning även de visar relativt stark effekt på nej-röstandet i EMU-folkomröstningen. Således vet vi nu vilken effekt de olika faktorerna har på nej-röstandet utifrån de tre förklaringsmodellerna med kontroll för övriga faktorer i modellerna. Det vi ännu inte har undersökt är huruvida effekten av de faktorer som innefattas i modellerna ökar eller minskar när vi slår ihop de tre förklaringsmodellerna. Anledningen till att denna sammanslagning av modellerna uppfattas som relevant är att de tre förklaringsmodellerna inte är helt oberoende av varandra, att det går att särskilja modellerna på en teoretisk nivå men att de när det gäller att hitta förklaringar till variationen i andelen nej-röster på kommunnivå hänger samman.

När faktorerna i de tre förklaringsmodellerna sammanförs till en stor förklaringsmodell så genomförs detta i fyra steg. Det första steget är den ekonomiskt rationella förklaringsmodellen, i steg två förs den sociostrukturella förklaringsmodellen in i regressionsanalysen och på så vis ser vi hur effekten och förklaringsfaktorn förändras. I steg tre läggs den sociokulturella modellen till vilket gör att vi får fram de tre modellernas sammanlagda förklaringskraft och kan se hur faktorernas effekter förändras i förhållande till varandra, i det fjärde och sista steget exkluderas de faktorer som inte

Tabell 5 Tre förklaringsmodeller som förklaring till variationen i andel nej-röster på kommunnivå och de skillnader som synliggjordes i samband med folkomröstningen om ett svenskt medlemskap i EMU 2003 (bivariata och multivariata ostandardiserade regressionskoefficienter, maximal effekt och andel förklarad varians)

	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4	
	Ekono- miskt-ra- tionell	Ekonomiskt- rationell +so- ciostrukturell	Ekonomiskt-ra- tionell +socio- strukturell +sociokulturell	Ekonomiskt-ra- tionell +sociostrukturell +sociokulturell -icke signifikanta variabler	Maximal effekt
Ekonomiskt rationell förklaring					
Arbetslöshet	1.20**	0.64*	0.46	-	
BRP/capita	-0.24	-0.37**	-0.29**	-0.28**	-4.1
Taxerad inkomst	-0.26**	-0.13**	-0.12**	-0.12**	-27.1
Sociostrukturell förklaring					
Utbildning	-	-0.46**	-0.22**	-0.20**	-10.4
Företagsklimat	-	1.16**	1.03**	1.08**	18.4
Näringsgren	-	-0.000032	-0.000012	-	
In-/utflyttning	-	-0.83	0.45	-	
Inv/km ²	-	0.00096	0.00096	-	
Sociokulturell förklaring					
Riksdagsvalet 2002	-	-	0.11*	0.14**	7.2
Andel kvinnor	-	-	-2.25**	-2.23**	-10.5
Inv/km ²	-	-	0.00096	-	
Födelseetal (nega- tivt)	-	-	3.31**	3.72**	
Invånarantal ökn./ minsk.	-	-	-1.12	-	
Andel förklarad vari- ans (R ²)	0.61	0.80	0.82	0.82	
Antal kommuner	287	287	287	287	

Kommentar: Information om hur variablerna är kodade, kommuner som ej ingår och variabler som tagits bort ur modellerna finns i tabellerna 2, 3 och 4. Materialet är insamlat från SCB, AMS, Nutek och ITPS.

visar en signifikant effekt på variationen i nej-röstandet på kommunnivå. Resultaten från den multivariata regressionsanalysen presenteras i tabell 5.

Den totala förklaringskraften när det gäller samtliga faktorer i de tre förklaringsmodellerna är förhållandevis hög – tillsammans förklarar de tre modellerna 82 procent av variationen i nej-röstandet på kommunnivå i samband med EMU-valet. Andelen förklarad varians befinner sig på samma nivå även när de faktorer som inte uppvisar signifikant effekt exkluderats. Vi kan även se att effekten hos faktorerna var för sig har minskat något, förutom när det gäller BRP/capita vars negativa effekt har blivit signifikant och ökat något i modell 2, 3 och 4 (-0,37, -0,29 och -0,28 procentenheter).

Det är fortfarande de negativa födelsetalen i kommunerna som visar starkast positiva effekt på variationen i nej-röstande på kommunnivå, även vid kontroll för samtliga makrofaktorer (3,31). Detta innebär att de kommuner där det fötts färre barn än det dött invånare i kommunen under kvartal 1-3 ökar nej-röstandet som aggregat med 3,31 procentenheter i modell 3 och 3,72 procentenheter i modell 4. Den negativa effekten av könsfördelningen av kvinnor mellan kommunerna har mer än halverats från -4,75 när vi kontrollerade för faktorerna i den sociokulturella modellen till -2,25 vid kontroll för samtliga faktorer. Tittar vi på vad denna minskning innebär när det gäller modell 4 och den maximala effekten av könsfördelningen på kommunnivå har den minskat till en maximal negativ effekt på variationen i nej-röstandet på kommunnivå till -10,5 procentenheter. Företagsklimatets effekt på variationen i nej-röstandet som aggregat har minskat i jämförelse med vad den hade i den ursprungliga sociostrukturella förklaringsmodellen (från 1,34 till 1,08 procentenheter). Detta betyder ändå att den maximala effekten av företagsklimatet på länsnivå uppgår till 18,4 procentenheter i andel negativa röster i valresultatet på kommunnivå. Den negativa effekten av bruttoregionsprodukten per invånare är signifikant och innebär ett minskat nej-röstande på kommunnivå med -0,28 och en maximal effekt på -4,1 procentenheter.

Av effekten mellan utbildning och nej-röstande i den sociostrukturella förklaringsmodellen återstår det ungefär en fjärdedel när vi kontrollerar för samtliga faktorer i modell 3 och signifikanta faktorer i modell 4. Den eftergymnasiala utbildningseffekten innebär en variation på -0,20 procentenheter i minskat stöd för nej-sidan och en maximal effekt på -10,5 procentenheter. När det gäller den faktor med minst signifikant effekt och störst maximala effekt på variationen i nej-röstandet är det den genomsnittliga förvärvsinkomsten i kommunerna (-0,12 respektive -27,1 procentenheter).

För att sammanfatta resultaten av den slutgiltiga modellen ser vi att det är faktorer kvar från samtliga modeller och att det fortfarande är de makroekonomiska faktorer som i tidigare studier visat sig ha effekt på väljarbeteende och valresultat som visar starkast effekt på variationen i nej-röstandet i folkomröstningen till EMU på kommunnivå.

Effekten av en positiv ekonomisk utveckling och tillväxt – hög BRP/capita, hög inkomstnivå, låga andelar företagskonkurser – leder till ett lägre stöd till nej-alternativet i EMU-valet. På samma sätt som effekten av utveckling i negativ riktning utifrån ett demografiskt perspektiv – invånarna flyttar från kommunen, låg genomsnittlig utbildningsnivå och låg genomsnittlig förvärvsinkomst, och slutligen att det föds få barn – leder till en negativ inställning till ett EMU-medlemskap. Resultaten ger ett visst stöd för Galtungs teorier om motsatsförhållandet mellan centrum och periferi

vilka kan uppfattas relevanta för att förklara de skillnader som synliggjordes i samband med EMU-folkomröstningen. Men innebär samtidigt inte att samtliga kommuner som röstade nej till ett svenskt medlemskap i EMU är periferikommuner med låg utbildningsnivå, låg genomsnittsinkomst eller negativa trender när det gäller invånar- och födelsetal.

Resultaten visar att det är faktorer som går att härleda till ekonomi som har absolut störst effekt på nej-röstandet på kommunnivå. Den genomsnittliga förvärvsinkomsten visar en maximal negativ effekt för variationen i nej-röstandet på -27,1 procentenheter när samtliga faktorer som visar signifikanta effekter är konstanthållna. På samma sätt har förhållandet mellan företagskonkurser och nyregistrerade företag en maximal positiv effekt för variationen i nej-röstandet på kommunnivå på 18,4 procentenheter. Vi kan inte utifrån resultaten avgöra huruvida det är den personliga ekonomiska situationen som är direkt avgörande för röstningsbeslutet men vi kan se att variationen i genomsnittlig förvärvsinkomst har störst negativ effekt på nej-röstandet och att den på ett eller annat sätt är kopplad till den ekonomiska situationen.

Diskussion

Utifrån de resultat som har presenterats kan vi se att samtliga modeller som ingår i studien har en relativt stor förklaringsfaktor när det gäller variationen i nej-röstandet i EMU-folkomröstningen på kommunnivå. Den förklaringsmodell som har störst förklaringsfaktor är den sociostrukturella förklaringsmodellen som på det sätt den är konstruerad och de faktorer som ingår i modellen uppnår en förklaringskraft på 71 procent.

Den faktor som har störst betydelse för andelen nej-röster är den negativa effekten av genomsnittlig förvärvsinkomst som har störst maximal effekt för nej-röstandet på kommunnivå och att företagsklimat är den faktor med störst maximal positiv effekt, efter det att de tre förklaringsmodellerna har slagits ihop.

I resultatredovisningen presenteras svaren på de frågor som följts åt genom hela studien. Det som hjälper oss att förstå och förklara skillnader i nej-röstande på kommunnivå är ekonomiska faktorer som först och främst kan kopplas till skillnader i ekonomisk situation och socioekonomi, men även i viss mån till skillnader i politisk kultur och demografi mellan våra svenska kommuner. Det finns således klara skillnader i röstning på kommunnivå som återspeglar skillnader i ekonomisk situation och ekonomiskstrukturella skillnader, men vad som också är viktigt att poängtera, även återspeglar skillnader utifrån ett centrum – periferiperspektiv.

Resultaten visar att det är ekonomiska faktorer som har störst betydelse för variationen i nej-röstandet till EMU-valet på kommunnivå, samtidigt som effekten av de ekonomiska faktorerna varierar i styrka beroende på vilken kommun som studeras närmare. Tittar man på forskning som har bedrivits runt väljarkåren och dess beteende så finns det många studier som visar på de ekonomiska faktorernas betydelse för röstningsbeslutet. Bjørklund (1996) förklarar till exempel valresultatet i EU-folkomröstningen i Norge med att inkomsten ökade sannolikheten för att väljarna skulle rösta ja till ett EU-medlemskap och på samma sätt visar bland annat Kaltenthaler och Anderson (2001) att nationens och den egna nyttointkomsten är viktiga förklaringsfak-

torer till skillnaderna i inställning till ett EMU-medlemskap hos EU-medlemsländernas medborgare. Det är svårt att uttala sig om huruvida studiens forskningsresultat är detsamma som att väljarkåren först och främst röstar egotropiskt, samtidigt som att den genomsnittliga förvärvsinkomsten skulle kunna fungera som en indikator för den personliga ekonomiska situationen. Studiens ansats ger inga möjligheter till att besvara denna fråga men visar ändå att väljarkåren låter sig påverkas av de ekonomiska faktorerna vilket har betydelse för valresultatet på kommunnivå. Det går heller inte att utifrån studiens resultat dra slutsatser om *hur* väljarkåren bildar sig en uppfattning om den ekonomiska situationen men utifrån tidigare forskningsresultat finns det mycket som talar för att uppfattningen om den ekonomiska situationen antingen grundar sig på en övergripande bild av ekonomiska aspekter och konjunkturförändringar som skapas utifrån egna upplevelser av mikrobevisen i det vardagliga livet, alternativt att väljarkåren bildar sin uppfattning om den ekonomiska situationen utifrån informationsgenvägar och expertsystem, eller att det snarare skulle kunna vara en kombination av de båda, vilket kan uppfattas som mest troligt.

Intressant att notera när det gäller resultaten av den slutgiltiga modellen är att den maximala positiva effekten av procentandelar socialdemokratiska röster skulle kunna bero på ett splittrat regeringsparti där flera av politiker på ledande positioner visade ett uttryckligt motstånd gentemot ett svenskt EMU-medlemskap. På samma sätt som att förklaringen till en negativ effekt av den kvinnliga fördelningen på kommunnivå skulle kunna bero på att de kommuner med högst andel kvinnor i förhållande till män har en negativ effekt på nej-röstandet vilket i sin tur skulle kunna bero på att huvuddelen av kvinnorna i de kvinnodominerade kommunerna är välutbildade och inflyttade från glesbygdskommuner. När det gäller de EU-bidrag som utsatta kommuner får från EU:s strukturfonder och den positiva effekt de har på nej-röstandet på kommunnivå skulle förklaringen till effekten kunna vara att det helt enkelt inte finns någon möjlighet att se vilka kommuner som får del av pengarna och storleksordningen på de bidrag kommunerna får från EU. Detta leder till att den positiva effekt som man skulle kunna förvänta sig att EU-bidragen har på ja-röstandet uteblir eftersom kommunmedborgarna helt enkelt inte vet eller kan ta reda på vad kommunerna i realiteten får i ekonomiska bidrag från EU.

Det var inget tekniskt fel som man först trodde när man skulle åskådliggöra valresultatet av EMU-folkomröstningen i form av en blå-gul Sverigekarta mot slutet av valvakan i SVT. Det som istället synliggjordes med hjälp av denna karta var stora och omfattande skillnader på kommunnivå som kan förklaras utifrån ekonomiska faktorer.

Hur ökar då studiens resultat insikten om och förståelsen för våra svenska regionala skillnader och hur bidrar resultaten med att förklara de skillnader som synliggjordes på regionalnivå i samband med EMU-folkomröstningen 2003?

Att utifrån resultaten av denna studie dra direkta slutsatser om våra regionala skillnader är dumdrigt, studien har istället bidragit till att öka förståelsen för och att förklara skillnaderna som synliggjordes mellan de kommuner som ingår i våra svenska regioner i samband med EMU-valet 2003. Studien har således bidragit med empiri som visar att de ekonomiska faktorerna har stor betydelse för variationen i nej-röstandet på kommunnivå och således även bidragit med empiriska ledtrådar till lösning-

en på problemet med våra regionala skillnader. För att sammanfatta studiens resultat utifrån regionala skillnader skulle man följaktligen kunna påstå att det, utifrån de faktorer som undersöks i denna studie, är de ekonomiska faktorerna som har störst effekt på variationen i nej-röstandet till EMU på kommunnivå och att dessa faktorer därför kan uppfattas som relevanta att studera på regional nivå i framtida studier.

Andra intressanta tillvägagångssätt när det gäller framtida studier av regionala skillnader skulle vara att först och främst gå ett steg längre än vad som gjorts i denna studie och slå fast huruvida de skillnader som synliggjorts på kommunnivå är detsamma som skillnaderna på regionalnivå. En annan intressant metod skulle vara att komplettera makrodata med material insamlat på individnivå, vilket skulle bidra till möjligheterna att jämföra resultaten på de olika nivåerna och att uttala sig om huruvida de ekonomiska faktorer som har störst effekt på variationen i nej-röstande är indikatorer på ett sociotropiskt eller egotropiskt röstningsbeteende. Att komplettera makrodata med mikrodata skulle på det sättet leda till att man förutom en övergripande bild av faktorerers effekter på väljarbeteendet som aggregat, även får en betydligt mer ingående bild av väljarnas uppfattning om hur de faktorer som studeras påverkar deras röstningsbeteende, hur individens beslutsprocesser ser ut, hur sociala karaktäristika och grundvärderingar påverkar det individuella röstningsbeteendet, vilket slutligen skulle kunna leda till att vi kan förklara våra svenska regionala skillnader.

Referenser

- Bengtsson, Åsa (1999) *Retrospektivitet och ekonomisk röstning: Tre förklaringsmodeller*. Department of Political Science, Åbo Akademi University, Occasional Papers Series, Nr 13
- Bengtsson, Åsa (2002) *Ekonomisk röstning och politisk kontext – En studie av 266 val i parlamentariska demokratier*. Åbo: Åbo Akademi förlag
- Bjørklund, Tor (1996) *Cooperation and Conflict*. The Three Nordic 1994 Referenda Concerning Membership in the EU 31:11-36???
- Bjørklund, Tor (1999) *Periferi mot sentrum – Landsomfattande folkeavstemninger i Norge*. Oslo: GCS Multicommunication AS
- Burbank, Matthew J. (1997) *Explaining Contextual Effects on Vote Choice*. s. 113-131 i *Political Behaviour* Vol. 19, No. 2
- Butler, David och Donald E. Stokes (1969) *Political Change in Britain*. London: Macmillan
- Butler, David. och Ranney, Austin. [eds.] (1994) *Referendums around the World. The Growing Use of Direct democracy*. London: MacMillan
- Campbell, Angus (red.), Philip E. Converse, Warren E. Miller och Donald E. Stokes (1960) *The American Voter*. New York: John Wiley and Sons.
- Downs, Anthony (1957) *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Brothers Publishers
- Fiorina, Morris (1981) *Retrospective Voting in American National Elections*. New Haven: Yale University Press
- Gabel, Matthew (1998) *Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories*. s. 333-354 i *The Journal of Politics* Vol 60, No. 2
- Galtung, Johan (1961) *Verdiorientering og social posisjon. En foreløpig analyse av et norsk gallupvalg*. Oslo: Institutt for Samfunnsforskning
- Galtung, Johan (1964) *Foreign Policy Opinion as a Functional of Social Position*. Journal of Peace Research 1:206-231

- Gilljam, Mikael och Sören Holmberg (1996) *Ett knappt ja till EU – Väjlarna och folkomröstningen 1994*. Stockholm: Norstedts Juridik AB
- Hauge, Rod, Martin Harrop och Shaun Breslin (2000) *Styrelseskick och politik*. Nora: Bokförlaget Nya Doxa
- Holmberg, Sören (1984) *Väjlare i förändring*. Stockholm: Liber
- Jenssen, Anders Todal och Henry Valen (red.) (1995) *Brussel midt imot – Folkeavstemningen om EU*. Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Jenssen, Anders Todal, Pertti Pesonen och Mikael Gilljam (red.) (1998) *To Join or Not to Join – Three Nordic Referendums on Membership in the European Union*. Oslo: Scandinavian University Press
- Kalntenthaler, Karl C. och Christopher J. Anderson (2001) *Europeans and their money: Explaining public support for the common European currency*. s. 139-170 i *European Journal of Political Research* Vol. 40
- Key, Valdimer Orlando Jr. (1966) *The Responsible Electorate*. New York: Vintage
- Kinder, Donald R och Roderick Kiewiet (1981) *Sociotropic Politics: The American Case*. s. 129-161 i *British Journal of Political Science* Vol. 11
- Kramer, Gerald H (1971) *Short-term Fluctuations in U.S. Voting Behaviour, 1896-1964*. s. 131-143 i *American Political Science Review* Vol. 65
- Kumlin, Staffan (2002) *The Personal & The Political – How Personal Welfare State Experiences Affect Political Trust and Ideology*. Statvetenskapliga institutionen i Göteborg
- Laver, Michael (1997) *Private Desires, Political Action*. London: Sage Publications
- Lazarsfeld, Paul F. och Elihu Katz (1964) *Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications: a Report of the Bureau of Applied Social Research, Columbia University*. New York: Free P.
- Lipset, Seymour Martin och Stein Rokkan (1967) *Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments*. ingår i Lipset, S M och S Rokkan (red.) *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press
- Oskarson, Maria (1990) *Klassröstning trots allt! Strukturella skifjeliner och partival under fyra decennier*. Licentiatuppsats i statsvetenskap maj 1990, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
- Olshov, Anders (2003) *Analys av den svenska folkomröstningen om euron*. Malmö: Øresundsinstitutet
- Paldam, Martin (1981) *A Preliminary Survey of the Theories and Findings on Vote and Popularity functions*. s. 181-199 i *European Journal of Political Research* Vol. 9
- Paldam, Martin och Peter Nannestad (2000) *What do voters know about the economy? A study of Danish data, 1990-1993*. s. 363-391 i *Electoral Studies* Vol. 19
- Petersson, Olof (2001) *Svensk politik*. Stockholm: Norstedts Juridik AB
- Rosenberg, Morris (1968) *The Logic of Survey Analysis*. New York/London: Basic Books, Inc., Publishers
- www.ams.se – Arbetsmarknadsinstitutet (AMS)
- www.itps.se – Institutet för tillväxtpolitiska studier (ITPS)
- www.scb.se – Statistiska centralbyrån
- www.nutek.se – Verket för näringslivsutveckling (NUTEK)

■ Brukarinflytandets utveckling i den svenska narkotikapolitiken 1965–2004

BJÖRN JOHNSON¹

ABSTRACT

The Development of User Influence on Swedish Drug Policy 1965–2004. This article investigates the influence of Swedish drug users on Swedish drug policy during the period 1965–2004. The main focus is on public policy, i.e. the policy-making of parliament, government, and key government departments and agencies. Both the users' processual influence, that is the degree and the way in which users participate in the decision-making process, as well as the users' substantial influence, or the degree to which the drug policy produces results that are in the interest of the users, are studied. The processual influence was studied by reviewing user influence within the framework for public drug policy inquiries conducted during this period. The substantial influence was studied by evaluating the development of the Swedish drug policy, using a catalogue of key user issues (based on an international comparison of various user organizations) as a yard stick. The results indicate that user influence over public drug policy generally speaking has been extremely limited. Furthermore, as far as can be judged, this influence seems to have diminished over time, a development which has been similar for processual and substantial influence alike.

---

1. Inledning

Syftet med denna artikel är att undersöka i vilken grad och på vilka områden svenska narkotikabrukare kunnat utöva inflytande över den svenska narkotikapolitiken under tiden efter att narkotikan etablerades som samhällsproblem i mitten av 1960-talet. Artikeln utgår från ett politiskt perspektiv och handlar inte om i vilken mån enskilda brukare lyckats utöva inflytande över sin situation. Fokus ligger snarare på den statliga narkotikapolitiken i förhållande till de möjligheterna för brukarnas möjligheter att utöva inflytande som kollektiv.

Under den senaste tioårsperioden har en mobilisering kunnat bevitnas bland narkotikabrukare i de skandinaviska länderna. Mobiliseringen blev först märkbar i Danmark, där den första skandinaviska föreningen för narkotikabrukare startades 1993. Sedan dess har brukarföreningar startats även i Norge (1999) och Sverige (2002).

---

1 Björn Johnson är verksam vid Arbetslivsinstitutet i Malmö.

Det ligger måhända nära till hands att tolka denna utveckling i ljuset av det intresse för brukarinflytande och andra medborgerliga deltagandeformer som följde i spåren av de deltagardemokratiska diskussionerna under 1990-talet. I den här studien visar jag dock att en sådan tolkning inte vore särskilt adekvat. Alltsedan början av 1980-talet har de svenska brukarnas inflytande på narkotikapolitiken varit litet, och under senare år har det snarare minskat än ökat.

Begreppet brukare har i artikeln en dubbel betydelse, i det att det står både för personer som använder narkotika och för personer som är föremål för eller nyttjare av offentliga åtgärder. Den första betydelsen av begreppet narkotikaanvändaren är i det här sammanhanget relativt oproblematiske, men den andra betydelsen bör kanske diskuteras något ytterligare. Inom förvaltningsforskningen, och inom diskussionerna om brukarinflytande mer allmänt, brukar man skilja mellan fyra olika innebörder av begreppet brukare (Dahlberg och Vedung 2001). Enligt den vanligaste innebörden är brukaren mottagaren av olika typer av offentliga nyttigheter i form av service eller varor. Denna innebörd brukar ibland kvalificeras såtillvida att man skiljer mellan mottagare som har möjlighet att själv välja service eller varor brukaren är "kund" hos det offentliga och mottagare som inte har några valmöjligheter. Enligt den fjärde och bredaste innebörden är brukaren mottagaren av offentliga åtgärder i allmänhet, alltså både för offentliga nyttigheter och för offentliga regleringar och myndighetsutövning. Jag använder mig av den bredare definitionen. Brukarna i den här artikeln är således i huvudsak aktiva narkotikabrukare som är mottagare såväl av offentliga nyttigheter t.ex. narkomanvård som av offentliga regleringar och myndighetsutövning t.ex. den narkotikaorienterade kontrollpolitiken.

Argumenten för brukarinflytande brukar vanligtvis kopplas samman med och motiveras utifrån någon form av deltagardemokratiskt synsätt. Man behöver emellertid inte vara deltagardemokrat för att tycka att narkotikabrukarnas uppfattningar, intressen och erfarenheter på något sätt bör tas tillvara av och tillåtas påverka den svenska narkotikapolitiken. Politikens olika beståndsdelar kontrollpolitiken, narkomanvården och de förebyggande åtgärderna innehåller alla ett så stort mått av myndighetsutövande, att man även utifrån parlamentariska eller elitdemokratiska synsätt kan argumentera för vikten av att lyssna till brukarna.

Dahlberg och Vedung (2001:4365) tar upp sex olika idealtypiska argument för brukarinflytande. Det *medborgarfostrande argumentet* handlar om att man genom brukarinflytande kan åstadkomma medborgerlig skolning. *Expressivitetsargumentet* fokuserar på brukarnas möjligheter till självförverkligande genom inflytandeprocessen. *Legitimitetsargumentet* tar upp de legitimitetsvinster som beslutsfattare och förvaltning kan göra genom att möjliggöra brukarinflytande. Det *effektivitetsorienterade argumentet* går ut på att brukarinflytande kan leda till bättre måluppfyllelse och ökad effektivitet i förvaltningen. *Maktutjämningsargumentet* handlar om att brukarinflytande kan minska den maktobalans som råder mellan beslutsfattarna och förvaltningen å den ena sidan och brukarna å den andra. *Serviceanpassningsargumentet*, slutligen, menar att brukarinflytande kan leda till att de offentliga åtgärderna anpassas efter brukarnas önskemål och krav. Samtliga dessa argument skulle teoretiskt sett kunna användas för att motivera brukarinflytande över den svenska narkotikapolitiken. Oftast är det maktutjämnings-, serviceanpassnings-, effektivitets- och expressivitetsargumenten som förespråkas av

organisationer som strävar till att tillvarata brukarintressen, d.v.s. i huvudsak de argument som syftar till att öka nyttan för brukarna.

En första fråga man måste ställa sig när brukarinflytande ska diskuteras är: inflytande över vad? Begreppet "narkotikapolitik" är alltför allmänt hållet utan måste kvalificeras och avgränsas. Ett möjligt sätt att göra detta är genom att skilja mellan olika inflytandesfärer. Burns et al. (1994) skiljer t.ex. mellan en individuell sfär, som rör offentliga insatser för enskilda individer eller hushåll i deras egen miljö, en programsfär, som rör enskildas och grupperas kontakter med offentlig service (t.ex. skolor, vårdinrättningar eller behandlingsinstitutioner), en kommunal sfär, som rör enskildas och grupperas kontakter med kommunal politik och förvaltning, samt slutligen en statlig sfär, som rör enskildas och grupperas kontakter med centrala politiska och administrativa instanser. Det jag främst är intresserad av i den här uppsatsen är hur brukarnas intressen och inflytande artikuleras i den fjärde sfären, den statliga svenska narkotikapolitiken. Med detta menar jag framför allt centralt av riksdag, regering, departement och centrala ämbetsverk beslutade och administrerade lagar, regler och riktlinjer.

Brukarorienterade studier brukar normalt röra någon av de första tre sfärerna. De beslut som fattas i den fjärde sfären diskuteras däremot sällan i partcipatoriska sammanhang. Detta är dock lite besynnerligt med tanke på att denna sfär är mycket betydelsefull för de övriga sfärerna. På ett fundamentalt plan bestämmer nämligen besluten i den statliga sfären ofta förutsättningarna för vilka beslut som kan fattas i de övriga sfärerna. Michael Lipsky (1980:14) har uttryckt detta på ett bra sätt:

The major dimensions of public policy – levels of benefits, categories of eligibility, nature of rules, regulations and services – are shaped by policy elites and political and administrative officials. Administrators and occupational and community norms also structure policy choices of street-level bureaucrats. These influences establish the major dimensions of street level policy and account for the degree of standardization that exists in public programs from place to place as well as in local programs.

Den andra avgränsningen gäller den studerade tidsperioden. Den period jag har intresserat mig för omfattar i stort sett hela det moderna svenska narkotikaproblemets historia. Jag har studerat brukarinflytandet över narkotikapolitiken från etablerandet av narkotika som samhällsproblem i mitten av 1960-talet fram till början av 2000-talet. Skälet till den förhållandevis långa tidsperioden är att den gör den möjligt för mig att ge en mer heltäckande bild av brukarinflytandet över den statliga narkotikapolitiken ur ett förändringsperspektiv.

Diskussionen om brukarinflytande kräver, förutom ett klargörande av vad som avses med begreppet narkotikapolitik, också en diskussion av vad som menas med brukarinflytande. Jag vill i det sammanhanget göra en distinktion mellan substansinflytande och processinflytande. Substansinflytande handlar om politikens innehåll, d.v.s. i vilken grad narkotikapolitiken lyckas producera resultat som tar tillvara brukarnas intressen, medan processinflytande handlar om formerna för beslutsfattandet, d.v.s. i vilken grad och på vilka sätt brukarna tillåts delta i och påverka beslutsprocesserna. Begreppen kommer att diskuteras mer i detalj längre fram.

Fortsättningsvis kommer jag först att diskutera de svenska narkotikabrukarnas processinflytande över den statliga narkotikapolitiken, för att därefter ägna mig åt deras substansinflytande. Slutligen avslutar jag uppsatsen med en samlad bedömning av brukarinflytandet, varvid jag även tar upp ett par principiellt intressanta synpunkter på resultaten.

2. Processinflytande

I processtermer handlar brukarinflytande alltså om i vilken grad och på vilka sätt brukare eller representanter för brukar- och klientorganisationer tillåts delta i och påverka de narkotikapolitiska beslutsprocesserna. Som sådana organisationer har jag räknat organisationer som antingen organiserar narkotikabrukare eller uttryckligen gör anspråk på att representera ett brukarintresse. Den förra typen representeras i den här studien främst av Svenska Brukarföreningen. Bland den senare typen av organisationer märks främst Riksförbundet för hjälp åt läkemedelsmissbrukare (RFHL), men också några av de övriga förbunden i den klientrörelse som formerades under 1960- och 1970-talen exempelvis Riksförbundet för kriminalvårdens humanisering (KRUM) och Riksförbundet för social och mental hälsa (RSMH). Hädanefter kommer jag genomgående att tala om brukarorganisationer, även i de fall jag diskuterar organisationer som mer rättvisande borde kallas klientorganisationer.

Låt mig redan från början säga att det knappast är rimligt att föreställa sig att enskilda brukare ska kunna vara med och påverka det narkotikapolitiska beslutsfattandet på statlig nivå, alltså inom ramen det som jag ovan kallade den fjärde sfären. De viktigaste besluten på den statliga nivån fattas i först hand av riksdagen och regeringen och i andra hand inom departementen och de centrala ämbetsverken. Narkotikabrukarna är ofta socialt marginaliserade personer med en svag position i det civila samhället. Sådana personer har i allmänhet varken tid till, intresse för eller kraft att söka påverka statliga politiska beslut, oavsett hur betydelsefulla dessa beslut kan tänkas bli för dem. Den övervägande delen av det processinflytande som enskilda narkotikabrukare utövar sker därför rimligen inom ramen för de båda första sfärerna den individuella sfären och programsfären t.ex. i kontakter med socialsekreterare, behandlingspersonal och representanter för ordningsmakten.

Men vi behöver inte ställa så höga krav som att deltagande av enskilda ska förekomma för att tala om processinflytande. I Sverige har *offentliga utredningar*, d.v.s. statliga kommittéer som tillsätts av regeringen, länge varit ett viktigt och karakteristiskt inslag i beredningen av ärenden som avgörs av statsmakterna (Zetterberg 1990). Nästan alla viktiga reformer i samhället brukar förberedas genom offentliga utredningar

---

2 RFHL, den mest framträdande organisationen, grundades 1965. Dess tillkomst var en reaktion mot polisens och det rättsliga systemets ökande inflytande på det narkotikapolitiska området. RFHL:s budskap var att man inte borde förfölja narkomaner, utan istället erbjuda dem vård. RFHL blev snabbt en viktig röst i den narkotikapolitiska debatten, och under 1970-talet seglade organisationen upp som det mest inflytelserika av de s.k. R-förbunden, ett antal klientorganisationer som arbetare med stöd och opinionsbildning till förmån för narkomaner, alkoholister, psykiskt sjuka och kriminella. Utgångspunkten för R-förbundens verksamhet var att de människor som var föremål för socialpolitiken också skulle få vara med och påverka. Under 1970-talet hade R-förbunden en relativt stor betydelse för vårdutvecklingen på det socialpolitiska området.

(ibid.). Inom ramen för detta utredningsväsende finns det ofta möjlighet för olika typer av organisationer att få lämna sina synpunkter på aktuella politiska frågor. Utredningarnas arbete redovisas t.ex. som regel i ett eller flera betänkanden, som blir föremål för s.k. remissbehandling. Detta innebär att ett antal remissinstanser – myndigheter, organisationer och ibland till och med enskilda – ges möjlighet att yttra sig över utredningsförslagen.

Utredningsväsendet fyller tre viktiga syften i det svenska politiska systemet. De är ett beredningsorgan åt regeringen, och ibland även åt partier och andra organisationer; de är en offentlig arena för samverkan och konfrontation mellan olika intressegrupper i samhället; de fyller slutligen också en viktig funktion när det gäller sammanställning och produktion av kunskap (Zetterberg 1990).

Den svenska narkotikapolitiken har vid ett flertal tillfällen blivit föremål för ett omfattande offentligt utredningsarbete. I den mån brukare och brukarorganisationer givits möjlighet att medverka i beslutsfattandet om den statliga narkotikapolitiken borde detta ha satt sina spår i dessa utredningar. En granskning av de viktigaste utredningarna på narkotikaområdet kan därför fungera som en indikation på i hur hög eller låg grad brukare och brukarorganisationer beretts möjlighet att utöva processinflytande inom narkotikapolitikens fjärde (statliga) sfär.

Inom ramen för det svenska utredningsväsendet kan processinflytande ta sig flera olika uttryck. Processinflytande för brukare kan för det första vara ett explicit syfte med utredningen och avspeglar sig då normalt redan i *utredningens uppdrag*. Processinflytande kan för det andra ske genom att representanter för brukarorganisationer ingår i *utredningens sammansättning*, antingen som ledamöter i utredningen, som sekreterare, sakkunniga eller experter kopplade till utredningen, eller som medlemmar i någon av de referensgrupper som ofta knyts till utredningarna. Processinflytande kan också för det tredje ske under *utredningsarbetet*, genom att utredningen samråder med brukare eller representanter för brukarorganisationer. Brukarinflytande kan för det fjärde ske under *remissbehandlingen*, genom att brukare eller brukarorganisationer ges möjlighet att yttra sig över utredningsbetänkandet. Slutligen kan för det femte en *brukarinriktning* förekomma i utredningsbetänkandet, oavsett om brukare eller brukarorganisationer medverkat i utredningen på något annat sätt. För att en brukarinriktning ska kunna anses föreligga har jag ställt upp kriteriet att narkotikabrukare ska uppträda som *subjekt* i texten, i den meningen att texten explicit diskuterar deras åsikter, uppfattningar eller (subjektivt upplevda) intressen och livsbetingelser. I sådana fall har jag valt att betrakta förekomsten av brukarinriktningen som en indikation på ett visst mått av indirekt processinflytande, oberoende av om någon egentlig medverkan förekommit eller inte.

2.1 Material

Det utredningsmaterial jag använt mig av för att studera processinflytandet är först och främst de tre större narkotikapolitiska utredningar som gjorts i Sverige.

Narkomanvårdskommittén, den första statliga utredningen på narkotikaområdet, var verksam mellan åren 1966–1969. Utredningens tillkomst var ett resultat av den mobilisering som hade skett på narkotikapolitikens område under början av 1960-talet. År

1967 publicerades två betänkanden, SOU 1967:25 och SOU 1967:41, som fick stor betydelse. Med utgångspunkt i de förslag som utredningen la fram beslutade riksdagen om ett narkotikapolitiskt system som innebar att rättsväsendets grepp om det narkotikapolitiska området stärktes, samtidigt som en stor del av ansvaret för förebyggande åtgärder och vårdinsatser lokaliserades till socialvården. År 1969 publicerades ytterligare två betänkanden, SOU 1969:52 och SOU 1969:53. Jag har granskat utredningens samtliga betänkanden.

1982 års *Narkotikakommission* var verksam mellan åren 1981–1984. Den tillsattes som resultat av ett ökande samförstånd mellan de politiska partierna om att narkotikapolitiken behövde skärpas. Utredningens uppdrag bestod i att ta fram ett underlag till en samordnad och intensifierad kamp mot narkotikan, varvid ett särskilt fokus skulle riktas mot de kontrollpolitiska åtgärderna. Narkomanvårdsfrågorna ingick dock inte i uppdraget. Utredningens huvudbetänkande, SOU 1984:13 är det som har granskats i den här studien.

1998 års *Narkotikakommission* var verksam mellan åren 1998–2001. Utredningen motiverades av en önskan att göra en allsidig översyn av den svenska narkotikapolitiken. I direktiven betonades att det övergripande målet för den svenska narkotikapolitiken – visionen om det narkotikafria samhället – skulle ligga fast. Jag har granskat huvudbetänkandet, SOU 2000:126.

De ovan nämnda utredningarna var alla brett upplagda utredningar med uppdrag att anlägga ett helhetsperspektiv på den svenska narkotikapolitiken och dess utveckling. Förutom materialet från dem har jag även undersökt utredningsmaterial som rör två frågor som varit centrala brukarfrågor, nämligen frågan om frivillighet kontra tvång i narkomanvården och frågan om kriminalisering av eget bruk av narkotika.³

Tvångsvårdsfrågan utreddes av Socialberedningen, som var verksam åren 1980–1987.⁴ Jag har endast granskat en av Socialberedningens många skrifter, nämligen det första betänkandet, SOU 1981:7. Det var detta som kom att ligga till grund för den Lag om vård av missbrukare i vissa fall, LVM, som började tillämpas 1982. Socialberedningens huvudbetänkande SOU 1987:22, som ledde till en revidering och skärpning av LVM, har inte ingått i studien.

Kriminaliseringsfrågan hamnade på dagordningen i mitten av 1970-talet, och debatterades alltmer intensivt mot slutet av det decenniet. I början av 1980-talet togs den upp av Narkotikakommissionen, men utan att detta ledde till någon förändrad lagstiftning. Det viktigaste skälet var att socialdemokraterna då var skeptiska till en kriminalisering. Mot mitten av 1980-talet började partiet dock svänga i frågan, och 1986 ansågs tiden vara mogen för en kriminalisering. Frågan utreddes inom justitiedepartementet, och 1988 beslutade riksdagen om en kriminalisering. Några år senare utreddes frågan igen inom departementet, varefter straffpåföljden höjdes från böter till böter eller fängelse i upp till sex månader. Jag har granskat Justitiedepartementets båda promemorior, Ds Ju 1986:6 och Ds 1992:19.

3 Vad jag menar med "centrala brukarfrågor" diskuteras närmare i avsnittet om substansinflytande.

4 Notera att Socialberedningens arbete inte enbart rörde narkotikapolitiska spörsmål, utan att även tvångsvård för alkoholister behandlades.

2.2 Resultat

Resultaten av granskningen av narkotikabrukarnas processinflytande inom ramen för de fem undersökta utredningarna presenteras i tabell 1.

Vi kan konstatera att processinflytande framför allt har förekommit i form av inflytande under remissbehandlingen och inflytande under utredningarnas arbete. När det gäller remissbehandlingen gavs i samtliga undersökta utredningarna minst en brukarorganisation möjlighet att yttra sig över utredningsbetänkandena. Detta kan kanske låta ganska bra, men vi bör dock uppmärksamma några omständigheter som gör en sådan slutsats svårare att dra. För det första innehåller det svenska remissystemet ganska betydande inslag av rutiner och ritualer; utredningsbetänkanden skickas hellre till för många remissinstanser än för få, och det faktum att en organisation eller myndighet ombetts att inkomma med ett remissvar betyder inte att statsmakterna kommer, eller ens har haft för avsikt att lyssna till de synpunkter som denna har att anföra. För det andra var det under de tre senaste utredningarna i studien endast en organisation som utgav sig för att representera narkotikabrukare – RFHL – som gavs möjlighet att yttra sig. Detta är ganska klen, och med tanke på att RFHL ända sedan grundandet 1965 varit en mycket betydelsefull organisation i den svenska narkotikapolitiska debatten hade det varit mer uppseendeväckande om den hade blivit förbigången.

När det gäller processinflytande under utredningarnas arbete har sådant förekommit i de tre större narkotikapolitiska utredningarna. RFHL var därvid i samtliga fall den enda brukarorienterade organisationen som gavs möjlighet att medverka, trots att det normalt var ett mycket stort antal organisationer och myndigheter som bjöds in till samråd. Även här hade det, med tanke på RFHL:s ställning i debatten, varit mer uppseendeväckande om organisationen inte hade bjudits in. Att RFHL:s synpunkter inte efterfrågades av Socialberedningen berodde troligen på att utredningen arbetade under mycket stark tidspress. Förmodligen bidrog det också att regeringen mer eller mindre hade bestämt sig i sakfrågan och att man dessutom redan visste vad RFHL ansåg om tvångsvård. Det senare gällde i än större utsträckning vad beträffade Justi-

Tabell 1. Översikt över processinflytande.

	Narkoman- vårdskom- mittén	Socialbe- redningens LVM-betän- kande	1982 års narkotika- kommissi- on	Promemo- riorna om kriminalise- ring	1998 års narkotika- kommissi- on
Uppdraget					
Utredningens Sammansättning	Ja				
Utredningens Arbete	Ja		Ja		Ja
Utredningsbetän- kandet					
Remissbehand- lingen	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja

tiedepartementets promemorior i kriminaliseringsfrågan; dessa var "beställningsarbeten" som hade karaktären av tekniskt orienterade rättsutredningar.

Att ingå i själva utredningen, eller i någon därtill knuten arbetsgrupp, är förmodligen den allra effektivaste formen för processinflytande. Brukarorganisationer hade ett definitivt inflytande av den här typen i ett fall, Narkomanvårdskommittén. Här var inflytandet dessutom förmodligen relativt stort; representanter för RFHL besatte flera positioner i det viktiga sekretariatet. Det var dock inte speciellt konstigt att det hade blivit så; RFHL var vid den här tiden den ojämförligt största och mest välorganiserade ickestatliga organisationen på det narkotikapolitiska området. Med tanke på att RFHL även senare varit en mycket viktig organisation på området är det mer förvånande att förbundet inte erbjudits någon ordinarie representation i någon av de senare utredningarna som ingått i den här studien.

I två av inflytandekategorierna – över utredningens uppdrag respektive i form av en brukarinriktning i utredningsbetänkandet – förekom överhuvudtaget inget brukarprocessinflytande. När det gäller direktiven är detta inte så konstigt, utredningsdirektiv är ofta allmänt hållna och det nämns sällan vilka gruppintressen som ska göras hörda. Avsaknaden av brukarinriktning i samtliga av de undersökta utredningsbetänkandena är dock desto mer uppseendeväckande. Narkomanvårdskommittén var den enda utredningen som ens gjorde en ansats att närma sig narkotikabrukarna. I kommitténs betänkanden redovisas ett antal undersökningar av brukarnas mer objektiva karaktäristika – såsom kön, kriminalitet, drogval och missbruksmönster – men det redovisas ingen information om brukarna "som människor".

Faktum är att objektiveringen av narkotikabrukaren är i det närmaste total i samtliga de undersökta betänkandena. När narkotikabrukare nämns är det som föremål för åtgärder eller som statistiska kategorier, inte som människor med erfarenheter, åsikter och känslor. Inte ens där man mest hade förväntat sig att en brukarinriktning skulle märkas – i frågorna om vård och behandling – förekommer det i någon nämnvärd utsträckning. I det senaste stora utredningsbetänkandet, 1998 års Narkotikakommissions slutbetänkande "Vägvalet", talas det om att valet av behandlingsmetoder "måste utgå från en analys av klientens behov och aktuella situation" (sid. 167). Det framgår dock att termen behov bör uppfattas som ett objektiva tillstånd hos klienten, inte som något som har med klientens egna önskningar eller förhoppningar att göra.

Den enda slutsats som det empiriska materialet medger är därför, sammanfattningsvis, att brukare och brukarorganisationer åtminstone sedan 1980-talets början haft ett mycket litet processinflytande över den nationella narkotikapolitiken. Detta gäller förståss givet att en studie av brukarnas processinflytande över stora offentliga utredningar är en bra indikator på processinflytande i allmänhet. Den enda utredning som skiljer ut sig, i den meningen att ett reellt processinflytande för klientorganisationen RFHL faktiskt förekom, är Narkomanvårdskommittén från åren 1966–1969. En möjlig orsak till detta har vi emellertid redan berört, nämligen att RFHL vid den tiden i princip var den enda ickestatliga organisationen som fanns på det narkotikapolitiska området.

Det faktum att brukarnas processinflytande över den statliga narkotikapolitiken varit litet eller obetydligt betyder dock inte nödvändigtvis att även substansinflytandet varit litet. Frågan om vilket substansinflytande brukare och brukarorganisationer

kunnat utöva över politiken kan bara besvaras med hjälp av empiriska studier. Det är ämnet för nästa avdelning.

3. Substansinflytande

Inledningsvis talade jag om att brukarnas substansinflytande över den statliga narkotikapolitiken handlar om möjligheterna till inflytande över politikens innehållsliga aspekter. Ett annat sätt att uttrycka detta är att substansinflytandet har att göra med i vilken grad narkotikapolitiken lyckas producera resultat som tar tillvara brukarnas *intressen*. Den fortsatta diskussionen förutsätter därför först och främst att vi klargör vilka intressen brukarna har. Man kan i det sammanhanget tänka sig några olika tolkningar av intressebegreppet. En grundläggande distinktion kan till att börja med göras mellan *objektiva* och *subjektiva* intressen.

Begreppet objektiva intressen brukar syfta på människors behov och rättigheter, eller på de krav och önskningsmänniskorna *skulle ha haft* om de hade haft mer och bättre kunskap (se t.ex. Lukes 1974). En uppenbar kritik mot detta synsätt är att det blir svårt att avgöra vem eller vilka det i så fall är som ska avgöra vilka de objektiva intressena är (Benton 1981). En objektiv analys av brukarintressen skulle dessutom kunna leda till slutsatsen att det framför allt ligger i brukarnas intresse att sluta använda narkotika, något som inte nödvändigtvis är det brukarna eftersträvar och som går stick i stäv med hela tanken på att brukarna själva skulle vara värda att lyssna till.

Människors subjektiva intressen bestäms, i kontrast till detta, av de krav eller önskningsmänniskorna *faktiskt har* eller kommer att ha; de subjektiva intressena är således självupplevda. Man kan tänka sig flera olika metodologiska strategier för att klarlägga de svenska narkotikabrukarnas subjektiva intressen. För det första kan man undersöka *artikulerade brukarintressen*. Narkotikabrukare framträder dock ytterst sällan i den allmänna debatten i Sverige, och det blir därför svårt att hitta exempel på sådana artikulerade intressen. I de fall enskilda brukare verkligen deltar i debatten uppträder dessutom problemet om de kan antas vara representativa för brukarkollektivet mer generellt. För det andra kan man undersöka *organiserade brukarintressen*. Idag finns Svenska brukarföreningen (SBF) i Stockholm och på flera andra orter, och det finns även andra föreningar som åtminstone till viss del organiserar narkotikabrukare. I det längre historiska perspektivet finns det dock få organisationer som mobiliserat brukare. Klientorganisationer som RFHL och KRUM kan dock vissa avseenden anses ha representerat brukarkollektivet, vilket jag redan har nämnt. För det tredje kan man *härleda intressen ur internationella jämförelser*. Detta, vill jag mena, är den mest framkomliga vägen för att studera brukarinflytande. Strategin går ut på att de svenska narkotikabrukarnas intressen antas vara närbesläktade eller identiska med organiserade brukarintressen i andra länder. Svenska brukarintressen kan därigenom *postuleras*, genom att man undersöker vilka brukarfrågor som drivits av brukarorganisationer i andra länder.

Jag har valt att i huvudsak använda mig av den sistnämnda strategin, men jag har kompletterat den med den andra strategin. Jag har således börjat med att sammanställa en katalog över frågor och ståndpunkter som har drivits (och drivs) av brukarorganisationer i en rad länder. Därefter har jag jämfört denna katalog med frågor och

ståndpunkter som har drivits (och drivs) av svenska brukarorganisationer. Jag har därvid framför allt intresserat mig för klientorganisationen RFHL och för Svenska brukarföreningen. I det första fallet är skälet att RFHL är den största och, åtminstone i det historiska perspektivet, ojämförligt sett mest inflytelserika brukarorienterade organisationen, och i det andra fallet är skälet att Svenska brukarföreningen är den första svenska organisationen som uttryckligen vänder sig till aktiva brukare. Slutligen har jag, utifrån denna jämförelse, studerat hur den svenska narkotikapolitiska utvecklingen från slutet av 1960-talet till början av 2000-talet kan bedömas ur brukarperspektiv. Jag har därvid i första hand använt mig av sekundärkällor i form av bl.a. sociologisk, kriminologisk och statsvetenskaplig litteratur om det svenska narkotikaproblemet och den svenska narkotikapolitiken.

3.1 Brukarfrågor och ståndpunkter

Den följande katalogen har sammanställts genom att jag på internet undersökt vilka frågor som drivits av brukarorganisationer i nio länder: Australien, Danmark, Kanada, Nederländerna, Norge, Storbritannien, Sverige, Tyskland och USA.⁵ Några av de undersökta organisationerna är relativt unga, t.ex. brukarföreningarna i Norge och Sverige, men många andra har en förhållandevis lång historia bakom sig. Samstämmigheten vad gäller de frågor och ståndpunkter som drivits av de olika organisationerna har dock varit jämförelsevis stor, både över tid och mellan olika länder. Genom förfaringssättet har jag identifierat fem frågekomplex som är vanligt förekommande bland de undersökta organisationerna, och som kommer att diskuteras separat i de följande avsnitten:

- Ett första frågekomplex rör *brukarnas rättigheter och ställning i sambället*. Alla brukarorganisationer som har undersökts arbetar för ett synliggörande av narkotikabrukarna och de sociala situationer de lever i. I samband med detta betonas ofta vikten av att skapa nya sociala nätverk för brukarna – ofta inom ramen för brukarorganisationen – och av att öka brukarnas tillträde till och kontaktytor mot de offentliga trygghetssystemen.
- Ett andra frågekomplex rör *narkomanvården och dess tillgänglighet*. Brukarorganisationer arbetar i det sammanhanget för att avgiftnings- och behandlingsplatser ska finnas tillgängliga när de efterfrågas, d.v.s. när brukaren är behandlingsmotiverad. Brukarorganisationer arbetar också för att det bör finnas ett brett spektrum av olika behandlingstyper, och för att behandlingsåtgärder ska vara individuellt anpassade och utformade i samråd med klienterna. Brukarorganisationerna är normalt motståndare mot tvångsvård.

5 Totalt har jag undersökt elva organisationer: AIVL – The Australian Injecting and Illicit Drug Users' League (Australien), DDUU – Brukerforeningen (Danmark), UNDUN – Unified Networkers of Drug Users Nationally (Kanada), VANDU – Vancouver Area Network of Drug Users (Kanada), MDHG – Belangenvereniging Voor Druggebruikers (Nederländerna), Brukerforeningen Tønsberg (Norge), The Alliance (Storbritannien) Svenska Brukarföreningen (Sverige), Jes-Bielefeld e.V. (Tyskland), Junkie Bund (Tyskland), Springfield Users' Council (USA). Adresserna till dessa organisationers hemsidor finns i referensförteckningen.

- Ett tredje frågekomplex rör *kontrollsystemets grad av repression*. Brukarorganisationer anser i allmänhet att kontrollsystemet bör vara så humant inrättat som möjligt och att kriminalisering av brukarna så långt det är möjligt bör undvikas. Vilka specifika frågor det rent konkret handlar om varierar mellan olika länder. Motstånd mot kriminalisering av innehav och eget bruk av narkotika, sänkning av olika straffsatser för narkotikabrott och frågor som rör fängelsesystemen är dock några exempel. I vissa länder är brukarorganisationer dessutom aktiva när det gäller frågan om cannabis bör vara tillåtet eller inte.
- Ett fjärde frågekomplex rör *skadereducerande åtgärder*. Samtliga brukarorganisationer i studien driver en eller flera frågor som rör någon skadereducerande åtgärd. Vanliga frågor rör tillgången till metadonbehandling och sprutbytesprogram samt tillgången på offentliga platser där brukarna kan vistas. I anslutning till det sistnämnda reses ibland krav på att injektionsrum eller liknande ska inrättas. Mindre vanliga frågor rör t.ex. receptförskrivning av heroin.
- Ett femte frågekomplex, som dock är nära knutet till frågorna om skadereducerande åtgärder, rör *vård- och informationsfrågor*. Dessa frågor handlar ofta om vilken hjälp brukare kan få att skydda sig mot infektionssjukdomar och överdoser. Ofta drivs här krav på att det offentliga bör medverka, dels genom att öka sjukvårdens tillgänglighet för brukare (t.ex. genom att lokalisera sjukvårdsresurser till platser där brukare vistas) och dels genom att finansiera eller organisera informationskampanjer, kondomutdelning och liknande.

3.2 Brukarnas rättigheter och ställning i det svenska samhället

Brukarnas rättigheter och ställning i samhället berörs, direkt eller indirekt, av samtliga brukarorganisationer i det internationella urvalet. Ofta är rättighetsfrågorna dock kopplade till mer specifika narkotikapolitiska frågor, t.ex. kontrollpolitiken inriktning och narkomanvårdens tillgänglighet. Under den här rubriken ska jag därför bara kort beröra några allmänna synpunkter om narkotikabrukare som samhällsmedborgare.

På ett rent formellt plan kan man konstatera att narkotikabrukare har samma status som andra medborgare i det svenska samhället. Det finns, med ett undantag, inga formella hinder som försvårar för brukare att utnyttja sina medborgerliga rättigheter. Undantaget är självfallet det faktum att bruket av narkotika sedan 1988 är kriminaliserat i Sverige, vilket i praktiken innebär att det i viss mån är brukarna själva som är kriminaliserade. Denna fråga ska dock behandlas inom ramen för diskussionen om kontrollsystemet.

Även om ingen formell diskriminering av narkotikabrukare existerar i det svenska samhället är det rimligen så att det i praktiken förekommer en hel del negativ särbehandling inom ramen för de välfärdspolitiska institutionerna. Kända narkotikabrukare tilldrar sig t.ex. otvivelaktigt ett oproportionerligt stort intresse från ordningsmaktens sida, vilket kan ses som en form av negativ profilering (jfr "racial profiling"). Vidare är säkerligen tillgängligheten i sjukvården i många avseenden sämre för narkotikabrukare, även om man bortser från de brister som vållas av brukarnas eget agerande.

Det är väl belagt att 1990-talets nedskärningar inom den offentliga sektorn slog hårt mot svaga grupper i samhället. Detta får också antas vara en väsentlig faktor bakom den förhållandevis stora ökning av det tunga missbruket som skedde under detta decennium (Olsson 2001, jfr CAN 2004). Vilket samband denna ökning har med den statliga narkotikapolitikens utveckling under samma period är dock inte lätt att säga någonting om. Som Olsson (2001:94) konstaterar kan nämligen narkotikapolitiken endast till en mindre del påverka de stora utvecklingslinjerna i narkotikasituationen. Viktigare är bl.a. arbetslösheten bland unga, marginalisering, internationella ungdomskulturella trender och en rad andra sociala förhållanden.

3.3 Den svenska narkomanvården ur ett brukarperspektiv

Narkomanvården är ett centralt intresseområde för samtliga brukarorganisationer i mitt urval. Narkomanvårdsfrågorna rör bl.a. vårdens omfattning, innehåll och tillgänglighet, men även tvångsvårdsfrågan är betydelsefull. I det följande avsnittet diskuterar jag den svenska narkomanvårdens utveckling ur ett brukarperspektiv, och jag riktar därvid också särskild uppmärksamhet mot tvångets roll. Den viktiga metadonfrågan kommer jag dock att behandla i avsnittet om skadereducerande åtgärder. Skälet till detta är att metadonfrågan i mitt internationella urval av brukarorganisationer vanligen diskuteras i den skadereducerande kontexten.

Narkomanvårdens utveckling

Kring år 1970 flyttades narkomanvården i allt större utsträckning från de psykiatriska sjukhusen, och därigenom började en distinkt och från sjukvården självständig narkomanvård att etableras i Sverige. Det var en omfattande vårdapparat med behandlingshem, öppenvårdsmottagningar och rådgivningsbyråer som byggdes upp (Hilte 1990). Under första hälften av 1970-talet ökade resurserna till narkomanvården alltmer, samtidigt som det skedde ett skifte från ett system, den psykiatriska vården, till ett löst organiserat och svårkontrollerat behandlingssystem baserat på sociala inrättningar (Bergmark 1998). Den här utvecklingen innebar att den medicinska professionens grepp om narkomanvården lättade, samtidigt som socialarbetare, psykologer och andra beteendevetare flyttade fram sina positioner. Klientorganisationen RFHL var mycket aktivt i den här utvecklingen, bl.a. genom att förbundet tog initiativ till och drev ett flertal nya miljöterapeutiska behandlingshem.

Under andra hälften av 1970-talet fortsatte utbyggnaden, samtidigt som den s.k. Hasselapedagogiken blev alltmer uppmärksam i Sverige. Det första Hasselakollektivet startades 1969. Hassela inriktade sig på att behandla unga missbrukare i åldrarna 15–20 år. Tonvikten i Hasselapedagogiken ligger på undervisning och social fostran (Hilte 1990). Den är förhållandevis auktoritär till sin karaktär och har ofta inslag av tvång, något som RFHL ställde sig skeptiskt till.

Under andra hälften av 1980-talet sköt ökningen av narkomanvården ny fart till följd av rädslan för en hiv-epidemi bland narkotikabrukarna. I regeringens åtgärdsprogram för bekämpning av aids (prop. 1987/88:79) betonades vikten av att spåra upp narkotikamissbrukare och erbjuda dem drogfri behandling. I praktiken innebar detta bl.a. att Socialstyrelsen under andra hälften av 1980-talet stödde uppbyggnaden

av en specialiserad öppen narkomanvård på kommunal och regional nivå. Institutionsvården expanderade också under samma period (Socialstyrelsen 1993, Bergmark 1998). Perioden 1986–1991 ökade det totala antalet behandlingsplatser i med omkring 50 procent. För huvuddelen av denna ökning stod öppenvården (Socialstyrelsen 1999).

Under 1990-talet innebar den ekonomiska nedgången en väsentligt försämrad ekonomi i kommuner och landsting. Enligt många bedömare ledde detta också till en drastiskt försämrad narkomanvård. Enligt det statistiska underlag som Socialstyrelsen 1999 tog fram till Kommittén för välfärdsbokslut över 1990-talet (Socialstyrelsen 1999) verkar dock ingen generell minskning av narkomanvårdsresurserna ha skett, även om många enskilda kommuner har dragit ner. En tydlig minskning av den slutna narkomanvården har skett, men detta har delvis kompensrats av en ökning av antalet vårdplatser i öppen vård (SOU 2000:126).

Totalt sett verkar således resurserna till narkomanvården ha varit ungefär desamma i början av 2000-talet som de var i början av 1990-talet. Ställer man detta mot den ökning av missbruket som skedde under 1990-talet blir bilden mer dystert. Flertalet tillgängliga indikatorer över utvecklingen av narkotikabruket visar att detta ökade under hela 1990-talet. Antalet tunga missbrukare ökade t.ex. med nästan 40 procent mellan åren 1992 och 1998, från omkring 19000 personer till omkring 26000 personer (CAN 2004). Av sådana siffror måste man dra slutsatsen att narkomanvården, som kvantitativt sett utvecklades positivt fram till slutet av 1980-talet, genomgått en betydande försämring de senaste femton åren.⁶

Tvångsvårdsfrågan

Tvångsvårdsfrågan var en av 1970-talets största konflikter på narkotikaområdet. På ena sidan i konflikten stod klientrörelsen, företrädd av RFHL och understödd av bl.a. Socialstyrelsen. RFHL förespråkade en narkomanvård byggd på frivillighet och var kategoriska motståndare till tvångsvård. Förbundets inflytande hade bidragit till att riksdagen 1972 hade beslutat att frivillighet skulle vara den grundläggande principen i narkomanvården.

På den andra sidan i konflikten fanns bl.a. några av de mer hårdföra organisationerna på narkotikaområdet, som Föräldraföreningen mot narkotika och Hasselarörelsen. Hasselas behandlingshem hade kommit att uppfattas som mycket framgångsrika under slutet av 1970-talet, och detta bidrog till mer positiva attityder till tvångsmässiga inslag i vården. En viktig följd av detta blev att RFHL gradvis började förlora sin roll som ledande ickestatlig organisation på det narkotikapolitiska området.

År 1981 stiftades en Lag om vård av missbrukare i vissa fall (LVM), som innebar ökade möjligheter till tvångsvård. Syftet med LVM var i första hand att motivera patienterna till frivillig behandling. Vårdtiden var från början begränsad till två gånger två månader. År 1989 skärptes lagen i flera avseenden, bl.a. genom att den maximala

6 Kvaliteten i narkomanvården är givetvis också en relevant faktor i sammanhanget. Av en kunskapssammanställning från SBU (SBU 2001) framgick att vårdkvaliteten i den svenska narkomanvården i många fall kan ifrågasättas. Bristen på vetenskapligt godtagbara utvärderingar har alltid varit ett notoriskt problem i svensk narkomanvård. Det är i stort sett bara de läkemedelsbaserade substitutionsbehandlingarna mot opiatnarkomani som blivit föremål för ordentliga utvärderingsinsatser (se Johnson 2005).

vårdtiden ökades till sex månader. RFHL hörde till de organisationer som var mest negativa till detta. Man stödde sig bl.a. på forskning som pekade på att längre tvångsmässiga vårdperioder var verkningslösa eller i värsta fall t.o.m. skadliga.

Nedskärningarna under 1990-talet ledde till att antalet LVM-omhändertaganden minskade fortlöpande under nästan hela decenniet. Under år 2000 tvångsvårdades dock fortfarande mer än 1100 personer i Sverige, flertalet för alkoholmissbruk. Samtidigt förekom tvångsvård knappt alls i grannländerna Finland, Norge och Danmark (Stenius 2001). Trots minskningarna av antalet omhändertaganden kan besparingskraven ha tvingat kommunerna att reservera delar av sina institutionsvårdsresurser åt LVM-fallen, snarare än åt människor som frivilligt sökt sig till missbruksvården (Ekendahl 2001:29).

Den svenska klientrörelsens negativa inställning till tvångsvårdslagstiftningen har dämpats något på senare år. RFHL har t.ex. föreslagit ett kortare "homeriskt" tvång där vårdtiden begränsas till maximalt en månad (Svensson 2003). Det bör också påpekas att utvärderingar och andra vetenskapliga studier visat att många av de brukare som själva blir föremål för tvångsvårdslagstiftningen inte varit kategoriskt avvisande till densamma. En stor andel av LVM-patienterna i Bengt Svenssons studie (2003) av tvångsvården var t.ex. övervägande positiva till tvånget, och många andra uppfattade att det hade både positiva och negativa aspekter.

3.4 Det svenska kontrollsystemet ur ett brukarperspektiv

Som jag nämnde tidigare så anser brukarorganisationer i allmänhet att narkotikakontrollen bör vara så humant inrättad som möjligt och att en långtgående kriminalisering av brukarna bör undvikas. I Sverige har klientorganisationen RFHL ända sedan den grundades framfört liknande uppfattningar, och detsamma gäller för andra brukarorienterade organisationer, t.ex. KRUM. Hur kan då det svenska kontrollsystemet och dess utveckling bedömas ur ett brukarperspektiv?

Det hävdas ofta i den svenska narkotikapolitiska debatten att Sverige under tioårsperioden mellan 1965 och 1975 hade en internationellt sett ovanligt liberal narkotikapolitik. Detta är dock knappast med verkligheten överensstämmande. Snarare är det så som Börje Olsson skriver, att Sverige ända sedan slutet av 1960-talet har haft en "massiv narkotikapolitik, som vid sidan av kraftfulla repressiva inslag också innehåller internationellt sett stora insatser när det gäller såväl information och förebyggande arbete som vård och rehabilitering i bred bemärkelse" (1994:172, kursiv i original). Det kan inte förnekas att det när det gäller kontrollpolitiken har skett en skärpning i flera avseenden sedan 1970-talet, men denna utveckling inleddes redan 1968, varefter lagstiftningen gradvis blev mer och mer repressiv (van Solinge 1997, Tham 1995, Tham 1998).

Narkomanvårdskommitténs kontrollpolitiska betänkande från 1967 (SOU 1967:41) ledde till att riksdagen året därefter antog en särskild narkotikastrafflag (1968:64). Genom att upprätta en samlad narkotikalagstiftning ville riksdagen klargöra att samhället inte accepterade narkotika och att man såg allvarligt på narkotikamissbruket. Samtidigt ville man emellertid skilja ordentligt mellan försäljare och distribu-

törer å ena sidan och brukarna å den andra. Tanken var att brukarna som sådana inte skulle drabbas av den nya lagen (Träskman 2003).

Under 1970-talets första år skedde ett par skärpningar av straffsattserna när det gällde grova narkotikabrott, men det var först under andra hälften av decenniet som de kontrollpolitiska frågorna på allvar började dominera den narkotikapolitiska debatten. Narkotikamissbruket blev en valfråga i 1976 års valrörelse och efter valsegern aviserade den nya borgerliga regeringen att det hädanefter skulle bli hårdare tag mot knarket. Efter att tidigare huvudsakligen ha inriktats mot narkotikahandeln, d.v.s. mot utbudssidan, började nu de kontrollpolitiska ansträngningarna istället i allt större utsträckning att riktas mot brukarna själva. Bakom denna förändring låg ett enträget lobbyarbete av de mer hårdföra opinionsbildarna på narkotikaområdet. Eftersom brukarna var den enda oersättliga länken i narkotikakedjan var det där stöten borde sättas in, var argumentet.

Vad som skedde var alltså att kontrollpolitikens inriktning skiftade från producentledet till konsumentledet (Tham 1998). Leif Lenke och Börje Olsson gör följande bedömning:

By the end of the 1970s, it is reasonable to say that Swedish drug policy had shifted its profile. The focus had moved from international syndicates and the treatment of "drug victims" to a police-oriented strategy whose objective was to clear the streets of drug pushers. These were to be placed in compulsory treatment to stop this "contagious disease," which is how drug use was portrayed to the public (2002:69).

I början av 1980-talet skedde ytterligare skärpningar i strafflagstiftningen liksom i dess tillämpning. Men det var inte nog med detta; antalet narkotikapoliser började också öka, liksom antalet som dömdes till fängelse för narkotikabrott och andelen narkotikabrukare bland fängelsepopulationen (Tham 2003). De ökade polisresurser som riktades mot gatulangningen ledde på bara några år till en fördubbling av antalet gripanden (Eriksson och Eriksson 1983, cf Tham 1998). Socialdemokratin återkomst till makten 1982 ändrade inte denna utveckling. Under de borgerliga regeringsåren hade socialdemokratin mer och mer närmat sig de borgerliga partiernas narkotikapolitik.

Trots att det totala narkotikamissbruket förmodligen inte ökade nämnvärt i Sverige under 1970- och 1980-talen framställdes och uppfattades det ständigt som ett växande problem (van Solinge 1997, jfr Tham 1998, CAN 2004). Detta ledde till att det under andra hälften av 1980-talet utvecklades ett slags kontrollpolitiskt konsensus (Tham 1995). Utmärkande för denna konsensus var att man på alla plan valde en hård linje (Träskman 2003). Det viktigaste exemplet på detta var att riksdagen 1988 med stor majoritet beslutade att kriminalisera eget bruk av narkotika. Under 1970-talet hade det funnits ett överväldigande motstånd mot en kriminalisering, men detta motstånd hade praktiskt taget smält bort på bara några år. RFHL tillhörde det fåtal röster som motsatte sig kriminaliseringsbeslutet.

Fem år senare höjdes maxstraffet för eget bruk, från böter till fängelse i max sex månader. Orsaken till straffhöjningen var dock inte primärt att man ville utdöma fängelsestraff, utan att man ville ha en hård och konsekvent strafflagstiftning samti-

diget som man ville få möjligheten att med hjälp av urin- och blodprov kontrollera om narkotikabruk förekommit. Detta hade inte varit möjligt när maxstraffet endast var böter.

Under 1990-talet avstannade den kontrollpolitiska utvecklingen, vilket bl.a. yttrade sig i att inga ytterligare straffhöjningar gjordes. Kurvan över antalet narkotikapoliser fortsatte dock att stiga kraftigt under första halvan av decenniet, för att därefter plana ut. Likaså fortsatte antalet fängelsedömda för narkotikabrott och andelen narkotikabrukare i fängelse att öka (Tham 2003).

3.5 Skadelindrande åtgärder i Sverige

Samtliga brukarorganisationer i det internationella urvalet driver, som jag redan har nämnt, en eller flera frågor som rör skadereducerande åtgärder. I den svenska kontexten har skadelindring varit oerhört kontroversiellt ända sedan det slog igenom i den internationella debatten under 1980-talet. I Sverige har framför allt två typer av åtgärder diskuterats, underhållsbehandling och sprutbytesprogram.⁷

Den svenska underhållsbehandlingen

Metadonbehandlingen kom till Sverige redan 1966, men bedrevs under hela 1970-talet som ett förhållandevis småskaligt försöksprojekt. Behandlingens politiska profil var dock hög. Några år in på 1970-talet blev det till Uppsala förlagda metadonprogrammet föremål för en alltmer förbittrad politisk strid. I den narkotikapolitiska opinionen uppfattades metadonbehandlingen som en riskabel och politiskt suspekt verksamhet (Johnson 2005).

Intressant nog anfördes motståndet av klientorganisationen RFHL, som därmed intog en ur ett brukarperspektiv ovanlig för att inte säga avvikande ståndpunkt. Förbundets synsätt kan delvis förklaras med dess negativa erfarenheter av ett tidigare försök med legal förskrivning av narkotika under 1960-talet (se Lenke och Olsson 1998). För RFHL hade detta försök med tiden fått stor symbolisk betydelse, och fungerade som varnande exempel på vad som kan hända om man arbetar med mindre ambitiösa mål än total drogfrihet (Johnson 2005).

Metadonmotståndet gjorde att Socialstyrelsen, den ansvariga statliga myndigheten, dröjde ända till 1983 innan den godkände behandlingsmetoden. Därefter blev behandlingen en reguljär del av sjukvården, men den fick bara bedrivas i Uppsala. I mitten av 1980-talet började den tidigare så fientliga opinionen mot metadonet att mattas av. Från mitten av 1980-talet ändrade även RFHL gradvis uppfattning i frågan, och numera intar förbundet en mer typisk brukaruppfattning.

Starkt bidragande till opinionsförändringen var rädslan för att en omfattande aids-epidemi skulle bryta ut i Sverige. Faktum är att aidsfrågan utgör en vattendelare i den svenska metadondebatten och knappast kan underskattas som orsak till varför metadonbehandlingen slutligen accepterades och började spridas inom landet (Johnson

⁷ I internationella sammanhang brukar dessa åtgärder räknas som skadelindrande. Såväl de svenska underhållsbehandlingsprogrammen som de svenska sprutbytesprogrammen har dock alltid varit välkontrollerade program med påtagliga socialkurativa ambitioner. En principiellt viktig skillnad som bör lyftas fram är dock att sprutbyte till skillnad från underhållsbehandling inte kan ses som en direkt behandlande eller rehabiliterande insats.

2005). År 1987 beslutade Socialstyrelsen att nya metadonprogram kunde få starta, och året därefter startades ett andra program i Stockholm. Därefter tillkom ytterligare två program i Lund (1990) och i Malmö (1992). I mars 2004, startades ett femte metadonprogram i Göteborg.

Den gängse uppfattningen bland de utländska brukarorganisationerna i mitt urval är, som jag redan har nämnt, att metadon- och annan underhållsbehandling bör finnas tillgänglig för dem som så önskar. Alltsedan tidigt 1970-tal har det dock i Sverige funnits ett centralt beslutat tak för hur många patienter som samtidigt får er hålla metadonbehandling. I absoluta tal har detta tak gradvis höjts, från 100 (1972) till 150 (1983) och vidare till 300 (1988) och till 450 (1990). Under 1990-talet har denna utveckling fortsatt, och nyligen (2004) höjdes taket från 850 till 1200 patienter. I relativa tal har dock expansionen varit mer blygsam. Enligt beräkningar över narkotikamissbruket kunde 1979 knappt 5 procent av de brukare som har opiater som huvuddrog få plats i behandlingen. År 1992 var den här siffran 9 procent, och 1998 hade den stigit till knappt 11 procent (Johnson 2005).

Expansionen har alltså skett tämligen långsamt. I ett internationellt perspektiv är det en relativt liten andel av opiatbrukarna som kan beredas plats i metadonbehandling. Utifrån ett brukarperspektiv ljusnar bilden dock något om vi dessutom räknar in de brukare som får buprenorfin (Subutex). Detta preparat blev godkänt av Läkemedelsverket 1999, och har sedan dess fått relativt stor spridning inom framför allt den öppna vården. År 2003 fick enligt Socialstyrelsens beräkningar ungefär 1300 personer i Sverige Subutex, de flesta av dem i öppen vård.

Från och med 1 januari 2005 gäller nya föreskrifter från Socialstyrelsen gällande såväl metadon som Subutex (SOSFS 2004:8 M). Syftet med de nya föreskrifterna är att likställa metadon och Subutex i regleringshänseende. Förskrivningen av Subutex har därigenom blivit tydligare och stramare reglerad än tidigare, samtidigt som taket i metadonbehandlingen till sist har försvunnit. Utifrån ett brukarperspektiv är detta länge efterlängtade förändringar. Det återstår dock att se vilka konsekvenser de nya riktlinjerna kommer att få när det gäller de båda läkemedlens tillgänglighet.

Avslutningsvis är det värt att notera att den svenska metadonbehandlingen har stått i fokus för en stor del av den brukarmobilisering som på senare år har skett i Sverige. Svenska brukarföreningen startades t.ex. från början som en intresseförening för metadonpatienter.

De svenska sprutbytesprogrammen

Ett av huvudargumenten mot metadonbehandlingen under 1970- och 1980-talen var att den riskerade att sända ”dubbla signaler” till brukarna om samhällets inställning till narkotika. Detta har också ända sedan starten 1986–1987 varit det viktigaste argumentet mot sprutbytesprogrammen. Programmen, som finns i Malmö och Lund, tillkom som en akut åtgärd för att försöka råda bot på spridningen av hiv-virus bland brukarna. Sedan dess har programmen tolererats på nåder och betraktas som begränsade försöksverksamheter. De har hela tiden haft ett starkt lokalt stöd, men i debatten på riksnivå har de negativa uppfattningarna övervägt. RFHL har dock hela tiden tillhört verksamhetens förespråkare.

Länge var programmens framtida existens oviss, men de senaste åren har opinionen börjat svänga även i sprutbytesfrågan. När detta skrivs har det kommit ett förslag om de befintliga sprutbytesprogrammen i framtiden ska få bli en permanent och integrerad del av den reguljära infektionssjukvården, och att nya program ska få starta (Ds 2004:6). Sådana ska dock enligt förslaget vara tillståndpliktiga hos Socialstyrelsen, och i tillståndsbedömningen ska tillgången på avgiftningsplatser och övrig missbruksvård beaktas.⁸

3.6 Vård- och informationsfrågor – svenska erfarenheter ur ett brukarperspektiv

När det gäller vård och informationsfrågorna så har de statliga narkotikapolitiska åtgärderna i Sverige sedan 1980-talet nästan uteslutande kretsat kring infektionssjukdomarna hiv och, i mindre omfattning, hepatit. I mitten av 1980-talet startades på i initiativ av statliga Aidsdelegationen en satsning på uppsökande verksamhet, där tanken var att socialarbetare skulle ägna sig åt omfattande upplysningsverksamhet om hiv/aids parat med behandlingsmotiverande arbete (Johnson 2005). Det huvudsakliga ansvaret för den praktiska verksamheten låg dock här, liksom i andra senare satsningar av liknande typ, på de primär- och landstingskommunala planen. När det under 1990-talet stod klart att risken för en omfattande aidsepideemi bland de svenska narkotikabrukarna var avvärd minskade resurserna till informationssatsningar.

I Sverige har debatten kring sjukvårdens tillgänglighet ofta handlat om att många brukare har en otillräcklig kontaktyta till det civila samhället. Debatten har många gånger förts i samband med frågan om de skånska sprutbytesprogrammen, där programmets förespråkare pekat på att sprutbytesverksamheten utgjort en unik resurs när det gäller kontakterna med brukarna. Genom programmen har missbrukarna vid behov kunnat komma i kontakt såväl med andra delar av sjukvården som med socialtjänsten. RFHL:s inställning till sprutbytesprogrammen har varit grundmurat positiv, och detsamma har gällt för Svenska brukarföreningen sedan den startades 2002. Statsmakternas inställning till programmen diskuterades i det föregående avsnittet.

Sådana frågor som i den internationella brukardebatten varit framträdande, såsom möjligheterna att sprida information om hur brukare kan skydda sig mot överdoser och liknande, har i Sverige sorterats in i facket ”skadereducerande åtgärder” och därmed omöjliggjorts. Från brukarhåll har vissa försök att ta upp sådana frågor gjorts, dock helt utan framgång.

3.7 Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att den svenska narkotikapolitiken under 1970-talet var förhållandevis brukarorienterad. En stor utbyggnad av narkomanvården hade inletts, kontrollpolitiken var återhållsam i förhållande till brukarna och i så-

⁸ Detta krav, som måste tolkas som ett sätt att bemöta sprutbytesmotståndarnas fathågor om att samhället skulle prioritera billiga skadereducerande åtgärder framför dyrare narkomanvård, har dock kritiserats från brukarhåll. RFHL ansåg t.ex. i ett remissvar att förslaget riskerar att leda till att brukare i kommuner med dåligt utbyggd missbrukarvård straffas dubbelt – de får varken tillgång till vård eller sprutbytesmöjligheter.

väl tvångsvårdsfrågan som metadonfrågan var den officiella linjen i samklang med brukaropinionen, åtminstone så som den manifesterades av klientorganisationen RFHL. RFHL:s ståndpunkt i metadonfrågan var dock inte någon typisk "brukarståndpunkt".

Under 1980-talet var utvecklingen inom narkomanvården – fränsett tvångsvårdsfrågan – fortsatt positiv ur ett brukarperspektiv. Utbyggnaden fortsatte under nästan hela årtiondet, efter 1985 underblåst av den stora rädslan för en aids pandemi bland brukarna. Aidsfrågan innebar på det hela taget att traditionella brukarintressen kom att tillgodose i allt större utsträckning i Sverige, om än av andra skäl än att de var just brukarintressen. Inställningen till metadonbehandlingen började bli mer positiv, och två sprutbytesprogram startade på försök i Skåne. Mot slutet av 1980-talet hade också RFHL börjat förändra sin inställning i de här frågorna, för att under 1990-talet helt anamma de konventionella brukarståndpunkterna.

Kontrollpolitiken blev däremot allt mindre brukarvänlig. På det hela taget kan den repressiva utvecklingen från cirka 1980 och fram till kriminaliseringsbesluten 1988 och 1993 bara bedömas som förkrossande ur ett brukarperspektiv. Dock bör det tilläggas att det mer än allt annat är trenden som har varit repressiv. I ett internationellt perspektiv är den svenska kontrollpolitiken inte alldeles extrem, även om många europeiska länder har en mer liberal lagstiftning (Lenke och Olsson 2002).

Under 1990-talet skedde en fortsatt skärpning av de kontrollpolitiska åtgärderna, även om takten i denna skärpning var mer modest än under perioden mellan 1980 och 1993. Den största förändringen under det här årtiondet gällde istället narkomanvården, där en rejäl försämring skedde till följd av de ekonomiska neddragningarna. Vårdresurserna var oförändrade eller minskade något, samtidigt som narkotikabruket ökade dramatiskt. Även om man inte intar ett utpräglat brukarperspektiv måste detta rimligen ses som en sorglig utveckling.

De allra senaste åren kan dock *en* tydlig positiv utveckling skönjas, och det gäller de skadelindrande åtgärderna. Tillgången på substitutionsbehandlingar med metadon eller Subutex har ökat något samtidigt som regelverket blivit mer flexibelt, och även i sprutbytesfrågan ser framtiden betydligt ljusare ut än tidigare. Om dessa ur brukarperspektivet positiva utvecklingar är ett trenderott eller något tillfälligt återstår dock att se.

4. Brukarinflytandet över den svenska narkotikapolitiken

I den här studien har jag undersökt de svenska narkotikabrukarnas inflytande över den statliga narkotikapolitiken under perioden 1965–2004. Jag har därvid visat att brukarinflytande har varit mycket litet under de senaste decennierna. Av det mesta att döma har det dessutom minskat över tid.

Bilden av brukarinflytandets utveckling är likartad både vad gäller processinflytandet, d.v.s. i vilken grad och på vilka sätt brukare har tillåtits delta i och påverka de narkotikapolitiska beslutsprocesserna, och vad gäller substansinflytandet, d.v.s. i vilken grad narkotikapolitiken lyckats producera resultat som tagit tillvara brukarnas intressen.

För att studera processinflytandet har jag granskat brukarnas inflytande över statliga narkotikapolitiska utredningar. Förutsatt att ett deltagande inom ramen för sådana utredningar är ett godtagbart mått på processinflytande måste man dra slutsatsen att brukarna efter Narkomanvårdskommitténs utredning har haft ett mycket litet processinflytande över narkotikapolitiken. Det inflytande som har förekommit har varit i form av deltagande i samråd och remissförfaranden, två inflytandeformer som ofta har en mer eller mindre rituell karaktär och inte garanterar något reellt inflytande.

Substantiellt sett var den statliga narkotikapolitiken förhållandevis brukarorienterad under 1970-talet. Kontrollpolitiken fokuserade på narkotikahandeln men var återhållsam i förhållande till de enskilda brukarna, en stor utbyggnad av narkomanvården hade inletts och i viktiga brukarfrågor som tvångsvårdsfrågan, kriminaliseringsfrågan och metadonfrågan överensstämde narkotikapolitikens inriktning i stora drag med brukaropinionen, åtminstone så som den kom till uttryck inom RFHL. Under 1980-talet blev politiken dock gradvis mindre brukarorienterad; kontrollpolitiken skärptes, möjligheterna till tvångsvård ökades och eget bruk av narkotika kriminaliserades. Under 1990-talet slog de offentliga nedskärningarna mot narkomanvården, samtidigt som antalet narkotikabrukare steg kraftigt. Vad vi kan konstatera är alltså att den statliga narkotikapolitiken i Sverige även i substanshänseende blivit allt mindre brukarorienterad med tiden. Mobiliseringen av narkotikabrukare inom ramen för en organisation som Svenska brukarföreningen (SBF) framstår i ett sådant perspektiv inte som ett resultat av att statsmakterna har efterfrågat brukarnas deltagande, utan snarare som ett symptom på att de känner sig bortglömda eller förbigångna.

Orsakssamband är inte direkt observerbara inom samhällsvetenskaperna. I alla händelser går det inte att utifrån en sådan här studie dra några tydliga slutsatser om förhållandet mellan processinflytande och substansinflytande. Att anta att en hög grad av processinflytande tenderar att leda till ett större substantiellt inflytande än en låg grad av processinflytande framstår dock som en rimlig hypotes, och den här studien ger oss i varje fall inga skäl att förkasta en sådan. Det går således inte att utesluta att narkotikapolitikens relativt höga grad av brukarorientering under slutet av 1960-talet och första hälften av 1970-talet faktiskt var ett resultat av det inflytande RFHL utövade, inom ramen för den viktiga Narkomanvårdskommittén och på andra sätt.

Något formellt erkännande av narkotikabrukarnas rätt att utöva inflytande över den statliga narkotikapolitiken har aldrig gjorts i Sverige. RFHL har tidvis, framför allt under 1970-talet, betraktats som en viktig samtalspartner värd att lyssna till, men det var i organisationens egenskap av klientorganisation, inte som organisation för narkotikaanvändare. På ett motsvarande bör sannolikt den omständigheten att SBF numera är en offentlig remissinstans sätt tolkas som ett erkännande av organisationens funktion som patientorganisation för underhållspatienter.

Den här studiens resultat måste sammanfattningsvis betraktas som tämligen nedslående för dem som anser att det finns skäl för en mer brukarorienterad narkotikapolitik. Att brukarinflytandet över den statliga narkotikapolitiken har varit litet behöver emellertid inte betyda att brukarinflytande varit lågt även inom de övriga inflytandesfärerna. Det förefaller inte orimligt att enskilda brukare kan ha ett visst inflytande över den praktiska verksamheten inom exempelvis den kommunala narkomanvården. Det får dock bli ämnet för en annan studie.

Referenser

- Benton, Ted, 1981. "Objective Interests and the Sociology of Power, i *Sociology* 15(2):161–184.
- Bergmark, Anders, 1998. "Expansion and Implosion – The Story of Drug Treatment in Sweden" i Harald Klingemann och Geoffrey Hunt (red.), *Drug Treatment in an International Perspective*. Thousands Oaks: Sage.
- Burns, Danny, Robin Hambleton och Paul Hoggett, 1994. *The Politics of Decentralisation*. London: MacMillan.
- CAN, 2004. *Drogutvecklingen i Sverige – Rapport 2004*. Stockholm: CAN.
- Dahlberg, Magnus och Evert Vedung, 2001. *Demokrati och brukarutvärdering*. Lund: Studentlitteratur.
- Ds Ju 1986:8. *Förslag till ändringar i narkotikastrafflagen (1968:64)*. Stockholm: Liber/Allmänna förlaget.
- Ds 1992:19. *Åtgärder mot bruk av narkotika samt ringa narkotikabrott*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Ds 2004:6. *Spruthytesverksambet för injektionsmissbrukare*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Ekendahl, Mats, 2001. *Tvingad till vård*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Eriksson, Inger och Ulla-Britt Eriksson, 1983. *Polisens insatser mot gatulangningen av narkotika*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Hilte, Mats, 1990. *Droger och disciplin*. Lund: Arkiv.
- Johnson, Björn, 2005. *Metadon på liv och död*. Lund: Studentlitteratur.
- Lenke, Leif och Börje Olsson, 1998. "Drugs on Prescription – The Swedish Legalizing Experiment of 1965–67 in Retrospect", *European Addiction Research* 4(4):183–189.
- Lenke, Leif och Olsson, Börje, 2002. "Swedish Drug Policy in the Twenty-First Century: A Policy Model Going Astray", i *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 582:64–79.
- Lindgren, Sven-Åke, 1993. *Den hotfulla njutningen*. Stockholm/Stehag: Symposion Graduale.
- Lipsky, Michael, 1980. *Street-Level Bureaucracy*. New York: Russell Sage Foundation.
- Lukes, Stephen, 1974. *Power – A Radical View*. London: MacMillan Press Ltd.
- Olsson, Börje, 1994. *Narkotikaproblemet bakgrund*. Stockholm: CAN.
- Olsson, Börje, 2001. "Narkotikaproblem och narkotikapolitik – några nedslag i historien", *Alkohol och narkotika* 95(6):87–95.
- Socialstyrelsen, 1993. *Effekter av offensiv narkomanvård*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen, 1999. *Fyra underlagsrapporter till Kommittén för välfärdsboksut över 1990-talet*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- van Solinge, Tim Boekhout, 1997. *The Swedish Drug Control System*. Amsterdam: Uitgeverij Jan Mets.
- SOU 1967:25. *Narkotikaproblemet 1. Kartläggning och vård*. Stockholm: Medicinalstyrelsen.
- SOU 1967:41. *Narkotikaproblemet 2. Kontrollsystemet*. Stockholm: Medicinalstyrelsen.
- SOU 1969:52. *Narkotikaproblemet 3. Samordnade åtgärder*. Stockholm: Medicinalstyrelsen.
- SOU 1969:53. *Narkotikaproblemet 4. Undersökningar*. Stockholm: Medicinalstyrelsen.
- SOU 1981:7. *LVM: Lag om vård av missbrukare i vissa fall*. Stockholm: Liber/Allmänna förlaget.
- SOU 1984:13. *Samordnad narkotikapolitik*. Stockholm: Liber/Allmänna förlaget.
- SOU 1987:22. *Missbrukarna, socialtjänsten, tvånget*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 2000:126. *Vägvalet*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

- Stenius, Kerstin, 2001. "Tvångsvården – den mörkare välfärdsberättelsen", i *Alkohol och narkotika* 95(6):96–105.
- Svensson, Bengt, 2003. *Knarkare och plutar*. Stockholm: Carlssons.
- Tham, Henrik, 1995. "Drug Control as a National Project: The Case of Sweden", i *The Journal of Drug Issues*, 25(1):113–128.
- Tham, Henrik, 1998. "Swedish Drug Policy: A Successful Model?", i *European Journal of Criminal Policy and Research*, 6(3):395–414.
- Tham, Henrik, 2003. "Narkotikapolitiken och missbrukets utveckling", i Henrik Tham (red.), *Forskare om narkotikapolitiken*. Stockholm: Kriminologiska institutionen.
- Träskman, Per Ole, 2003. "Narkotikapolitik och brottskontroll", i Henrik Tham (red.), *Forskare om narkotikapolitiken*. Stockholm: Kriminologiska institutionen.
- Zetterberg, Kent, 1990. "Det statliga kommittéväsendet", i Departementshistoriekommissionen, *Att styra riket*. Stockholm: Allmänna förlaget.

Hemsidesadresser till brukarorganisationer:

- AVIL (Australien) <http://www.aivl.org.au/default.asp>
- Brugerforeningen (Danmark) <http://www.brugerforeningen.dk/bfny.nsf>
- Brugerforeningen Tønsberg (Norge) <http://www.brugerforeningen.no/>
- Jes-Bielefeld e.V. (Tyskland) <http://www.junkienetz.de/>
- Junkie Bund (Tyskland) <http://www.junkiebund.de/index.htm>
- MDHG (Nederländerna) <http://www.mdhg.nl/>
- Springfield Users' Council (USA) <http://springfielduserscouncil.org/>
- Svenska Brukarföreningen (Sverige) <http://www.brukarforeningen.com/>
- The Alliance (Storbritannien) <http://www.m-alliance.org.uk/>
- UNDUN (Kanada) <http://www.freewebs.com/undun/index.htm>
- VANDU (Kanada) <http://www.vandu.org/>

■ Översikter och meddelanden

■ Kultur, institutioner och social tillit: en diskussion av Rothsteins ansats och historisk kontext

---

JENS STILHOFF SÖRENSEN¹

Inledning

Ett av de mer intressanta och viktiga statsvetenskapliga verk som kommit ut på svenska under de senaste åren är, enligt min mening, Bo Rothsteins bok "Sociala fallor och tillitens problem" (Rothstein 2003). Boken tar upp ett problem som både är ett av de mest centrala för såväl demokratins utveckling, som för samhället i stort, och som samtidigt är ett av de mer svåråtkomliga för samhällsvetenskaplig forskning: nämligen *vad* som skapar social tillit och hur denna uppstår och bibehålls. Rothstein utgår delvis från Robert Putnam (1993; 2000), som han efter egen utsago inspirerats av och vars teser han delvis avviker ifrån med stöd av sin egen forskning om den svenska välfärdsstatens utveckling. De huvudsakliga skilljelinjerna mellan dem ligger i hur stor vikt som läggs vid historiska och kulturella aspekter respektive politiska och institutionella faktorer. Något förenklat kan man säga att Rothstein här fäster en betydligt större vikt vid relativt samtida politiska processer och institutionella arrangemang

än vad Putnam gör. Rothstein gör ett gediget arbete och betar systematiskt av en rad olika faktorer och variabler, som kan misstänkliggöras som förklarande. Han gör detta efter att inledningsvis ha diskuterat metodologiska och teoretiska angreppssätt, samt vilka krav som kan ställas på en förklarande variabel. Slutligen analyserar han bakgrunden till de institutioner som ligger som grund för det svenska välfärdsbygget och argumenterar, övertygande måste det sägas, för att det här bör finnas en förklarande variabel till varför social tillit är större i Sverige än i (troligen) de flesta andra samhällen. Så långt är allt väl och Rothstein har både öppnat upp och gett ett avsevärt bidrag till en diskussion om social tillit, såväl som till ett antal andra frågor som konfronterats längs vägen. Problemet är emellertid att han först har ställt upp en rad metodologiska och teoretiska krav som är så rigida att han inte kan uppfylla dem. Detta beror emellertid inte så mycket på tillkortakommanden hos Rothstein, utan snarare på att de krav han inledningsvis ställt är omöjliga att infria. Däremot är Rothsteins bidrag av sådan relevans och så väl genomfört att det förtjänar en fortlöpande och grundlig diskussion och debatt. Jag kommer i det följande att försöka bidra till en sådan genom att diskutera och kommentera i relation till främst Rothsteins arbete. I vissa avseenden kommer jag att kontrastera Rothsteins slutsatser med empiriska exempel

1 Jens Stihoff Sörensen är doktorand i historia vid European University Institute.
E-post: jens.sorensen@iue.it

från min egen forskning, och i andra avseenden kommer jag att kommentera metod och kontrastera vad jag anser vara positivistiska förhållningssätt med ett dialektiskt synsätt. En del centrala begrepp och hur de används diskuteras och kritiserats kontinuerligt i texten. Jag kommer i sammanhanget också att ta upp Putnams arbete, om än i betydligt mindre grad. Syftet är, slutligen, att formulera en rad kritiska invändningar, i avsikt att debatten må frodas, snarare än att producera egna slutgiltiga hypoteser. Därmed kommer de empiriska exempel jag tar upp att tjäna främst som illustrationer av vilka invändningar som kan göras snarare än som fullfjädrade alternativa förklaringar.

Problemet, kandidaterna, och begreppen: social tillit, kultur, rationalitet och institutioner

Frågan som inledningsvis ställs gäller alltså hur social tillit skapas i ett samhälle, samt hur det kan komma sig att den sociala tilliten i Sverige är avsevärt större än exempelvis i Italien eller Ryssland (vilket har visats empiriskt).

Det finns nu en rad möjliga kandidater som kan antas vara av betydelse för förekomsten av social tillit och val av samarbete. Det hela kan exempelvis bero på djupliggande historiska och kulturella faktorer eller på en mer samtida konstellation av särskilt lyckade institutioner eller reformer som lägger grunden till en specifik incitamentstruktur för tillit i vilken individen strategiskt väljer att samarbeta. Det kan vara utbildningsnivå, ekonomiskt välstånd, eller en rad andra faktorer som är viktiga för förekomsten av social tillit. Om flera olika storheter förekommer tillsammans så kan man undra om det finns samband och i så fall hur dessa samband ser ut.

Rothstein använder sig av spelteoretiska resonemang för att illustrera problemet med social tillit: det finns ett dilemma i att alla tjänar på social tillit, samarbete, och allmän hederlighet, men att enskilda kan utnyttja detta till sin personliga fördel på bekostnad av andra och därmed bidra till en urholkning av den sociala tilliten. Om man litar på att andra samarbetar så lönar det sig att själv samarbeta, men om man inte litar på att andra kommer att göra det så gör man bättre i att också själv låta bli. Härmed finns en åtskillnad mellan individuell och kollektiv rationalitet (det som är bra för en enskild kan vara dåligt för kollektivet). Exempelvis finns det rationella skäl till att betala skatt och överlåta hantering av medel, vissa investeringar och resursfördelning till statliga institutioner, om pengarna används för allmännyttiga ändamål, till att förbättra för missgynnade grupper, och liknande, och de *inte* förskingras i någon form av missbruk eller korruption. I annat fall finns det rationella skäl att försöka undandra sig skattmasen. Olika former av samarbete och tillit i samhället gynnar alla, men kan alltid missbrukas. Därmed finns ett dilemma som kan angripas klassiskt spelteoretiskt och poängen med detta är att lyfta fram människors *förväntningar* och *antecipationer* som förklaringar till beteenden snarare än att fokusera endast på bakomliggande faktorer (strukturella, samhällsposition, utbildningsnivå, etc.). Med andra ord läggs fokus på *aktörernas strategiska val*. Spelteorin erbjuder här möjligheter till olika typer av stabilitet, eller jämviktslägen, antingen på en nivå av misstro och icke-samarbete eller på en nivå av samarbete. Frågan är hur man rör sig från det förra till det senare.

En av Rothsteins inspirationskällor är Putnams redan klassiska verk om demokratin i Italien (Putnam 1993). Med utgångspunkt i den regionalisering (och de-

centralisering) som skedde i italiensk politik från 1970 analyserade Putnam regionala skillnader i hur väl demokratin fungerade. Hans slutsatser var bland annat att det är tätheten av de sociala nätverken, såsom frivilligorganisationer och dylikt, som avgjorde både hur pass väl demokratin fungerade i termer av social service och hur stor den ekonomiska tillväxten var. Med andra ord ledde de sociala nätverken till social tillit, vilket i sin tur skapade både en bättre ekonomisk tillväxt och en bättre fungerande demokrati och social service. Putnam visade också att de områden som hade varit stadsrepubliker (såsom Bologna, Florens, Milano, Siena, Pisa, Venedig etc.) hade en lång historisk tradition av sociala nätverk och "medborgaranda". Därmed påtalade han en lång historisk tradition som förklaring till att dessa områden uppvisade en större social tillit, mindre korruption, större ekonomisk tillväxt, etc., än det södra Italien. Även om Rothstein inspirerats av Putnam, så ser han goda grunder för en del av den kritik som riktats mot Putnam. En kritik som kan framföras är just den fokus som läggs på långa historiska traditioner och där det finns en risk att förbise exempelvis mer samtida institutionella faktorer, sentida industrialiseringsförlopp, jordbrukets organisation eller en rad andra aspekter (jfr: Peterson & Rothstein 1996). Man kan också besväras av att det finns tendens till determinism och ett reducerat utrymme för aktörers valfrihet. Mänskligt beteende, kan man argumentera, är inte så kulturellt bestämt, utan styrs mer av fria val.

Rothstein tar upp dikotomin mellan rationalistiska och kulturorienterade ansatser för att förklara mänskligt beteende. Den rationalistiska ansatsen fokuserar på människors kalkylerande och aktiva val, medan det kulturorienterade betonar normer, trosföreställningar och beteenden

som är insocialiserade under lång tid och kulturellt nedärvda. Rothstein diskuterar problemet med rationalistiska ansatser utifrån ovanstående perspektiv och framhåller att ekonomiska teorier om rationalitet och incitament inte kan förklara valet av samarbete eftersom det finns en social kontext som avgör *vad* som är rationellt i ett specifikt fall. Han bedriver en grundlig kritik av rationalistiska ansatser och de antaganden som finns inom den neoklassiska ekonomin. Rothstein går sedan vidare och kritiserar den potentiella determinism som finns i alltför kulturorienterade ansatser. Risken här, menar han, är att individer reduceras till "cultural dopes" snarare än fritt handlande och kreativa agenter. Samtidigt finns det givetvis fog för att anta att både normativa strukturer, kulturella faktorer, etc. och rationella strategiska val, har betydelse för mänskligt handlande. Utifrån en relativt grundlig diskussion av olika ansatser presenterar han sedan en modell som försöker ta hänsyn till både den rationalistiska och den kulturorienterade ansatsen och som argumenterar för att de kan träda in i olika skeden av en förklaring, snarare än att stå i motsats till varandra. Han diskuterar även institutioners betydelse och gör en åtskillnad mellan *informella* respektive *formella* institutioner och framför att det inte finns någon anledning att anta att den ena av dessa skulle vara mer betydelsefull än den andra, utan att det är en empirisk fråga att studera i varje enskilt fall.

Så långt är allt väl och jag hoppas detta är en någorlunda rättvis snabbskiss av Rothsteins omfattande diskussion. Problemet är, i min mening, att Rothstein nu går in och ställer hårda krav på att finna en oberoende variabel. Ett ytterligare problem utgörs av hur Rothstein väljer att se på begreppet "kultur". När det gäller kravet på en oberoende variabel argumente-

rar Rothstein för att exempelvis Putnam använder sig av delvis alltför diffusa begrepp och att man inte riktigt *egentligen* kan se exakt vad som är orsaken till att det i vissa specifika områden i Italien (eller USA) genererats sociala nätverk och social tillit. Det finns något som är bekymmersamt med att hänvisa till lång historisk tradition eller kulturella faktorer dels för att man inte riktigt kan finna en ursprungspunkt för ett kausalt förhållande och dels för att traditionen och historien tycks få för mycket kraft över individens handlingsfrihet. Därtill finns även ett problem med att hänvisa till kultur som är ett alltför diffust begrepp.

Det bör sägas att Rothstein har all anledning att vara besvärad av begreppet "kultur" och detta främst av två skäl. För det första är det ett begrepp som kan anses vara alltför oprecist och innehålla element av olika karaktär och därmed vara snarast icke-operationaliserbart på det sätt som statsvetare ofta önskar sig (i en mer positivistisk tradition än historiker eller sociologer). För det andra så har det funnits en tendens i den svenska debatten att snarast tabubelägga själva hänvisningen till kultur. Det senare bekymrar förmodligen Rothstein mindre, men är ett påstående som jag kort ska utveckla. I hela diskursen kring multikulturalism har det nämligen funnits en del egendomliga trender. En sådan trend utgörs av att det är politiskt inkorrekt och ytterst känsligt att kritisera "andra kulturer" eftersom detta kan uppfattas som rasistiskt (jfr: Carlbom 2003: kap 3). Multikulturalismen ser alltså kulturer som olika och menar att denna pluralism är ömsesidigt gynnsam men att det vore inskränkt eller till och med rasistiskt att kritisera andras "kultur" (Ibid). Ett annat inslag har varit att själva hänvisningen till "kultur" i stället angrips för att vara "essensialistiskt", "substansialis-

tiskt", en konstruktion, eller till och med rasistiskt. Det senare har förmodligen sitt ursprung i den kritik som kom under 80-talet mot ett alltför starkt fokus på kulturella faktorer och att detta borde nyanteras genom att exempelvis lyfta fram bristen på homogenitet såväl som olika förändringsaspekter i "kultur", och att det i många avseenden fanns större anledning att betona till exempel socioekonomiska faktorer. Olika former av kritik mot en stereotypisering eller cementering av vad som ofta kallades "kultur" bidrog på så sätt till en nyantering av begrepp och debatt (i olika ärenden se: Barker 1982, Said 1993/1978, Schierup & Ålund 1991). Kritiken har emellertid sedermera fått slagsida, åtminstone i Sverige, och det finns nu en tendens till vad man kan kalla "kulturnihilism" (från nihil= intet), med vilket jag menar ett förnekande av kulturella aspekter som förklaring till beteende över huvud taget.² Det har således blivit känslomässigt laddat att alls referera till kultur.

Det finns också, åtminstone för kulturnihilisten, två olika ontologiska och epistemologiska positioner. Det ena är en positivistisk hållning, där en del anser att kultur inte har någon som helst betydelse och att det endast är vissa andra favoritstrukturer, som exempelvis socioekonomiska (benhård marxism) eller patriarkala (radikalfeminism), som är viktiga. Den andra hållningen är en extrem ontologisk och epistemologisk relativism, från vilken man kan hävda att allt är sociala konstruktioner utan någon annan substans än det som utgörs av det konstruerade (en slags epistemologisk-ontologisk nollkorres-

2 För denna typ av inställning är det bättre att konstruera ett eget begrepp som "kulturnihilism", snarare än att tala om "kulturrelativism" eftersom det senare ofta bara kan betyda att man anser att en kultur ska förstås *inifrån* och *utifrån sina egna premisser*.

pondens). Det är inte helt uteslutet att dessa hållningar ibland förekommer i en sammanblandad röra av ontologisk och epistemologisk förvirring, men med starkt ideologiskt drivna postulat. Extrema exempel kan hämtas från den debatt om hedersmord som förekom för några år sedan. I en debattartikel i *Ordfront* magasin (OM nr 3 år 2002: 6) kritiserar genus och etnicitetsforskarna Peo Hansen, Anna Bredström, Paula Mulinari, med flera, en artikel av radikalfeministen Kristina Hultman (OM nr 11 år 2001: 17-20) för att alls använda begreppet kultur i samband med hedersmord.³ Hedersmord har alls inget med kultur att göra, menar de, och går sedan vidare med att insinuera att det är kulturell rasism att påstå detta (och hittar till och med en koppling till rasbiologi).⁴ Om man använder begreppet kultur riskerar man således inget mindre än att bli kallad rasist (med olika bestämmande adjektiv framför).⁵ I stället, enligt Bredström et al, handlar det om "patriarkala strukturer". Dessa finns emellertid överallt, även i Sverige, och skall inte "förpassas till den invandrade befolkningen" (OM 3/2002: 6). Samma typ av resonemang har framförts av den tidigare vänsterparti och numera feministledaren Gudrun Schyman

som i ett tal på vänsterpartiets kongress år 2002 hävdade att "- det är samma norm, samma struktur, samma mönster, som upprepas så väl i talibanernas Afghanistan som här i Sverige".⁶ Med en sådan hypotes kan således all strukturering, alla normer, reduceras till att handla om "patriarkatet", som ser likadant ut överallt på planeten. Om man sedan konsulterar den svenske jämställdhetsombudsmannen Claes Borgström, så menar han att det aldrig kan förekomma *mer* eller *mindre* jämställdhet, utan att det antingen är jämställt eller inte, vilket han framförde i debattprogrammet "Rosenberg" (TV4 2005-05-30: kl. 21.00). Vi har alltså här en favoritstruktur som kan förklara det mesta. Exakt hur den kan förklara är måhända något oklart, men det krävs aldrig komplement eller ytterligare faktorer som stöd. Resonemangen kan tyckas absurda och något extrema, men de är faktiskt inte uttryck för någon liten sekt, utan de framförs av akademiker, ombudsmän och politiker, i det svenska samhället. Nu är det trots allt tre olika exempel som här har givits och i rättvisans namn bör det påpekas att det är möjligt att de olika debattörerna har olika egna varianter, men vi kan ändå här skönja en serie tankefel som inte är helt ovanliga. Vad man blandar samman med resonemang av denna typ är förstås

- 3 Eftersom de kritiserande debattörerna såväl som Hultman är radikalfeminister handlar det här alltså om en *intra*-feministisk dispyt.
- 4 Själv menar jag det exakt motsatta: hedersmord har en hel del med kultur att göra eftersom det har en koppling till vissa normer som finns inom vissa traditionella klanstrukturer. Nog är dessa patriarkala alltid, men för att kunna förstå fenomenet krävs att man placerar det inom den kontext som finns i konflikten mellan traditionella värderingar inom klanerna och de normer som finns i det moderna samhället eller ett samhälle som genomgår moderniseringsprocesser (vilket kan vara ett land i Europa eller en storstad som Teheran).

- 5 Liknande resonemang finns i en del av de artiklar som samlats i Larsson, S & C. Englund (2004). Symptomatisk är till exempel Diana Mulinaris artikel "Hon dog för att hon ville bli svensk", där Mulinari blixtnsnabbt och tvärsäkert identifierar rasism och patriarkat överallt i det svenska (och hela västerländska) samhället och tycks anse att själva förekomsten av debatten om hedersmord i sig endast är ett uttryck för rasism (givetvis undantaget hennes egna bidrag).
- 6 Talet återfinns på: >www.helgonet/enar/politik/talibantalet.html> (2005-09-19).

frågan om *nödvändighet* respektive *tillräcklighet* för att förstå ett fenomen. Det kan nog vara så att det är nödvändigt att ta hänsyn till patriarkal strukturering, men det kan knappast vara tillräckligt för en förståelse om det nu råkar vara så att denna – om det nu är allestädes närvarande – så uppenbart har väsentligt olika uttryck i olika samhällen. För det är självfallet så att man inte nödgas vara särskilt falkögd för att upptäcka vissa skillnader mellan till exempel det svenska samhället och samhällen i centrala Asien. När det sedan gäller Claes Borgströms uttalande så får man väl anse att det är orimligt att man inte skulle kunna finna gradskillnader i frågan om jämställdhet. Det vore ju annars så gott som omöjligt att registrera framsteg eller bakslag i politiken och med JÄMO:s inställning skulle alltså kvinnorörelsen under 60- och 70-talen inte ha bidragit till några som helst framsteg, eftersom det är patriarkat nu som då och inga gradskillnader i jämställdhet kan existera. Samma logik måste då även gälla för JÄMO som alltså inte skulle ha bidragit till någon förbättring.

Det finns alltså vissa faror förknippade med att använda begreppet kultur även av ett så profant skäl som att man i debatten kan få diverse invektiv efter sig. Detta kan vara nog så otrevligt för en aktsam man och det är inte omöjligt att Rothstein önskat reducera denna risk, men hans främsta bekymmer med begreppet kultur har nog snarare varit frågan om precision i begreppsapparaten. Rothstein riktar för övrigt en egen omfattande kritik mot en del feministiska respektive multikulturalistiska perspektiv. Alltså, Rothstein räds inte begreppet kultur och han anser att det är relevant. Problemet är hans hantering av begreppet när han önskar inringa det. För att inkorporera den rationalistiska ansatsen och samtidigt bevara den kulturorien-

terade väljer han att använda metaforen "kultur som en verktyglåda". På så sätt bör man kunna undvika tendenser till determinism. Problemet är att detta är en alltför individualistisk och ickesociologisk metafor. Om en individ väljer fritt ur en kulturell verktyglåda, hur kan det då komma sig att så många individer väljer samma sak och kommer till samma slutsats? Om man inte beaktar att det finns en faktiskt strukturerande process riskerar man att uppfatta att allting börjar på nytt. Snarare än att se kultur som en verktyglåda utifrån vilken individen gör fria val, bör man beakta att det finns starka sociala incitament och påtryckningar på en individ och att den sociala verklighetsuppfattning en individ har är beroende av de sociala nätverk han tillhör och i vilka han ingår. Dessa sociala nätverk, såväl som informella institutioner, är *också* delar av "kultur". Låt mig illustrera med ett exempel. Bland kosovoalbanska storfamiljer är det vanligt att en av familjemedlemmarna (en av sönerna) åker utomlands för att arbeta och sedan skicka hem pengar till familjen. Detta är faktiskt en reell inkomstkälla för många familjer och ett inte oväsentligt inslag i hela den albanska ekonomin (detta förekommer även i Albanien). Ofta är det familjen som avgör vem som skall åka, men även om en individ av någon annan omständighet eller tillfällighet lyckats åka så finns det en norm att han ska skicka pengar till familjen. En individ kan förstås välja att göra eller att inte göra detta, men det är knappast ett individuellt val hur hans familj fungerar. Det är inte ett individuellt val att han kommer från en by som är organiserad i storfamiljer.

Vill man i stället ha ett svenskt exempel kan man fundera över vilka sociala förpliktelser som är förknippade med exempelvis julfirande eller midsommar. I en mer individorienterad kultur är det dock

lättare att bryta mot just dessa normer än den albanska storfamiljens norm att skicka hem pengar vid utlandsarbete.⁷ Att göra ett val är förbundet med konsekvenser som ser olika ut beroende på vilka nätverk, strukturer och kulturella sammanhang man ingår i.

Poängen här är alltså att metaforen med verktygslådan är alltför individcentrerad och inte tydliggör att det finns sociala nätverk och institutioner som strukturerar och inom vilka en viss typ av verklighetsuppfattning och normbildning genereras. Man kan så klart säga att det är just denna verktygslåda av normer och strukturer som individen väljer ifrån, men det finns ändå en betoning på valet, medan det som är socialt, det sociala trycket, och det som är gemensamt, kommer i skymundan. Alternativet behöver inte vara en kulturell eller strukturell determinism. Men det finns en poäng i att bygga upp ett spänningsfält mellan det fria valet och det kulturella. I annat fall går det inte att förstå att så många individer gör samma val. Den amerikanske socialantropologen Clifford Geertz har uttryckt sig så här:

Some sammanflätade system — (-) är kultur inte en makt, som sociala händelser, beteenden, institutioner eller processer kausalt kan härledas från. Kultur är ett sammanhang, inom vars ram dessa fenomen kan beskrivas begripligt, dvs tjockt. (Geertz i *svensk översättning* i HfKS 1991, nr 3: 21; *engelskt original* 1973/1993: 14).

Här betonas alltså kontexten, sammanhang, och att kultur är en komplex och

7 Även här finns det dock förändringar och det tycks faktiskt ha blivit något mindre vanligt de senaste åren att albaner i Kosovo kan räkna med en inkomst från en arbetande son i utlandet, eftersom många av dessa har gift sig i och skaffat egna familjer att försörja i utlandet.

mångfacetterad storhet inom vars ram olika fenomen kan förstås och ges mening. Däremot undviks en hänvisning till kausala härledningar. Man skulle kanske också kunna säga (det gör inte Geertz) att kultur kan förstås i ett *statistisk* men inte i ett *deterministiskt* perspektiv. Med detta menar jag att det är den kontext som ökar respektive minskar sannolikheten för förekomsten av vissa beteenden. Och naturligtvis är det ingen statisk storhet utan består av olika aspekter och lager, som utmanas och omförhandlas, sammanvävs och interagerar, med ekonomiska och politiska skeenden (inklusive externa och makroskopiska sådana). Ett fokus på process, förändring och kontinuitet är självklart för en historiker och borde vara det för alla samhällsvetare. Jag tänker inte försöka ge mig på att definiera begreppet kultur och det är heller inte påkallat (men för en god diskussion av dess användning se Friedman 1994, kap 4). Däremot vill jag påtala att det finns anledning att innefatta institutioner, inklusive de informella, i den kontext som man kallar för kultur. Rothstein beaktar faktiskt detta i bokens första tredjedel, men sedan isolerar han dessa (institutioner) och lyfter ut dem ur kulturbegreppet i de sista kapitlen när han genomför sin analys av institutioners betydelse för social tillit i Sverige.

Det må vara motiverat att Rothstein inte tolererar några luddigheter, men i det positivistiska kravet att finna en oberoende variabel uppstår ett problem. I stället för att betrakta institutionerna som framväxta i en kontext, och som en del av en kulturell helhet, så destillerar han ut dessa och kallar den restprodukt av obestämbarhet som återstår för "kultur". Kultur kan då slutligt avfärdas, medan institutionerna går att analysera. Från och med slutet av kapitel 5 påbörjar Rothstein en frikoppling mellan kultur och institutioner.

Han menar att Putnam fäster alltför stor betydelse vid ett längre historiskt perspektiv och att Putnam därmed hänfaller åt historisk determinism. I början av kapitel 6 fastslår han sedan att institutioners utformning inte är kulturellt determinerat, vilket visats i studier av Hong Kong och Singapore (s. 197).

Just institutionerna blir den "kausala mekanism" som Rothstein hittar för att förklara social tillit i Sverige och i kapitel 8 genomför han en god analys av hur den svenska förhandlingsmodellen (för arbetsmarknaden) växte fram under 1930-talet efter ett antal år av svåra konflikter. Han beskriver hur de olika parterna på arbetsmarknaden så småningom kom till slutsatsen att samarbete var den bästa lösningen, hur man efter en kamp mellan olika tolkningsalternativ drog vissa specifika lärdomar från Ådalen-31, samt hur Per-Albin Hanssons position och personliga garanti för institutionerna inverkade. Det är inget fel på den analys som presenteras här, men frågan är *hur* man kan avgöra att något är en kausal mekanism? I analysen genereras faktiskt flera faktorer såsom: a) institutionerna, b) det kollektiva minnet (från konflikter), och c) Per-Albin Hanssons personliga intervention. Rothstein är högst medveten om detta problem och ställer själv frågan hur det kan komma sig att man lyckades etablera dessa institutioner *just i Sverige* och om man inte trots allt riskerar att falla tillbaka till kulturella aspekter. För *varför* litade man på Per-Albin Hansson? Förutsätter inte redan detta en "kultur" av social tillit (gentemot politiker)? Eller, om inte detta var en central faktor, *varför* lyckades man då alls med förhandlingarna? På något vis krävs det en social tillit för att åstadkomma densamma. Rothstein väljer att gå tillbaka i tiden för att se om det redan *före* Saltsjöbadsavtalet fanns något i relationerna mellan arbets-

marknadens parter som var specifikt gynnsamt i Sverige. Detta lyckas han också hitta och redan efter sekelskiftet fanns det grundstenar att bygga på. Inom den svenska staten var man mycket tidigt medveten om de *faror* som fanns när det gällde relationen mellan arbetsmarknadens parter, konstaterar han, och nämner bland annat utformningen av lokala arbetsförmedlingar från 1902 (där båda arbetsmarknadens parter hade representanter). Han beskriver i korta drag huvudlinjerna i utvecklingen från *utredningar* i slutet av 1800-talet till etableringen och spridandet av förmedlingar under 1900-talets första decennium. Han kommer alltså till slutsatsen att representanter från olika sidor på arbetsmarknaden hade etablerat ett samarbete redan *innan* den parlamentariska demokratin säkrades 1917 (s.274).

Detta är en god analys och resonemang om institutionernas betydelse är övertygande. Tyvärr återstår dock problemet med den oberoende variabeln, eftersom Rothstein inledningsvis gått så hårt fram i kravet på att hitta en renodlad mekanism och, under processens gång, gjort sig kvitt *långa* historiska betingelser samt kulturella faktorer. Frågan återstår ju: *Varför lyckades* man etablera samarbete i början av 1900-talet och *varför*, i just Sverige, utformades arbetsförmedlingarna på detta vis? *Varför* spreds korporativa institutioner i den svenska statsförvaltningen? Fanns det några specifika omständigheter som gjorde att detta lyckades i Sverige men inte på andra ställen? *Varför* är det just kring sekelskiftet Rothstein ser ett avbrott från historia och kultur? *Varför* inte 1809 eller 1523 eller bara *lite* tidigare än sekelskiftet? Är det inte möjligt att Rothstein hade hittat några faktorer som fanns ännu tidigare och som hade kunnat utmynna i en förklaring till *varför* ett visst samarbete fanns vid sekelskiftet? Natur-

ligtvis är detta inte bara möjligt utan dessutom troligt. Emellertid måste han sätta punkt någonstans och göra ett *aktivt val*, vilket här blir kring sekelskiftet. Det duger inte att börja med "de gamla grekerna" när man ska förklara institutioner på 1900-talet. Vad som krävs är emellertid inte nödvändigtvis en odysse i historiska källor, utan snarare en sensitivitet för det kontextuella. Hur viktigt är det till exempel att de institutioner som Rothstein diskuterar utvecklats i en specifik nationell kulturell kontext? Är lärdomarna direkt överförbara till internationella institutioner eller krävs det några initialvillkor eller en gemensam kulturell ram?

Problemet ligger alltså inte i analysen eller i slutsatsen att institutionernas roll varit central, utan i den positivistiska ansatsen och föreställningen att man skulle kunna etablera dessa som en *oberoende variabel* som skulle utgöra en *kausal mekanism*. Rothstein lastar över för mycket förklaringsvärde på institutioner när han rycker undan den kontext som dessa utvecklats i och som ger dem liv. Institutionerna må förvisso vara centrala i att erbjuda den direkta förklaringen till en viss effekt men en så tung börda som att – frikopplat från kultur och tradition – utgöra oberoende variabel och kausal mekanism kan de trots allt inte bära. Alternativet är naturligtvis inte historisk determinism och heller inte att Rothstein kämpar sig tillbaka i källorna till något i stil med vikingatidens *ting* eller de svenska böndernas relativt fria ställning gentemot en svag adel under medeltiden. Alternativet är i stället ett dialektiskt förhållningssätt där man skapar en relation och ett spänningsfält mellan två eller flera storheter (som endast delvis kan renodlas) och framför allt en processuell sådan (relation). En institution (oavsett definition) utgör en storhet, men denna skapades, formades, och utvecklades i en

process (politisk m.m.) och i denna process fanns vissa speciella förutsättningar. Således är inte institutionerna en *oberoende variabel*. De är utfallet av komplexa processer och en förhistoria. Givet att utgångspunkten måste placeras någonstans är det rimligt att teckna en bild av de förhållanden som råder vid den utgångspunkt man väljer, men de är aldrig utan förhistoria. Institutioner påverkas och formas i specifika sociala, kulturella, politiska och ekonomiska miljöer och förhållanden, som i sin tur påverkar dessa politiska, sociala, kulturella, och ekonomiska förhållanden.

Jag delar alltså Rothsteins påstående om att institutioner inte är kulturellt *determinerade*, men däremot måste det beaktas att de är kulturellt skapade och således påverkade. Det är möjligt att Rothstein utan vidare skulle hålla med om detta (eller inte), men det finns goda grunder på vilka man kan tolka honom som att avfärda kultur, i betydelsen historiska traditioner, när han i slutspurtens kapitel söker renodla institutionerna och den rationalitet de ger upphov till. Låt mig nu ge några motexempel till Rothstein för att illustrera poängen.

Motexempel med kultur och institutioner

När den socialistiska federativa republiken Jugoslavien (SFRJ) bildades efter andra världskriget (formellt 1943) var landet mycket hårt sargat av stora förluster i människoliv, ekonomisk och infrastrukturrell förödelse, samt med djupa trauman från konflikter mellan etniska grupper (främst serber och kroater, serber och albaner). Kommunistpartiet med partisanrörelsen hade emellertid lyckats skapa institutioner och en rörelse som omfattade de viktigaste etniska grupperna enade i en gemensam strävan för "nationell frigörel-

se”.⁸ Den nya statsbildningen byggdes upp med helt nya institutioner, ett helt nytt konstitutionellt (federalt) ramverk, och med en ny ideologi och politisk ekonomi. I viktiga avseenden var detta en radikal förändring mot det första Jugoslavien (1918/1929-1941). Hur man lyckades överbygga de interna konflikter, med omfattande ömsesidiga massakrer, som fanns under kriget, är fortfarande en otillräckligt utforskad fråga, men *en* viktig och central aspekt är den *ideologi* som de jugoslaviska kommunisterna erbjöd såväl som dess *institutioner*. Dels hade man successivt under slutet av 1930-talet och under kriget kommit till insikt om den ”nationella frågan” och erbjöd en federal lösning kopplat till en ideologi om ”broderskap och enighet” mellan de etniska grupperna såväl som befrielse från utländsk intervention, och dels fanns det i kommunismen ett trovärdigt löfte om ekonomisk utveckling och jämlikhet (med Sovjetunionen som framgångsexempel). I den nya staten utvecklades helt nya institutioner kopplade till en helt ny statsideologi. Både ideologin och dess institutionella utformning är helt centrala aspekter för att förklara den faktiska framgång som det nya Jugoslavien innebar när det gällde att överbygga de nationella konflikter som funnits.

Men även om institutionerna och statsideologin var nya så påverkades och formades deras utveckling, och hela deras interna liv, av faktorer som kan beskrivas som kulturella och historiskt rotade. Redan grunden i själva statsutformningen är naturligtvis en anpassning till sådana förhållanden, men jag ska här ge två konkreta illustrationer från de formella samhällsinstitutionerna. Provinsen Kosovo präglades

8 Jag tänker främst på de antifascistiska rådets utformning och lokala inrättningar.

des av serbisk dominans (från Belgrad) fram till 1966. Efter 1966 blev Kosovo successivt ”albanifierat” och efter 1974 hade Belgrad knappast något inflytande alls över provinsens interna liv (fram till 1980-talets slut).⁹ Kosovo var en autonom provins inom den serbiska republiken i det federala Jugoslavien, och hade som sådan ett eget parti, eget parlament, och eget domstolsväsende. Det senare implementerade förvisso jugoslavisk lag, men denna tolkades olika och med olika praxis i de olika republikerna och provinserna (Cavoški 1986). I allt väsentligt var Jugoslavien (särskilt efter 1974) extremt federaliserat och decentraliserat i såväl samhällsinstitutioner och det ekonomiska livet, som i själva partiet.¹⁰ Det lokala samhällslivet i Kosovo präglades emellertid fortsatt av albanska traditionella strukturer, informella institutioner, och sedvänjor. Den albanska majoriteten i Kosovo är Gheg-albaner (albaner delas språkligt/dialektalt in i Gheg och Tosk och de båda har delvis olika traditionella strukturer). Dessa har traditionellt varit starkt organiserade i klaner och storfamiljer, vilka alltså har stor betydelse i vissa centrala avseenden (Durham 1928; Backer 2003; Vickers 1998; Vickers & Pettifer 1997). Hos dessa klaner finns en sedvanerätt som härstammar från medeltiden med

9 Detta gäller både regeringen i den serbiska republiken (i Belgrad) och den federala regeringen (i Belgrad). Efter kravallerna 1981 infördes undantagstillstånd i Kosovo och federal intervention återställde ordningen, men Kosovo fortsatte att styras av en egen provinsregering med mycket litet extern insyn i provinsens interna liv. Under 1989-90 infördes så en serie lagar och åtgärder med effekten att helt upplösa Kosovos status som autonom provins.

10 Det senare är särskilt viktigt eftersom det innebar att Jugoslavien hade åtta relativt autonoma kommunistpartier.

strikta regler och normer för allt socialt liv.¹¹ I denna sedvanerätt finns även en stark reglering för *när* och *hur* våld får användas. I Kosovo har både klanstrukturen och sedvanerätten fortlevt parallellt med de jugoslaviska socialistiska institutionerna. Klansystemet, och dess styre baserat på "äldreråd", införlivades med partiet i Kosovo och i det juridiska systemet fick den traditionella sedvanerätten inflytande parallellt med formell lagstiftning (jfr: Magnusson 1987; Vukovic 1985). En särskilt illa omtyckt och spektakulär kvarleva från denna sedvanerätt är fenomenet blodshämnd.¹² Blodshämnden mellan klaner och familjer är starkt reglerad och ett uttryck för de fall då man misslyckats med försoning och reglerande kompensation. Trots försök att eliminera fenomenet blodshämnd har det fortsatt att existera i Kosovo (och delar av Albanien) i viss utsträckning (Karan 1985; Vickers 1998: 175; Clark 2000: 60-64). I Jugoslavien fanns en uppfattning att detta fenomen skulle försvinna i och med moderniseringen av landet, men så har inte varit fallet även om det måhända har ändrat karaktär (Karan 1985). Albaner organiserade själva kampanjer för att hantera och reducera problemet och i detta utnyttjades *både* de traditionella strukturerna och de socialistiska (jugoslaviska) institutionerna (Karan 1985). Exempelvis riskerade man utslutning ur den socialistiska alliansen om man följde sedvanerätten (Kanun) och på så sätt utnyttjade albanerna själva de nya institutionerna som resurs i förhandlingar där man önskade påverka vissa ele-

ment av en impopulär kulturell kvarleva så att "kultur" förhandlades med hjälp av de nya institutionerna. När det gäller domstolarna i Kosovo uppfattades dessa av den serbiska minoriteten som starkt korrumpade och färgade av albanska traditioner och nätverk, vilket ledde till omfattande protester under 1970 och 1980-talen (t ex Magnusson 1987). Här är alltså ett exempel på hur en viss kulturell

12 Förekomsten av blodshämnd har givetvis en kulturell grund och hänger ihop med en sedvanerätt som är förknippad med klansystemet i ett område där staten (den Ottomanska) har haft liten penetration och där klanerna själva har reglerat våldsanvändningen till specifika problem. Detta är socialt nedärvt och en del av de nordliga Gheg-albanernas kulturella tradition, vilket givetvis inte innebär att den skulle vara oföränderlig genom tiderna, och inte heller att alla (gheg-albaner) skulle förespråka dess bevarande (många avskyr den som en barbarisk kvarleva), men det innebär en tradition och en social institution (eller norm) som de inte kan bortse ifrån. Det finns en viss kontinuitet i den, även om den kan omvandlas och ta olika uttryck i olika sammanhang (politiska och socioekonomiska förändringar kan exempelvis påverka detta). Den kan också återskapas och få starkare uttryck i vissa situationer. Men det är ett empiriskt faktum att fenomenet blodshämnd, till exempel, har visat sig seglivat och motståndskraftigt inom ramen för förändrade politiska och institutionella konfigurationer. Så är även fallet med klansystemet och med storfamiljerna. Man kan sedan lägga till att det är nödvändigt att se att problemet hänger ihop med starka patriarkala strukturer, för så är givetvis fallet, men detta är inte en tillräcklig variabel om man samtidigt erkänner att det finns patriarkala strukturer även i samhällen där sedvanerätten ser annorlunda ut eller har upphört att vara av betydelse och ersatts av ett liberalt juridiskt normsystem (ett normsystem som i sig givetvis har rötter i västeuropeisk kulturtradition inklusive den romerska rätten).

11 Det finns olika kodexsystem. Det mest allmänna och kända är Lëk Dukagjini's kodex (Kanun i Lëke Dukagjini) som finns översatt till engelska: *The Code of Lekë Dukagjini* (arrangerad av Shtjefën Gjeqov, i översättning av Leonard Fox), 1989, Gjonlekaj Publishing Co, New York.

grupps påverkan på institutioner ledde till en annan kulturell grupps misstro.

Klansystemet och storfamiljerna är exempel på traditionella strukturer, eller informella institutioner, som är en integrerad del av den (gheg) albanska kulturtraditionen. Detsamma gäller för sedvanerätten. Socialantropologen Berit Backer, som bedrev fältarbete i Kosovo under slutet av 1970-talet, menar till och med att sedvanerätten är en central del av kosovo-albanernas kulturella identitet som en etnisk grupp (Becker 2003: 135). Som sådan har den uppvisat en stark tendens att fortleva även under de jugoslaviska socialistiska institutionerna även då albanerna i ökande grad under 1960 och 1970-talen integrerades i dessa genom att få autonomi i Kosovo.¹³

Vi har alltså här ett exempel på nya institutioner som påverkade hela samhällslivet och i vilka albanerna integrerades och även dominerade (i just Kosovo), men som samtidigt fick sitt specifika liv i ett samspel med kulturella traditioner. Vi talar inte om ett statiskt tillstånd av kultur, utan om kultur i förändring, men ändå med ett djupt historiskt arv. Det ska också påpekas att dessa institutioner var en central del för social samexistens mellan de olika etniska grupperna.

Ett annat exempel kan vi ta från Slovenien. Informella klientistiska nätverk, med traditionell prägel av etnicitet och släktskap, men även grannskap och vänskap, spelade en viktig roll för självförvaltningsinstitutionerna även här, liksom i hela övriga Jugoslavien. Serber, kroater, bosnjaker och slovenier har inga som helst klan-

13 Det är viktigt här att nämna att Kosovo som provins hade autonomi, men att albaner även utgjorde (och alljämt utgör) en minoritet i republikerna Makedonien, Montenegro och Serbien, där de i sin tur inte kunde dominera några institutioner.

strukturer av den typ som förekommer i Kosovo utan här har kärnfamiljen varit den dominerande.¹⁴ Däremot har informella klientistiska nätverk varit av central betydelse och dessa fick nytt liv genom de nya institutionerna och återskapades inom dessa (Županov 1977; Rus 1986; Schierup 1990). Det var till och med så att det visade sig att självförvaltande företag fungerade bättre genom dessa nätverk och snarast blev dysfunktionella i de fall där man försökte eliminera dem genom reformer (Županov 1997: 202-214). Vi bör nog även här tala om kulturella aspekter eftersom det finns starka inslag av etnicitet, familjeband, samt 'gemeinschaft'-liknande normer.¹⁵ Märk väl att detta inte är något *statiskt* förekommande, utan snarast kultur i konstant utveckling och med inslag av förändring. Informella nätverk blev troligtvis viktigare under ekonomiska nedgångar och då arbetslösheten ökade, medan det fanns ett större mått av "universell integration" under expansiva faser. Samtidigt har institutionerna, och hela den decentraliserade stats- och samhällsapparaten, påverkat och skapat nätverk, försett vissa grupperingar med en institutionell och formell maktbas, resurser, och så vidare. Med andra ord, det finns ett dia-

14 Med vissa reservationer. I Montenegro har det funnits klanstrukturer av liknande typ som hos albanerna med viss fortlevnad och i vissa delar av rurala Bosnien och (södra) Serbien samt Makedonien fanns storfamiljer alljämt kvar under delar av efterkrigstiden även om detta har varit avvikelser (generellt försvann detta mönster under slutet av 1800-talet).

15 Jag använder mig av begreppet 'gemeinschaft' något frikostigt för att illustrera en poäng. För en diskussion av det av Ferdinand Tönnies introducerade begreppsparet "Gemeinschaft-Gesellschaft" se: Tönnies, F (2001); Asplund, J (1991).

lektiskt förhållande och en kontinuerlig process att ta hänsyn till och studera.

Slutpoängen

Jag hoppas att dessa exempel skall vara tillräckliga för att illustrera min poäng. Institutioner kan både vara nya och kulturellt inflyerade på samma gång, både vara en central faktor för en ny form av legitimitet och social integrering och formas av djupare kulturella informella strukturer. Däremot är de aldrig frikopplade från det historiska och kulturella, även om de är nya (med undantaget i de fall där de är resultatet av ockupation från en extern makt, men där de ofta just på grund av detta kan ha stora svårigheter att fungera). Institutioner, inklusive informella sådana, är normgenererade och normgenererande och som sådana bör de inlemmas i den storhet som kallas kultur. Inte minst måste de informella institutionerna betraktas som en integrerad del av kulturen. Som sådana kan institutioner utgöra en av flera fixpunkter när vi diskuterar kultur, men aldrig isoleras som en oberoende variabel som förväntas vara friliggande och lösjord från sin kontext.

Avslutningsvis kan sägas att Rothstein har lämnat ett mycket viktigt och trovärdigt bidrag till en förståelse av vad som gynnar förekomsten av social tillit, nämligen en viss karaktär på institutioner. Just institutioner kan, på det sätt som Rothstein analyserar, vara en central dimension i hur man ska förstå bevarandet av social tillit och med detta bidrag borde han vara nöjd. Däremot kan man inte på något sätt isolera dessa och etablera dem som oberoende variabel som skulle vara frikopplad från kulturell och historisk påverkan, och inte heller Rothstein lyckas med detta trots tappert försök.

Referenser

- Asplund, Johan, 2003. *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Backer, Berit, 2003. *Behind Stone Walls*. Pejë: Dukagjini Publishing House.
- Barker, Martin, 1982. *The New Racism*. London: Junction Books.
- Bredström, Anna med flera, 2002. Blanda inte ihop hedersmord och kultur, *Ordfront Magasin* 3: s 6.
- Carlson, Aje, 2003. *The Imagined versus the Real Other*. Lund: Lund Monographs in Social Anthropology.
- Cavoški, Kosta, 1986. Why there is more free speech in Belgrade than in Zagreb, *Index on Censorship* 8: s 22-24.
- Clark, Howard, 2000. *Civil Resistance in Kosovo*. London, Pluto Press.
- Durham, Edith, 1928. *Some Tribal Origins, Laws & Customs of the Balkans*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Friedman, Jonathan, 1994. *Cultural Identity & Global Process*. London: Sage Publications.
- Geertz, Clifford, 1973. *The Interpretation of Cultures*. London, Fontana Press.
- Geertz, Clifford, 1991. Tjock beskrivning för en tolkande kulturteori (översättning av Tomas Gerholm), *Häftet för Kritiska Studier* 3: s 13-33.
- Hultman, Kristina, 2001. Sveket mot flickorna, *Ordfront Magasin* 11: s 17-20.
- Karan, Milenko, 1985. *Krma Osvea*. Ljubljana: Patizanska Knjiga.
- Larsson, S och Englund, C. (red), 2004. *Debatten om hedersmord*. Stockholm: Svartvitts Förlag.
- Magnusson, Kjell, 1987. The Serbian Reaction, *Nordic Journal of Soviet and East European Studies*, 4 (3): s 3-30.
- Petersson, Olof och Rothstein, Bo, 1996. Förord till den svenska upplagan, s. 7-8 i Putnam, Robert, *Den fungerande demokratin*. Stockholm: SNS Förlag.
- Putnam, Robert, 1993. *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press (svensk översättning: 1996, *Den fungerande demokratin*. Stockholm: SNS Förlag).
- Putnam, Robert, 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster (svensk översättning: 2001, *Den ensamma bollararen*. Stockholm: SNS Förlag).

- Rothstein, Bo, 2003. *Sociala fallor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag.
- Rus, Veljko, 1989. *Moc i Nemoi Samoupravljanja*. Zagreb: Globus.
- Said, Edward, 1993/1978. *Orientalism*. Stockholm: Mån-pocket.
- Schierup, Carl-Ulrik, 1990. *Migration, Socialism and the International Division of Labour: The Yugoslavian Experience*. Avebury: Aldershot.
- Schierup, Carl-Ulrik och Ålund, Alexandra, 1991. *Paradoxes of Multiculturalism*. Avebury: Aldershot.
- Tönnies, F, 2001. *Community and Civil Society* (översättning av Jose Harris & Margaret Hollis). Cambridge: Cambridge University Press.
- Vukovic, Ilija, 1985. *Autonomastvo i separacijam na Kosovu*. Belgrad: Nova Knjiga.
- Vickers, Miranda & Pettifer, James, 1997. *Albania: From Anarchy to a Balkan Identity*. London: Hurst & Company.
- Vickers, Miranda, 1998. *Between Serb and Albanian*. London: Hurst & Company.
- Županov, Josip, 1977. *Sociologija i samoupravljanje*. Zagreb: Školska knjiga.

Replik till Jens Stilhoff Sörensen Bo Rothstein

Jag har inte några tungt vägande invändningar mot vad Jens Stilhoff Sörensen (JSS) skriver om min bok *Sociala fallor och tillitens problem*. Tvärtom har han gjort det som man som författare önskar, en inkännande men likväl kritisk läsning av de problem jag velat belysa. För att försöka föra diskussionen framåt skall jag likväl ta upp tre saker som han vill diskutera, nämligen synen på kulturella förklaringar inom samhällsvetenskapen, den vetenskapsteoretiska frågan han lyfter fram och slutligen frågan om man som forskare bör göra strategiska val av oberoende variabler.

Den fråga om kulturförklaringar som JSS reser är högst relevant. Hans påpekan-

de är att det numera i svensk debatt anses opassande att syssla med kulturella förklaringar till olika gruppers beteende och att det till och med kan gå så långt att man anklagas för rasism om man försöker göra så. När det gäller frågan om det finns hedersrelaterat våld i vissa kulturer och invandrargrupper har som JSS så riktigt påpekat detta kommit att bli en politiskt laddad fråga. Det intressanta med dem som hävdar motsatsen är att de inte kommer med några empiriska belägg för sina påståenden utan anser att man kan bedriva en samhällsvetenskaplig forskning där man kapat banden till empirisk prövning. Bland annat den av regeringen utsedde särskilde utredaren i integrationspolitiska frågor Masoud Kamali tillhör dem som velat förringa eller förneka förekomsten av hedersrelaterat våld. Detta är rimligen ett utslag av vad som kommit att kallas identitetspolitik där värnandet om den egna gruppens intressen och ställning leder till att man förnekar förekomsten av interna problem inom den grupp vars ställning och krav man vill försvara. Det kan därför vara intressant att i detta sammanhang citera vad företrädare för bland annat *Räksföreningen Glöm Aldrig Pela och Fadime* anfört gentemot Kamalis analyser: De skriver:

Det konstiga är att en utredning som hävdar att den utreder strukturell rasism, inte ser hur flickor inom stränga traditionella och religiösa miljöer särbehandlas i hela det sociala och samhälleliga livet i Sverige. Den ser inte religiösa skolor som förstör barns barndom och förbereder dem för kvinnors underordning. Den har ingenting att säga om att musik, idrott, bild, biologi och sexualupplysning är förbjudna ämnen för en hel del barn i den svenska skolan. Vad har integrationsministeriet som beställt rapporten att säga till alla de flickor som är utsatta för hedersrelaterat

våld

(GöteborgsPosten den 7 juli 2005).

Det finns således som JSS skriver alla skäl att se allvarligt på försök från intellektuella att smita undan frågor om kultur som förklaring, särskilt då det görs av politiska eller ideologiska skäl. I det identitetspolitiska värnandet om olika etniska, religiösa och sexuella minoritetsgrupper har det allt som oftast förekommit en kulturrelativistisk och upplysningsfientlig ansats där man förnekat eller förtigt övergrepp och förtryck som sker inom dessa grupper. Ett spänstigt angrepp på de konkreta utslagen av den politiskt korrekta identitetspolitiken som varmt kan rekommenderas är den australiensiske antropologen Roger Sandalls bok *The Culture Cult. Designer Tribalism and Other Essays* (Sandall 2002). Som Susan Moller Okin hävdade döljer det sig allt som oftast bakom allt värnande om kulturella minoriteters rättigheter ett svårartat kvinnoförtryck (Okin och Cohen 1999). Här har naturligtvis vänstern hamnat i ett svårt dilemma eftersom man gillar både multikulturalism och feminism och där blundandet för konflikten numera liknar blundandet för vad den reellt existerande socialismen kunde (och kan) åstadkomma.

Som JSS så riktigt påpekar så räds jag inte alls kulturella förklaringar i sig. Det är inte därför jag ställer mig tveksam till Robert Putnams och andra forskares förklaringsmodeller vad gäller tillgången på socialt kapital i olika samhällen. Det kan naturligtvis vara så att bristen på social tillit i vissa samhällen ligger i dessa samhällens "kultur". Men var kommer denna "kultur" ifrån? Här uppstår ett slags "hedenhösproblem" i forskningen, man går tillbaka i historien för att finna belägg för sin tes om den historiskt nedärvda kulturens betydelse och hamnar slutligen, som Ro-

bert Putnam gjorde i sin studie av Italien, i medeltiden och sedan tar helt enkelt arkivmaterialet slut. "Det är som det är för det var som det var" blir den något dystra slutsatsen av denna forskning. Låt mig belysa detta med ett förvisso anekdotiskt men likväl talande exempel. För ett antal år sedan gjorde några journalister på tidningen *The Economist* ett experiment. Såsom jag minns hur det återgavs gick det till på följande sätt: Man "tappade" tio plånböcker med cirka 100 dollar i varje utanför rådhuset i tio europeiska huvudstäder. I plånboken fanns ägarens namn men inte adress. Tanken var att mäta graden av social tillit och "civicness" genom att se hur många av dessa plånböcker som lämnades in till polisen. Skillnaderna visade sig vara mycket stora och korrelerade uppseendeväckande väl med svaren på den "allmänna tillitsfrågan" såsom den ställts i World Value Study. Så, i Oslo kom tio av tio plånböcker in till polisen, i Stockholm sju, i Haag fem, i Paris fyra, i Rom två och i Ankara noll. Men frågan är om detta "ociviliserade" beteende hos våra systrar och bröder i Ankara kan föras tillbaka till en nedärvd kultur där man sedan barnsben blivit insocialiserad att bete sig på detta sätt? Den institutionella förklaring som jag ger i boken ger ett annat svar. Skälet till att man i Ankara inte lämnade in någon enda av de tio plånböckerna till polisen kan lika väl vara att man är helt övertygad om att polisen skulle behålla pengarna. Varav följer att man är helt övertygad om att "alla andra" också är övertygade om att polisen i ett fall som detta behåller pengarna. Förklaringen till det icke-tillitsfulla beteendet ligger i så fall i att man lever under dysfunktionella (läs: korrupta) politiska institutioner.

Denna tes stärks av två rapporter där man försökt se vad som sker vad gäller tillit hos personer som invandrat till de

nordiska länderna (som har hög social tillit) från länder där den sociala tilliten (såsom den nu kan mätas i surveyundersökningar) är betydligt lägre. Båda dessa rapporter ger hyfsat goda belägg för att institutioner har större betydelse än den nedärvda kulturen för den sociala tilliten (Rothstein 2004 samt Nannestad och Tinggaard Svendsen 2005).

Vad gäller mina egna försök att kombinera kulturella och institutionella förklaringar så bygger de i mycket på sociologen Ann Swidlers arbeten. Det känns därför lite märkligt att bli kritiserad för att vara "icesociologisk". Swidlers idé om "culture-as-a-toolbox" bygger inte heller som JSS skriver på att aktörerna har kulturella verktygslådor som de fritt väljer ur. Istället bygger idén på att vi som individer oftast har tillgång till mycket flera "kulturverktyg" än vad vi använder och att detta val, nota bene inom den uppsättning som är oss kulturellt given ("lådan"), mycket väl kan vara strategiskt och kalkylerande. Ett exempel är invandrarfamiljer som kommer från länder där religion och religiösa symboler (huvuddukar, kalotter, kors, mattraditioner, etc.) spelar en stor roll. Min erfarenhet är att individerna i dessa familjer ofta gör just strategiska val av vilka av dessa symboler man skall använda sig av i det sekulariserade Sverige. Ibland kan detta leda till att man för legitimitet i den egna etniska gruppen väljer att använda sig av fler och tydligare religiösa symboler än vad man gjorde i sitt hemland just för att man på så sätt stärker sin position i gruppen. Idén om "culture-as-a-toolbox" syftar till att låsa upp den ofta sterila motsättningen mellan kulturella och rationalistiska förklaringsmodeller inom samhällsvetenskapen. Jag skall emellertid gärna ge JSS en poäng när han understryker att jag kunde gjort mer för att "bygga upp ett spänningsfält mellan

det fria valet och det kulturella". Mitt enda svar är att man kan alltid göra mer – jag försöker åtminstone illustrera denna problematik mellan individers val och kulturbundna normer genom några illustrativa exempel i boken. En viss arbetsfördelning mellan antropologer/etnologer och statsvetare/ekonomer är inte helt orimlig men man kunde önska sig att vi kommunicerade mer.

Till skillnad från vad JSS påstår har jag inte hävdat att institutioner kan analyseras "frikopplade från det historiska och kulturella". Min poäng är att de inte är kulturellt determinerade utan att de är resultatet av val som ibland kan vara strategiska men att dessa val görs inom en historisk-kulturell kontext. Den senare begränsar vilka val som kan göras (tänkas) men den determinerar inte aktörerna. De kan välja bland de olika "verktyg" som finns inom den givna "verktygslådan". Detta är enkelt att se om man t ex jämför de nordiska länderna vars kultur är tämligen lika men som på många områden har väldigt olika institutioner, t ex både vad gäller det demokratiska styrelseskickets utformning och vilka administrativa modeller man valt inom olika välfärdspolitiska områden. Detta har visat sig ha en stor betydelse för hur områden som t ex skol-, arbetsmarknads- och socialpolitik kommit att fungera inom dessa länder (se t.ex. Bendz 2004, Rothstein 1990, Lindbom 1995 och Helgøy 1999). På samma sätt delade rimligen de kineser som bor i Hong Kong sin kultur med de kineser som bost i Folkrepubliken Kina, men graden av korruption varierar mycket kraftigt mellan dessa "länder" och det förefaller ha att göra med att man från tidigt 1970-tal skapade ett antal särskilda institutioner i Hong-Kong för att bekämpa korruptionen.

Min andra vägande invändning mot JSS resonemang gäller hans påstående att den

typ av institutionella förklaringar som jag torgför skulle vara ett utslag av en positivistisk vetenskapssyn. Det är ett märkligt påstående av två skäl – dels framgår det i boken att jag utgår från en radikalt annorlunda vetenskapssyn, nämligen vad som kallas för ”scientific realism” (s. 48). Dels finns det en besvärande tendens hos många humanister att likställa empirisk prövning och användandet av kvantitativ empiri med logisk positivism. Något sådant samband finns emellertid inte. Positivism har kommit att bli ett skällsord som man lite slarvligt slänger ur sig när det är något i förklaringsmodellen man inte gillar. Så, om än mycket kortfattat – låt oss ta det från början: En positivistisk ansats innebär vanligen att man bara utgår från det som kan observeras och att man ifrån insamlandet av sådana observationer prövar teorier. Värdet hos teorierna ligger inte i att de faktiskt beskriver någon verklighet eller hur de kausala sambanden i verkligheten fungerar. Istället har teorierna sitt värde enbart i förmågan att predicera. Till exempel skulle en rationalistisk positivist förmodligen gärna gå med på att aktörerna i verkligheten inte alls beter sig som rationella nytto-maximerare. Istället skulle hon hävda att det räcker om de beter sig ”som om” de var rationella nytto-maximerare och att teorins värde enbart ligger i dess prediktionskraft, inte i om den faktiskt återger det verkliga kausala förhållandet. Den vetenskapliga realismens ansats står i skarp kontrast till denna uppfattning. Som jag skriver i boken: *Utgångspunkten för denna är att fokus inom samhällsvetenskapen bör ligga på empiriskt konsistenta förklaringar om de reella kausala mekanismer som gör att individuella aktörer agerar, och att teorin måste utgå från att den skall ge en så realistisk bild som möjligt av hur dessa mekanismer fungerar.* Den vetenskapliga realismen skiljer sig också från positivismen ge-

nom att man vidgår att empiriska observationer inte är teoretiskt neutrala utan att de är ”teoriimpregnerade”. Men man skiljer sig också från olika relativistiska och postmoderna inriktningar i det att man utgår från att empirin inte är teori-determinerad, dvs att man bör konstruera sina undersökningar så att ”fakta kan sparka tillbaka”. Fördelarna med att ha den vetenskapliga realismen som vetenskapsteoretisk utgångspunkt har värtaligt uttryckts av Ian Shapiro, Andrew Sayer och Paul MacDonald och jag har ingen anledning att upprepa deras ståndpunkter här (Shapiro och Wendt 1992, Shapiro 2005, Sayer 1992 och MacDonald 2003). Jag vill dock tillägga att i sin praktik blir studier som utgår från den vetenskapliga realismens ideal oftast problemstyrda istället för att vara styrda av en specifik teori. Alltför teori-styrda studier leder enligt min erfarenhet nästan alltid till att man enbart intresserar sig för den typ av empiri som man i förväg vet bekräftar teorin. Efterhand blir detta en rätt så enahanda, för att inte säga enfaldig, verksamhet.¹⁶

Slutligen reser JSS en viktig fråga för all samhällsvetenskaplig forskning, nämligen om man skall göra ”strategiska val” av oberoende variabler. Med detta menar jag om man som samhällsforskare skall intressera sig särskilt för sådana variabler

16 En inte helt oviktig sak i detta sammanhang är att JSS skriver att jag använder institutioner som kausala mekanismer. Så är inte fallet. Som jag skriver i kapitel två är kausala mekanismer inte några slags ”mellanliggande variabler”. De är istället en teoretisk beskrivning av hur man tänker sig att det kausala sambandet mellan två variabler fungerar. Helt enkelt en idé om varför en förändring i variabeln X (i detta fall förtroende för vissa politiska institutioner) faktiskt orsakar en förändring i variabeln Y (i detta fall, tilliten till ”människor i allmänhet”).

som man tror går att påverka genom politiska beslut (i detta fall de politiska institutionernas utformning).¹⁷ Det kan naturligtvis vara så att svaret på frågan om varför vissa länder är drabbade av låg tillgång på socialt kapital och därmed följande problem (korruption, fattigdom, destruktiva gruppkonflikter) kan ligga i variabler som det inte står i mänsklig makt att påverka (till exempel deras historiskt nedärvda kultur). Kosovo och Albanien är kanske för evigt dömda till underutveckling på grund den historiskt nedärvda kulturella traditionen av ändlösa vendettor och klanvälde som det ligger bortom mänsklig förmåga att förändra. Jag skall villigt erkänna att i mitt val att särskilt intrassera mig för de politiska institutionernas betydelse för bristen på socialt kapital finns en förhoppning om att dessa ligger inom mänsklig förmåga att förändra. Men ibland tänker jag att min polskfödde vän och kollega Piotr Swistak här rätt när han lite retfullt påpekat för mig att det ligger något blåögt naivt i den svenska tron att det för varje socialt problem också kan finnas en socialt acceptabel och politiskt-administrativ möjlig lösning.

Jag har inget riktigt bra svar på frågan om det finns särskilda skäl att fästa vikt vid just de oberoende variabler som vi kan

17 Skälet till att man inom huvuddelen av genusforskningen när det gäller att förklara skillnader mellan kvinnor och mäns beteende valt att fokusera på variabler som är "socialt konstruerade" är just tankegången att de därmed är tillgängliga för förändring. Tankegången är att vi skulle kunna välja att "socialt omkonstruera" kön, medan biologiska eller psykologiska variabler är mera svårförändrbara och därför inte skall befor-skas. Det är således ett strategiskt val man gjort (men vad jag kan se saknar det ur emancipatorisk synvinkel logiskt någon grund, se min artikel i Dagens Nyheter 2004-10-16).

påverka. Rent mänskligt finns det, med tanke på de värden som faktiskt står på spel, goda skäl att åtminstone försöka. Ett exempel på hur man genom "kognitiv" spelteoretisk analys kan komma med resultat vad gäller de politiska institutionernas förändring som fungerar i miljöer där vi i allmänhet tror att starka kulturella normer verkar har Gerry Mackie åstadkommit. Hans spelteoretiska modell för hur man skall få klaner/byar i Nordafrika att upphöra med kvinnlig könsstympning har visat sig fungera mycket väl, enligt uppgift mycket bättre än allehanda upplysningskampanjer (Mackie 1996).¹⁸ Ett resultat som detta finns det viss anledning av reflektera över för de som framhåvdar i att kulturella förklaringsmodeller alltid är överlägsna de som bygger på hur individer agerar strategiskt under varierande institutionella villkor.

Referenser

- Bendz, Anna, 2004. *I välfärdstatens hägn. Autonomi inom arbetslöshetsförsäkringen*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen. Göteborgs universitet.
- Helgøy, Ingrid, 1999. *Den institutionsbaserte attföringen i Skandinavien*. Bergen: University of Bergen.
- Lindbom, Anders, 1995. *Medborgarskapet i välfärdstaten*. Uppsala: Uppsala University.
- MacDonald, Paul K., 2003. Useful Fiction or Miracle Maker: The Competing Epistemological Foundations of Rational Choice Theory, *American Political Science Review* 97: s 551-565.
- Mackie, Gerry, 1996. Ending footbinding and infubilation. A convention account, *American Sociological Review* 61: s 999-1017.
- Nannestad, Peter och Tinggaard Svendsen, Gert. 2005. "Institutions, culture and trust?". Paper.
- 18 För tillämpningen svarar *The Female Genital Cutting Educational and Networking Project* – se <http://www.fgmnetwork.org/articles/mackie1998.html>.

- The Quality of Government Conference, Göteborgs Universitet, November 17-19, 2005. The Quality of Government Institute (www.qogpol.gu.se).
- Okin, Susan Moller och Joshua Cohen, 1999. *Is multiculturalism bad for women?* Princeton: Princeton University Press.
- Rothstein, Bo, 1990. Marxism, Institutional Analysis and Working-Class Strength, *Politics & Society* 18: s 317-345.
- Rothstein, Bo, 2004. Förtroende i det multikulturella samhället, i Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red.), *Ju mer vi är tillsammans*. SOM-undersökningen 2003. Göteborg: Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Sandall, Roger, 2002. *The Culture Cult. Designer tribalism and other essays*. Oxford: Westview Press.
- Sayer, Andrew, 1992. *Method in Social Science*. London: Routledge.
- Shapiro, Ian, 2005. *The Flight From Reality in Human Sciences*. Princeton: Princeton University Press.
- Shapiro, Ian och Wendt, Alexander, 1992. The Difference that Realism Makes, *Politics & Society* 20: s 197-223.

Genmäle på Rothsteins replik Jens Stilhoff Sörensen

Djävulen döljer sig i detaljerna, brukar det sägas, och inte sällan ligger de senare i själva språket. Samtidigt utgör språket vårt analytiska verktyg; det redskap genom vilket vi abstraherar och beskriver verkligheten. Min främsta invändning mot att beskriva en institution som oberoende variabel, om så avsett som teoretisk beskrivning av hur man tänker sig att ett kausalt samband mellan två variabler fungerar, är inte att ifrågasätta själva existensen av ett samband, en direkt påverkan, utan det faktum att man kommer att uppfatta sambandet som enkelriktat och den oberoende variabeln som isolerad. Alternativet, som jag förespråkat, är att bädda in den så

kallade variabeln i en kontext och i ett processuellt förlopp, där pilarna så att säga går i båda riktningarna. I stället för att bortdefiniera kultur som något permanent och ursprungligt, med påföljande risk för determinism, bör man alltså inlemma institutionerna i en kulturell kontext. Båda dessa storheter förändras historiskt, i en sammanflätad dynamik, där man kan se element av både kontinuitet och förändring. Emellertid är förändringsprocessen betydligt trögare inom vissa lager i den kulturella kontexten. Formella institutioner förändras i vissa fall kanske snabbare än de informella (detta är föremål för undersökning i varje enskilt fall) och exempelvis kapitalism eller industrialisering bryter upp och hjälper omforma vissa strukturer och institutioner betydligt snabbare än andra. Rothstein påpekar själv att det inte finns egentlig grund att *ex ante* anta att formella institutioner skulle ha större betydelse, eller påverkan, än informella (vilket också är föremål för studium i de enskilda fallen). Mer specifikt tror jag att de båda interagerar på ett sätt så att de informella institutionerna ger liv åt de formella, vilka i sin tur utnyttjas som resurs i en omförhandling av de förra, i ett interaktivt förlopp som driver fram förändring.¹⁹ Alltså, det finns ingen anledning att säga att ett belysande av kulturella faktorer skulle utgöra någon form av determinism. Min egen ståndpunkt är starkt kritisk mot determinism, evolutionära historiska förlopp, eller historicism (här avsett i betydelsen att historien skulle ha en speciell riktning och ett mål). Således tror jag heller självfallet inte att något specifikt kulturområde skulle vara dömt till evig underutveckling. Det var också med detta i åtanke, alltså isolerandet av variabler med tendens till enkelriktningsskytt, som jag använde begreppet positivism. Den logiska positivismen (i renodlad form) må

vara historiskt överspelad, men det finns en så kallad positivistisk övertygelse, eller lockelse, där förklarande faktorer som *redan i sig* utgör abstraheringar, ytterligare renodlas till "oberoende variabler" (med mätande av korrelationer) i en mekanisk språkdräkt (för en diskussion av positivism i vidare bemärkelse se t.ex. Andersson 1979). Detta är även möjligt att inhysa inom den kritiska realismen, vilket är en ontologisk och epistemologisk position som jag för övrigt delar med Rothstein (som den t.ex. formulerats av Sayer 2000). Med detta vill jag endast göra ett förtydligande, måhända överflödigt, för att säkra mig mot eventuella missförstånd. Häri ligger väl för övrigt en kritik som kanske är typisk för förståelsevetenskaperna (exempelvis historia). Med detta menar jag inte att förfäktat Putnams långa perspektiv gentemot Rothstein (Rothsteins kritik må vara berättigad), utan endast plädera för

- 19 Man bör heller inte utesluta möjligheten att institutioner fungerar på ett visst sätt på grund av att de existerar i en speciell social atmosfär. Som ett exempel kan vi göra en yttlig jämförelse mellan konsensus-demokratiska modeller och etnisk maktindelning i Bosnien-Hercegovina respektive Schweiz. Varför fungerar den schweiziska modellen? Kanske i slutändan just för att schweizarna *vill* att det ska fungera. Problemet i Bosnien-Hercegovina kan å sin sida vara att de olika etniska grupperna faktiskt inte *vill* leva i samma stat, att två etniska grupper (serber och kroater) snarast låtsas leva i en annan stat (Serbien respektive Kroatien) och att den sociala atmosfären är dålig för institutioner att fungera i även om man skulle lyckas designa dem fördelaktigt (observera att jag här talar om social atmosfär och inte om kultur).

den kulturella kontexten mer generellt. När det gäller själva slutsatsen om institutioners betydelse för social tillit, som Rothstein framfört, tror jag att han har alldeles rätt. Det kan vara särskilt viktigt att påtala i en tid som präglats av en viss politisk oaksamhet, för att inte säga direkt misshandling, med de offentliga institutionerna i Sverige, såväl vad det gäller politisk tillsättning av ämbete och utnyttjande av myndigheter för politiska kampanjer, som i själva ansvarsutkrävandet (eller bristen därpå). Som Rothstein har påpekat i sin bok (och annorstädes) finns det anledning att tro att det tar betydligt längre tid att bygga upp förtroende och tillit än det tar att rasera det. Häri kan man också ta upp just den egendomliga ideologiska dogmatism, förklädd till vetenskap (men där man inte tillåter "empirin att sparka tillbaka"), som Rothstein nämnde när det gällde den integrationspolitiska utredningen (men som också förekommer inom jämställdhetspolitiken), som tenderar att bli statsideologi genom ett direkt politiskt urval till, och inom, de offentliga institutionerna. På så sätt riskerar dessa delar av statsmakterna, i vissa avseenden, så att säga bakvägen, även att importera en ontologisk och epistemologisk relativism.

Referenser

- Andersson, Sten, 1979. *Positivism kontra hermeneutik*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
Sayer, Andrew, 2000. *Realism and Social Science*. London: Sage Publications.

■ Utlåtande över sökande till Lars Hiertas professur i statsvetenskap

Hedrad över uppdraget att vara sakkunnig vid tillsättningen av Lars Hiertas professur i statsvetenskap vid Stockholms universitet överlämnar jag härmed mitt utlåtande. Det består dels av en deskriptiv del som är samförfattad med mina två medsakkunniga, dels av ett individuellt utlåtande av undertecknad om de sökandes lämplighet för anställningen.

A. Gemensam deskriptiv del

Anställningen

Lars Hiertas professur i statsvetenskap var den första som inrättades vid dåvarande Stockholms högskola år 1936. Den har tidigare innehaft av en rad prominenta statsvetare såsom Elis Håstad, Herbert Tingsten, Gunnar Heckscher, Hans Meijer, Olof Ruin, Björn Wittrock och Diane Sainsbury. Hierta-professuren är en av tre "named chairs" i svensk statsvetenskap och är generell, dvs den innehåller inte någon avgränsning mot en särskild del av ämnet. Längre var Hierta-professuren den enda vid institutionen men man har numera sex ytterligare professorer anställda. Enligt uppgift från institutionens prefekt (professor Daniel Tarschys) är emellertid Hierta-professuren en s k rekryterings-tjänst som medför mer tid för forskning och bättre lönevillkor än den slags anställning som för närvarande gäller för t ex befordrade professorer. Till detta kommer att man i utlysningen av professuren som en av de meriteringsgrunder vid vilken "särskild vikt" skall fästas, förutom de sedvanliga vetenskapliga och pedagogiska skicklighet, lagt till att "särskild vikt" också skall fästas vid betydelsen av *administra-*

tiv skicklighet. Vi konstaterar också att man valt att behålla beteckningen "Lars Hiertas professur" för denna anställning. En rimlig tolkning av dessa förhållanden är att anställningen ifråga innebär att innehavaren förväntas ta ett ledningsansvar för institutionens verksamhet, t ex som prefekt och/eller som ledare av större forskningsprogram. Det är vidare rimligt att anta att professurens särskilda kännetecken innebär att innehavaren förväntas företräda ämnet och institutionen gentemot det egna universitets organ samt också vara en betydelsefull aktör gentemot olika externa forskningsfinansiärer. Till detta kommer att med den betydelse som den s k tredje uppgiften fått, vederbörande också förväntas att i icke ringa grad företräda den stockholmska statsvetenskapen inför det omgivande samhället. Eftersom Stockholmsinstitution ligger i landets politiska centrum har denna verksamhet betydelse för ämnets ställning och anseende i hela landet.

Detta innebär att meriter vad gäller forskningsledning, initiering av större forskningsprogram och förmåga att företräda ämnet måste vara av särskild betydelse i detta ärende. Denna slags kompetens har kommit att bli allt viktigare i anledning av att forskningen numera är starkt beroende av externa anslag. Liksom i många andra länder har dessutom den externa forskningsfinansieringen i Sverige kommit att inriktas mot att stödja så kallade "starka forskningsmiljöer", "spetsforskning", "ledande forskare" och "excellence". Att erhålla sådana medel är naturligtvis centralt för ämnets och institutionens ställning. Inte minst därför att dessa medel kommer i form av stora så

kallade programanslag som kan användas för att under relativt lång tid finansiera ett stort antal postdoc- och doktorandtjänster, forskarskolor samt för forskningen viktig infrastruktur som t ex uppbyggnad och underhåll av omfattande databaser. Det finns goda skäl att anta att forskningsledarens kompetens och internationella renommé är av stor betydelse för möjligheten att erhålla detta slags anslag framöver. De institutioner och ämnen som inte kan göra sig gällande i denna konkurrens kommer på grund av de minskande fakultetsanslagen få svårt att hävda sig.

Konkret handlar dessa forskningsledande arbetsuppgifter inte om renodlade administrativa göromål, utan om att kunna ta initiativ till och organisera relativt omfattande grupper av forskare för att arbeta inom något gemensamt forsknings-tema. Det handlar också om att kunna organisera flervetenskapligt samarbete med andra institutioner, både vid det egna universitet och vid andra lärosäten. Detta kräver inte bara att personen ifråga själv är en skicklig och internationellt framstående forskare, utan att denne(a) också besitter förmåga att kunna samla och inspirera relativt stora grupper av kolleger och yngre forskare till större gemensamma temainriktade forskningsinsatser som dessutom skall stå sig i konkurrensen om dessa anslag. Med tanke på många av de normer om självständighet och individuell originalitet som är tunga inom forskarsamhället, inte minst inom det samhällsvetenskapliga området, är detta en grannliga arbetsuppgift som kräver såväl långtgående samarbetsförmåga, organisatorisk skicklighet, förmåga till intellektuellt ledarskap och hög egen kompetens som forskare.

I det konkreta fallet handlar detta om att utifrån den befintliga kompetens som finns vid den egna institutionen kunna se möjliga synergieffekter, att få personer

som sysslar med olika saker att se positivt på att samarbeta och att skapa entusiasm för en idé eller ett tema. Forskningen på området "kreativa forskningsmiljöer" talar för vikten av att det i en forskningsmiljö finns en eller ett par sådana personer som kan skapa detta slags intellektuella fokuspunkter. Det handlar bland annat om att kunna ta initiativ till gemensamma forskningsteman som både är så pass breda att de entusiasmerar många som är verksamma vid institutionen till att delta i sådana storskaliga satsningar och samtidigt är så preciserade och vetenskapligt originella att de övertygar de bedömare som de externa forskningsfinansiärerna anlitar. Dessa kommer med stor sannolikhet att vara synnerligen värenommerade internationella forskare och därför är det viktigt att den som skall fylla dessa arbetsuppgifter själv är väl synlig och aktivt deltar i det internationella forskarsamhällets verksamheter. Det kan tilläggas att i den utvärdering som det svenska Vetenskapsrådet gjort av svensk statsvetenskap så underströks just för stockholmsinstitutionen betydelsen av en ökad förmåga till internt samarbete¹.

Att kunna rekrytera en person till Hierta-professuren med kompetens att hävda sig i denna starkt ökande konkurrens kommer sannolikt att vara av stor betydelse inte bara för Stockholms statsvetenskapliga institutions framtid utan för hela ämnets ställning i Sverige. Vi vill understryka att denna syn på ärendet har stöd i svensk författning där det i Högskoleför-

1 Swedish Research in Political Science – an Evaluation. Vetenskapsrådets rapportserie 2002:1. Stockholm: Vetenskapsrådet. Utvärderare var professorerna Arild Underdal från Oslo universitet (ordf.), Göran Hydén (University of Florida) och Ellen M. Immergut från Humboldt Universität Berlin.

ordning stadgas att man vid anställning skall ta hänsyn till ”graden av administrativ och annan skicklighet som är av betydelse med hänsyn till det ämnesinnehåll som universitetet bestämmer för anställningen och de arbetsuppgifter som skall ingå i anställningen. Vidare skall beaktas graden av skicklighet att utveckla och leda verksamhet och personal” (4 kap, 15 §). I universitetets instruktion för dokumentation av meriter omtalas detta som ”att ha såväl förmåga att samarbeta som den förmåga och lämplighet i övrigt som behövs för att fullgöra arbetsuppgifterna väl”. Detta skall enligt denna rekommendation kunna vitsordas skriftligt från arbetsgivare och andra uppdragsuppgivare ”för värdering av ledarkompetens, social kompetens, samarbetsförmåga och initiativförmåga”. I anställningsordningen för universitetet understryks vidare att även ”planering och ledning av forskning skall tillmätas betydelse”.

De sökande

Fem personer har sökt anställningen, nämligen professorerna Walter Carlsnaes, Jan-Erik Lane och Tommy Möller samt Viktor Sola och Anders Åström. Av dessa kan Sola och Åström avföras från den vidare diskussionen då de inte har disputerat, inte sänt in nödvändiga handlingar och inte heller har uppvisat några forskningsmeriter i ämnet. I realiteten har vi således tre sökande: Walter Carlsnaes som för närvarande är professor vid Statsvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, Jan-Erik Lane som är professor i ämnet vid universitetet i Genève samt Tommy Möller som är professor vid Statsvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet.

Bedömningsgrunder

Vi har med ledning av de instruktioner och författningar som tillställts oss från fakulteten kommit fram till att för att fylla de uppgifter som professuren kräver, finns det skäl att bedöma de sökande efter fyra olika huvudkriterier. Dessa är:

- I. Vetenskaplig verksamhet
- II. Pedagogisk verksamhet
- III. Administrativ och forskningsledande verksamhet
- IV. Verksamhet som ämnesföreträdare

Det betyder att den som kan komma ifråga för en anställning som denna självklart måste vara en framstående forskare och akademisk lärare. Personen ifråga måste emellertid som framhållits ovan även ha visat kvalifikationer som forskningsledare och kunnat företräda och informera om ämnet, såväl till övriga delar av akademien som till det övriga samhället. En viktig typ av meriter i dessa sammanhang är deltagande och aktivitet i det internationella statsvetenskapliga forskarsamhällets olika aktiviteter. Denna meriteringsgrund är egentligen en del av den vetenskapliga meriteringen eftersom statsvetenskap numera är ett starkt internationaliserat ämne med en mängd internationella tidskrifter, vetenskapssamfund, utbildningar och konferenser. Det finns två skäl att särskilt understryka meriter på denna punkt. För det första kommer internationell visibilitet med all sannolikhet att vara av stor betydelse i konkurrensen om de mera omfattande och långsiktiga typ av forskningsanslag som vi nämnt ovan. För det andra är det för yngre forskare (doktorander eller post-docs) viktigt att forskare på en position som denna har ett relativt omfattande internationellt kontaktnät. Möjligheten att som doktorand få ta en del av sin

utbildning vid eller efter disputation få möjlighet till post-doc vistelser vid välrenommerade utländska universitet underlättas väsentligt om forskare på positioner som den Hiertska professuren själva har ett omfattande internationellt kontaktnät. Om man som forskare inte själv är aktiv i, uppmärksammas av eller känner till hur det internationella forskarsamhället fungerar är det naturligtvis inte sannolikt att ens adepter förmår göra sig gällande där. Det skall också tilläggas att internationalisering i sig är ett viktigt vetenskapligt kvalitetsmått. Kvalitetsgranskningen är helt enkelt betydligt hårdare och konkurrensen större på den internationella nivån.

Det är vår tolkning av de handlingar med instruktioner som vi fått oss tillställda från Stockholms universitet att man måste ha *tillräckliga meriter* inom samtliga ovan nämnda fyra områden för att komma ifråga för en anställning som denna. Det innebär att hur än skicklig man själv är som forskare, kan det inte kompensera om man saknar tillräckliga meriter inom något av de andra områdena. Här vill vi emellertid tillägga att man för de två senare punkterna måste värdera yngre och mera seniora forskares meriter något olika. För yngre forskare måste det rimligen räcka med att ha visat "gott gry" inom områdena administrativ och forskningsledande verksamhet samt att företräda ämnet utåt medan kraven på dessa punkter måste ställas högre på mera seniora forskare. Eftersom samtliga tre aktuella sökanden måste betraktas som seniora forskare är detta påpekande av mindre betydelse här, men det bör beaktas att Tommy Möller som disputerade 1986 tillhör en klart yngre generation forskare än Carlsnaes och Lane som disputerat 1976 respektive 1973. En något mera generös bedömning av Tommy Möllers meriter på

de två senare kriterierna är därför på sin plats.

Vi har när det gäller bedömning av de sökandes meriter gjort analyser av ett relativt stort antal olika databaser och nätbaserade sökmotorer för att på så sätt skaffa oss ett bredare bedömningsunderlag. Vi skall genast tillägga att dylika kvantitativa data måste tolkas med försiktighet och att många av dessa mått är tämligen trubbiga. Vi vill likväl peka på att de alltmer kommit att användas inom samhällsvetenskap och humaniora vad gäller utvärdering av forskning (inte minst i den ovan nämnda Vetenskapsrådets utvärdering av svensk statsvetenskap). Det allmänt använda citeringsindexet SSCI² som visar hur många gånger en forskares arbeten blivit citerade i artiklar publicerade i vetenskapliga tidskrifter ger då följande resultat. Carlsnaes 75, Lane 488 och Möller 17. För att få ett mått på de sökandes aktivitet vad gäller att informera om sin forskning har vi använt databasen Artikelsök³ som visar hur många artiklar i olika svenska dagstidningar och allmänna tidskrifter som vederbörande publicerat. Resultatet av denna sökning är Carlsnaes 2, Lane 127 och Möller

- 2 Social Science Citation Index. Detta är det gängse måttet när forskares genomslag i det internationella vetenskapssamhället skall mätas. Måttet är antalet gånger som ett arbete av en forskare citerats av andra forskare när de publicerar sig i någon av de ca 1700 internationella tidskrifter som ingår i databasen. Databasen går tillbaka till 1986. Man kan säga att detta är ett mått på vilket genomslag en forskares arbete har haft inom det internationella forskarsamhället.
- 3 Ger referenser till 30 (fram till 1984 var det 50) svenska dagstidningar och ca 550 löpande svenska tidskrifter och fram till 1997 också årsböcker. Täcker perioden från 1979. Kan sägas vara ett mått på forskarens deltagande i den svenska samhällsdebatten alternativt hur mycket man nått ut till det omgivande samhället med sin forskning.

100 (sökningarna utförda 16 augusti 2005).

Begäran om komplettering av meriter

I de sökandes insända handlingar var meriter för att kunna bedöma administrativ skicklighet och pedagogisk skicklighet enligt vår mening bristfälligt redovisade. På många punkter hade man inte följt de rekommendationer som Stockholms universitet gett ut om hur meriter på dessa områden borde redovisas. För att i någon mån avhjälpa denna brist på redovisning av dessa viktiga meriter, tillskrevs efter konsultation med ansvariga på fakulteten 2005-05-11 de sökande med begäran om ytterligare upplysningar. På följande punkter begärdes komplettering:

1. Pedagogisk skicklighet

Handledning av doktorander fram till disputation för dr. examen/grad.
Namn doktorand, titel på avhandling, årtal för disputation (endast uppgifter om de ni varit huvudhandledare för behövs).

2. Skicklighet som forskningsledare

Ledningsfunktion för nationella och internationella samarbetsprojekt. (projektets titel, anslagsgivare, belopp, tidpunkt).

Erhållna externa forskningsmedel som huvudman (projektets titel, anslagsgivare, belopp, tidpunkt)

Ni får om ni vill begränsa dessa uppgifter till de senaste sju åren.

3. Administrativ skicklighet

Uppgift om tre tyngsta administrativa uppdragen som ni haft samt intyg från personer i den chefsbefattning ni rapporterat till om hur väl detta uppdrag utförts. Det vill säga, om ni varit studierektor vill vi ha intyg från

prefekt, om ni varit prefekter vill vi ha intyg från dekanus. etc.

Samtliga tre aktuella sökande har inkommit med uppgifter om sin meritering på dessa punkter.

Redovisning av meriter

I. Vetenskaplig verksamhet

Walter Carlsnaes (f. 1943) har en lång karriär inom forskningsområdet internationella relationer (IR). Förutom i Sverige har han studerat i USA och England där han 1976 erhöll sin doktorsexamen från Oxford University. Sin nuvarande anställning har han vid Uppsala universitet där han 1999 befordrades till professor. Carlsnaes har sysslat med både undervisning och forskning men den huvudsakliga tyngdpunkten i hans verksamhet ligger på forskningsuppdrag. Han har varit relativt framgångsrik i att erhålla forskningsanslag för sin egen forskning, huvudsakligen från svenska källor, vilket har gjort det möjligt för honom att koncentrera sig på sin egen forskning under längre perioder. Det skall understrykas att Carlsnaes har varit mycket aktiv i internationella forsknings-sammanhang. Denna aktivitet har bland annat yttrat sig i hans många bidrag till vetenskapliga konferenser, medredaktörskap för flera böcker och i hans roll som den förste redaktören för en central vetenskaplig tidskrift, nämligen *European Journal of International Relations* 1995-2000. Bland de böcker han varit medredaktör för märks särskilt *Handbook of International Relations* (2002, tillsammans med Thomas Risse och Beth Simmons). Den har på kort tid kommit att bli standardreferensverket när det gäller att bedöma vad som är "state of the art" inom IR-forskningen.

Carlsnaes vetenskapliga profil är tämligen starkt orienterad gentemot teoretiska och filosofiska frågor, även om han också har en del empiriska arbeten på sin meritlista. Det empiriska inslaget är mest framträdande i hans studier av olika aspekter på svensk utrikespolitik och europeisk integration. I många av sina studier har Carlsnaes valt en jämförande ansats vilken emellertid har fokuserats mera på teoretisk och begreppslig utveckling än på empiriska applikationer.

Carlsnaes tidiga arbeten var fokuserade på ideologibegreppet och dess användning i studiet av utrikespolitik. *The Concept of Ideology and Political Analysis: A Critical Examination of its Usage by Marx, Lenin and Mannheim* (1981) växte fram ur författarens doktorsavhandling. Som titeln antyder innehåller boken en kritisk analys av den komplicerade och ofta misslyckade historien för ideologibegreppet. Studien visar att författaren är väl beläst inom området och undviker de lättvindiga generaliseringarnas fällor. Den är vederbörligen kritisk men den frambringar inte en alternativ definition eller teorikonstruktion. Syftet är att klassificera och avgränsa ideologibegreppet och möjligen att särskilt understryka ideologins politiska och mobiliserande effekter som dess mest betydelsefulla element. Analysen och diskussionen i *The Concept of Ideology and Political Analysis* är lärd och solid men den är på sammangång så försiktig att dess vetenskapliga bidrag förblir begränsat.

Bland Carlsnaes publikationer är *Problems of Comparative Conceptualization* (1986) den som mest direkt härstammar från hans doktorsavhandling. Den utsträcker den tidigare begreppsanalysen genom att lämna "pionjärerna" av ideologianalysen utanför bilden och koncentrera framställning på analys av utrikespolitik mot vilket många av Carlsnaes senare publikationer

inriktas. I backspegeln syns *Ideology and Foreign Policy* att ha varit betydelsefull för Carlsnaes utveckling som forskare i det att boken uttrycker en lingvistisk, eller om man så vill, konstruktivistisk, vändpunkt i hans metodologiska ansats. I denna omvägning försöker han gå djupare vad gäller teori och substans inom internationella relationer. Det måste framhållas att författaren är fullt medveten om vilka implikationer detta hans metodologiska val innebär för teoribygandet i studiet av utrikespolitik.

Analysen behandlar både ideologibegreppet och den jämförande metoden samt föreslår en förklaringsmodell. Ett huvudsyfte för författaren är att frigöra ideologibegreppet från dess sedvanliga förankring i uppfattningar och övertygelser och argumentera för dess intentionala funktion i skapandet av uppfattningar och övertygelser. Detta val är grundläggande för Carlsnaes försök att använda ideologi som ett förklarande begrepp genom att använda det för att ersätta olika funktionella förklaringar. Utvecklingen av teori och begrepp i *Ideology and Foreign Policy* är systematisk och opererar på en hög vetenskaplig nivå. Till detta skall läggas att Carlsnaes skriver mycket bra och att hans analytiska steg är lätta att följa. Det är emellertid uppenbart att denna slags studier inte kan bevisa att den förklarande modellen också kan leda till fruktbara empiriska applikationer.

Bedömningen av den empiriska fruktbarheten hos Carlsnaes teori om ideologi möjliggörs genom det faktum att han har publicerat ett flertal bidrag till svensk och europeisk utrikespolitik. Hans mest omfattande arbete om svensk utrikespolitik är *Energy Vulnerability and National Security. The Energy Crisis, Domestic Policy Responses and the Logic of Swedish Neutrality* (1988). Denna studie har både ett empiriskt och

policy fokus och behandlar huvudsakligen vilken effekt energikrisen hade på den svenska neutraliteten mera än själva krisen. Analysen är väl genomförd och bygger på ett omfattande originalmaterial om svensk energi- och utrikespolitik. Den står på teoretiskt grund men vilar egentligen inte på de teoretiska och begreppsliga insatser som författaren tidigare gjort. Carlsnaes kommer fram till några tämligen provokativa slutsatser som innebär att Sverige bara gjorde tveksamma och motvilliga förändringar för att reducera sitt energiberoende. Resultatet i form av energiberoende av västländerna innebar att symmetrin i den svenska neutraliteten eroderade. Nu tjugo år senare är det lätt att kritisera en sådan slutsats, men vid sin tidpunkt var den fullt rimlig. Det kan tilläggas att medan denna analys är fullgod rent begreppsligt så är den i vetenskapliga termer ganska slätstruken.

I tillägg till de filosofiska och begreppsliga diskurserna ligger Carlsnaes huvudsakliga styrka på den metodologiska utvecklingen i studiet av utrikespolitik. Hans bidrag "Foreign Policy" till *Handbook of International Relations* visar på en bred kunskap om utvecklingen av olika linjer i analysen av utrikespolitik. Beskrivningen av forskningsområdet är mycket rimlig och saklig i det att Carlsnaes också ger röst åt författare som representerar andra forskningstraditioner än hans egen. Han har även publicerat flera andra mindre artiklar om utvecklingen av analysen av utrikespolitik (UP) som styrker intrycket av vittgående kunskaper om fältet men som inte lägger till särskilt mycket till dess vetenskapliga profil. I flera av sina publikationer har Carlsnaes utforskat problemet med förändring av staters utrikespolitik. Detta intresse är särskilt tydligt i hans artikel "On Analysing the Dynamics of

Foreign Policy Change: A Critique and Reconceptualization" (1993).

Bland Carlsnaes teoretiska och begreppsliga artiklar inom UP är "The Agency-Structure Problem in Foreign Policy Analysis" (1992) kanske den viktigaste. Bidraget skall läsas gentemot bakgrunden av den aktör-struktur debatt som spreds inom IR vid slutet av 1980-talet och som en del av den allmänna konstruktivistiska omsvängningen. Carlsnaes artikel, publicerad i *International Studies Quarterly*, om än inte i grunden originell, är likväl ett genuint bidrag till den teoretiska diskussionen inom området. Den visar klart att aktör-struktur ansatsen har särskild relevans för utrikespolitiken eftersom den ger en viktig förbindelseänk till studiet av samspelet mellan strukturella förhållanden och intentionala handlingar. Carlsnaes argumenterar övertygande att genom att acceptera den "contextually bounded nature of foreign policy behaviour of states", så kan man integrera både rationalistiska, situationella och kognitiva faktorer i UP. I denna artikel kan man möjligen också skönja en mera direkt koppling till författarens tidigare försök att utveckla förklarings teorier av utrikespolitiskt agerande.

På senare år förefaller Carlsnaes ha ägnat alltmer tid åt det internationella vetenskapssamhället genom att organisera och leda många olika paneler vid internationella konferenser och genom ett flitigt deltagande i publicering av tidskrifter och antologier. Det är måhända mest rättvisande att hävda att Carlsnaes huvudsakliga referensgrupp har varit i de brittiska och nordamerikanska akademiska sammanslutningar där han har blivit respekterad och väl synlig inom sitt forskningsområde. Samtidigt går det inte att komma ifrån intrycket att Carlsnaes egna vetenskapliga bidrag efterhand har blivit mera

syntetiska och beskrivande. Inte heller har han på rätt lång tid publicerat något större självständigt vetenskapligt arbete. Sammantaget kan sägas att Carlsnaes har en solid meritering inom det analytiska, begreppsliga och empiriska studiet av internationella relationer och utrikespolitik, men att hans allmänna profil som forskare har förblivit tämligen smal. Slutsatsen är emellertid att han tveklöst har tillräckliga vetenskapliga meriter för denna anställning.

Jan-Erik Lane (f. 1946) innehar en professur i statsvetenskap vid universitet i Genève. Han har innan denna anställning haft en rad andra tjänster, bland annat varit professor i Norge och Sverige. Därtill kommer en lång rad vistelser vid olika universitet runt om i världen som gästprofessor. Lanes vetenskapliga publiceringsverksamhet är mycket omfattande. Den innehåller mer än 250 publikationer i form av artiklar och böcker som han antingen författat själv eller varit medförfattare till. Produktionen kännetecknas samtidigt av en betydlig bredd. Av publikationslistan framgår att den omfattar ett stort antal arbeten inom var och en av statsvetenskapens huvudinriktningar, dvs. politisk teori, offentlig förvaltning, offentlig politik, jämförande politik (inom detta såväl konstitutionella problem som analys av politisk kultur) samt internationell politik, EU och "global governance". Denna bredd präglar också de arbeten som han sänt in för bedömning.

Lanes ansökning innehåller även en slags programförklaring. Han anför att han för avsikt att fortsätta sin forskning inom tre områden, nämligen politisk kultur (samspelet mellan etnicitet, religion och politik), globalisering (globaliseringsens determinanter och de styrningsproblem som de reser) samt spelteori (för-

bättring av den kooperativa spelteorin för kollektiva beslut, exempelvis vad gäller EU).

Den betydande bredden i de insända publikationerna ger en god bild av Lanes allmänna statsvetenskapliga kvalifikationer. De visar också att han, vilket är tämligen unikt, har sysslat med praktiskt taget alla områden inom statsvetenskapen. Det är emellertid i detta sammanhang iögonfallande att de arbeten som han valt att låta utgöra underlaget för bedömningen mestadels har karaktären av läroböcker, vartill kommer att de i hög grad följer en gemensam mall. Det gäller både den långa raden av arbeten som behandlar offentlig politik och förvaltning och de arbeten som faller inom områdena jämförande politik och politisk teori.

En mycket stor del av de arbeten som Lane åberopar faller inom området offentlig politik och förvaltning. Det handlar om böckerna *The Public Sector* (1993, 3:e uppl. 2000), *New Public Management* (2000), *The New Institutional Politics* som Lane har skrivit tillsammans med Svante Ersson (också 2000) och slutligen *The Principal-Agent Perspective upon Public Administration and Public Management* (antagen av förlaget Routledge för utgivning 2005).

Dessa fyra böcker har till stora delar en likartad ansats och det är därför naturligt att beskriva dem tillsammans. De är samtliga skrivna inom ramen för ett ekonomiskt perspektiv på politik. Därtill kommer att de i betydande grad täcker problemställningar som är nära besläktade med varandra. Det är således centralt för Lanes perspektiv att det i alla dessa böcker återfinns en skillnad mellan vad han uppfattar som klassisk offentlig förvaltning och modernt management-tänkande. Det kommer bland annat till uttryck i ett starkt intresse för den så kallade "New Public Management" inriktningen som också är

ämnet för en av böckerna. Slutligen är dessa böcker alla genomsyrade av Lanes uttalade intresse för institutionell teori och inte minst frågan om politiska och administrativa institutioners etablering och konsekvenserna av detta. Det sista betyder också att flera av böckerna klart sträcker sig utanför gränserna för området offentlig politik och förvaltning och behandlar problem som även står centrala inom jämförande politik.

Dessa fyra böcker visar alla på författarens omfattande kännedom om den teoretiska och empiriska litteraturen. De gäller såväl samtida som de klassiska arbetena. De är dessutom genomgående präglade av en fin framställningsform och förmågan att förmedla kunskaper som gör det lätt att följa argumentationen. Det är emellertid inte tal om i egentlig mening självständig forskning utan istället om arbeten som har lärobokskaraktär. Det står utom tvivel att de i detta avseende har kvaliteter på grund av den breda kännedom om litteraturen som de uppvisar och förmågan till pedagogisk framställning. Samtidigt är begränsningarna iögonfallande. Man saknar således ofta ett tydligt och preciserat fokus. Flera av böckerna tar visserligen sin utgångspunkt i en specifik analytisk ansats, men allteftersom framställning framskrider så breder den ut sig till att också ta upp problem som inte klart följer det valda perspektivet. Det gäller t ex *The Public Sector* som inte har något övertygande inre sammanhang eftersom de enskilda delarna av framställningen har en väl schematisk prägel. Det är sällan någon klar skiljelinje mellan påståenden och hypoteser som kommer ut av Lanes omfattande läsning av relevant litteratur. Detta hänger samman med bokens betydande bredd, men sätter också ner dess värde som lärobok. Varken fokus eller struktur är helt klara och den saknar en djupare gå-

ende diskussion av samspelet mellan de teorier som presenteras och den empiriska litteraturen.

The New Public Management (NPM) har samma grundläggande prägel. Boken argumenterar för att NPM-reformer kommer att bryta ner skiljelinjen mellan traditionella offentliga modeller och de modeller som kännetecknar marknaden och den privata sektorn. Huvudargumentet är att de traditionella offentliga lösningarna bygger på en form av byråkratiska långtidskontrakt och därmed står de i motsättning till NPM-baserade reformer som i överensstämmelse med teorier från nationalekonomin bygger på korttidskontrakt där incitamenten är klara och mera direkt riktade mot den enskilda offentliga ledaren och dennes medarbetare. Innanför denna ram utvecklas därefter ett kontraktsteoretiskt perspektiv på offentlig organisation, ledning och styrning. Kännedomen om litteraturen är mycket imponerande. Samtidigt är det väl värt att framhäva att Lane denna gång har klarat att hålla fokus i framställningen. Boken vinner genom detta i kvalitet.

Likväl har den begränsningar. De är av samma karaktär som de som påpekats i bedömningen av *The Public Sector*, och som begränsar dess värde som lärobok oavsett vilken nivå det gäller. Till detta kommer att boken uppvisar två andra ganska allvarliga begränsningar i Lanes "metod". Hans mycket stora produktivitet gör att det inte är någon tydlig skiljelinje mellan hans enskilda arbeten. En samtidig läsning av *The Public Sector* och *New Public Management* gör det slående i hur hög grad det är samma problemställningar som är föremål för diskussion och analys och hur argumentationen i hög grad sammanfaller. En naturlig grund till detta kan försåvitt vara att NPM-boken utifrån ett snävare fokus inriktas mot en problemställning

som Public Sector-boken behandlar mera brett. Men en sådan bedömning håller inte fullt ut, eftersom NPM-boken har ett väsentligt mera precist syfte. I förhållande till detta är de generella argumenten i den första boken av begränsat värde. Argumentationen har generellt en eklektisk och till delar postulatmässig prägel. En lång rad av de konklusioner som dras är av en typ som i mycket hög grad är i behov av empiriska test vilka aldrig utförs.

Den reella överlappningen mellan de två böckerna kommer också fram i Lanes senaste arbete, nämligen manuskriptet till boken *The Principal-Agent Perspective upon Public Administration and Public Management*. Problemställningen är i allt väsentligt densamma som i de ovan nämnda böckerna, men framställningen utförs nu inom en kombination av modeller från principal-agent teori och spelteori. Det är samtidigt iögonfallande att många av de mycket breda kapitlen är skrivna utan att denna teori- och verktygsapparat kommer till användning. Även om boken kan sägas dokumentera Lanes kännedom om denna del av den nationalekonomiska litteraturen, tillför boken inte något till bilden av hans forskningsmässiga profil.

Den ovan nämnda nya boken är även i hög grad sammankopplad med boken *The New Institutional Politics* som Lane skrivit tillsammans med Svante Ersson. Den satsar sig med centrala problemställningar inom den moderna statsvetenskapen i det att de försöker koppla samman institutionella förhållanden med politikens utfall och resultat. Syftet kan på detta sätt sägas vara en empirisk analys av den ny-institutionella teorins påstående om institutioners betydelse. Analysupplägget är tankeväckande i det att idén är att pröva traditionella teoretiska argument och sammanhang mellan institutionell uppbyggnad och politikens utfall och prestations-

förmåga på empirisk grund. Det gäller t ex Lockes teori om institutionalisering av individuella rättigheter, Montesquieus maktodelningslära och de mera specifika teorier som finns i förlängningen av dessa – korporatismteori och Milton Friedmaninspirerade teorier om sammanhangen mellan marknadsinstitutioner, politisk frihet och ekonomisk tillväxt.

The New Institutional Politics uppvisar också en imponerande disciplinär bredd vad gäller den statsvetenskapliga och nationalekonomiska litteratur som behandlar problemställningar av detta slag. Samtidigt är detta ett djärvt projekt eftersom vart och ett av de problem som ingår i framställningen inbjuder till en analys av komplexa sammanhang. Dessvärre är konsekvensen av analysens breda upplägg att analyserna genomförs på en mycket aggregerad nivå och detta idealt förutsätter kontroll för en lång rad variabler. Dess kritiska överväganden ingår i stor utsträckning i den framställning som frambringar själva analysen mot vilken den empiriska analysen inte står stark. Det är inte desto mindre tal om ett kvalificerat inlägg i den vetenskapliga diskussionen om på vilket sätt och i vilken utsträckning politiska institutioner har betydelse, en problemställning som ingår i kärnan av studiet av bland annat offentlig politik.

Jan-Erik Lane har tillsammans med Svante Ersson också skrivit två läroböcker i jämförande politik. Den första *Politics and Society in Western Europe* (1987, 4:e uppl. 1999) framstår som en systematisk och mycket bred framställning av olika skillnader och likheter mellan de västeuropeiska politiska systemen, som också innefattar EU. Perspektivet presenteras som "neo-tocquevilleanskt" med fokus på samspelet mellan politik och samhälle i en marknadsekonomisk kontext. Eftersom framställningen har mycket vida am-

bitioner betyder den breda ämnesmässiga täckningen att man förlorar i djup och diskussion. Det är emellertid inget tvivel om att det är tal om en populär lärobok. Den andra boken, *Democracy. A Comparative Approach* (2003), utvidgar det jämförande perspektivet till att omfatta den demokratiska styrelseformen och dess utbredning. I överensstämmelse med Lanes programförklaring läggs det i denna bok stor vikt vid etniska och religiösa förhållanden. Samtidigt är det emellertid också en klar koppling till boken om västeuropeisk politik, vilket innebär att de två böckerna – såsom var fallet med böckerna om offentlig politik och förvaltning – kan vara svåra att skilja åt. Denna iakttagelse står sig ännu starkare när man jämför med en tredje bok, *Culture and Politics* (2002), som också har Ersson som medförfattare. Det demokratiska perspektivet har nu ersatts av ett generellt politiskt perspektiv, men läsaren nickar igenkännande till stora delar av argumentationen. I *Religion and Politics; Islam and Muslim Civilizations* (2004, med Hamadi Redissi) genomförs en weberianskt inspirerad analys av religionens betydelse för den svaga moderniseringen av de muslimska samhällena. *Institutions and Political Theory* (1996) kombinerar politisk teori med en jämförande institutionell analys. Som de andra böckerna vittnar denna om en mycket stor spännvidd och den vilar på en solid kännedom om litteraturen.

Emedan de presenterade böckerna alla har karaktären av läroböcker, har Lane också till bedömning sänt in ett antal artiklar i vilka han presenterar självständiga forskningsbidrag. De gäller först och främst några artiklar om makt, särskilt formell röstmakt och reell makt. Det är tal om ett fält som Lane sysselsatte sig med redan under 1980-talet (*Power*, med Hans Stenlund 1984, *Formal and real voting power*,

med Hans Stenlund och Bo Bjurulf, 1985). Under de senaste åren har han återigen tagit upp detta problem men nu i en europeisk och internationell kontext. Det gäller analyser av röstmaktsproblemet i EU (med Svenberg 1999, Mikko Mattila 2001 och med Reinert Mailand 2002). Utöver detta har han i en delvis besläktad artikel från 2002 sysselsatt sig med de institutionella problem som gör sig gällande på global nivå. Dessa artiklar fångar tillsammans på ett mycket tydligt sätt Lanes styrkor och svagheter. Medan de första som handlar om makt- och röstviktsproblemet är precisa bidrag till en vetenskaplig debatt, visar de senare hur allmänt och ofokuserat Lane ofta formulerar sig i sina arbeten.

Sammanfattningsvis framstår Jan-Erik Lane som vid vittomspännande forskare. Få har som han täckt in så många problemfält inom statsvetenskapen och hans produktivitet är utan jämförelse enormt hög. Det är heller inget tvivel om att Lane är en särdeles välorienterad statsvetare i det att han har kännedom om snart sagt alla grenar av ämnet. Hans omfattande författarskap har till stor del karaktären av antingen läroböcker eller lärobokslänkande framställningar. En naturlig konsekvens av detta är att det enbart i begränsad omfattning är tal om självständig forskning, vare sig teoretiskt eller empiriskt. Samtidigt leder den stora produktionen och snabba publiceringsrytmen till att många av böckerna har en schematisk prägel, liksom att det är ofta är betydande innehållsliga och argumentationsmässiga överlappningar dem emellan. Det har bidragit till omfånget, men har rimligen gått ut över fördjupning och självständighet. Det är också väsentligt att många av värderingarna presenteras utan egentlig kritisk reflektion. Det är sammantaget sett dock inget tvivel om att Jan-Erik Lane vad

gäller den vetenskapliga meriteringen är väl kvalificerad till ett professorat i statsvetenskap.

Tommy Möller (f. 1958) disputerade vid Uppsala universitet 1986 där han också varit verksam som forskare. Han anställdes 1997 som lektor i statsvetenskap vid Stockholms universitet där han 2002 befordrades till professor. Hans vetenskapliga produktion kan indelas i fyra olika områden, nämligen 1) politiska partier, 2) medborgarna och välfärdsstaten, 3) folkomröstningar och valsystem samt 4) svensk politisk historia. Doktorsavhandlingen *Borgerlig samverkan* som lades fram i Uppsala 1986 behandlar frågan om hur de "icke-socialistiska" partierna i Sverige såg på partisamverkan under perioden 1957-76. Avhandlingen bygger på ett omfattande empiriskt material och är i huvudsak deskriptiv. De teoretiska ambitionerna är begränsade och de teorier som presenteras används inte för att formulera några preciserade frågor eller hypoteser till materialet. De teoretiska avstamp som görs är också traditionella, författaren har ingen ambition att utmana de dominerande teorierna på forskningsområdet eller att försöka kombinera dem på ett nytt sätt. Huvudresultatet, att maktväxling kommit att bli av allt större betydelse för de borgerliga partierna i förhållande till resultat- och kompromissperspektiv, visade sig också ha ett begränsat prediktionsvärde när de borgerliga partierna väl kom till regeringsmakten 1976-82 då man som bekant flera gånger offrade den gemensamma regeringsmakten för resultatpolitik och kompromissande med socialdemokratin.

Inom partiforskningsområdet har Möller också varit medförfattare till läroboken *Partier och organisationer* som utkommit i inte mindre än sju upplagor och där Möller

varit ansvarig för de delar som handlar om partierna. Det är en habil produkt där Möller förtjänstfullt redogör för dominerande teorier och viktigare forskningsresultat. Som lärobok har den inget större värde när det gäller vetenskaplig meritering men den är en betydande merit för Möller som akademisk lärare. En inte obetydlig begränsning ligger i att framställning nästan uteslutande rör svenska förhållanden och att de komparativa aspekterna lyser med sin frånvaro. Studenter som läser boken får lära sig mycket om det svenska partiväsendet men deras internationella orientering blir tämligen svag.

En tredje bok inom detta område är *Demokratins trotjänare* (1999) som Möller skrivit tillsammans med Gullan Gidlund för den svenska Demokratiutredningen. Rapporten bygger främst på enkätmaterial men också på ett antal djupintervjuer och redovisar den sjunkande aktivitetsgraden i partierna. Tidigare material används för att på ett förtjänstfullt sätt visa förändringen över tid. Det finns även intressanta kapitel om "demokratins trotjänare" och vilka alternativ till det traditionella partiengagemanget som idag står till buds. Även om detta arbete har sin tyngdpunkt i en beskrivande empiri saknas inte helt teoretiska ambitioner. Boken skulle dock tjänat avsevärt på om partiteorierna använts för att formulera distinkta frågor som sedan besvarats i avslutningskapitlet.

Inom Möllers andra område finner vi hans tyngst vägande arbete, nämligen boken *Brukare och klienter i välfärdsstaten* (1996). Boken bygger på ett mycket omfattande datamaterial i form av 120 djupintervjuer med brukare av välfärdstjänster i Sverige. Det är både en metodologiskt och teoretiskt ambitiös och avancerad analys där författaren visar upp en omfattande kunskap inom flera olika teoretiska

diskurser. Kombinationen av demokrati-teori och teorier om välfärdstatens effekter är intressant och resulterar i viktiga resultat. Till skillnad från de ovan nämnda arbetena används här teorierna till att formulera prövbara och som det visar sig fruktbara frågor och hypoteser. Medborgarens roll som individuell brukare kontrasteras mot den kollektivistiska medborgarrollen på ett förtjänstfullt sätt. Möjligheterna att som brukare framföra kritik när man samtidigt ofta är direkt beroende av servicens utformning problematiseras på ett förtjänstfullt sätt. Möjligheten till direkt inflytande (påverkan via "voice") visar sig vara betydligt viktigare för medborgarna än möjligheten till att byta serviceleverantör (valfrihet i form av "exit"). Sammanfattningsvis ger denna bok ett viktigt bidrag till betydelsen av det politiska systemets proceduriella utformning när det gäller att uppnå politisk legitimitet. Inte minst ger de många citaten från djupintervjuerna en intressant bild av de svenska medborgarnas syn på och förhållande till välfärdstatens olika serviceinrättningar.

Den svenska demokratis legitimitet tar Möller också upp i boken *Politikens meningslöshet: Om misstro, cynism och utanförskap* (2000). Boken består dels av en omfattande diskursgenomgång av det fenomen som kommit att kallas misstro mot politiker och/eller politikerförakt. För ovanlighetens skull är inte bara Sverige i fokus utan här ges glimtvisa belysningar av förhållandena i några andra länder också. Möller visar här en god förtrogenhet med forskningen på området. Förklaringsansatser från flera olika teoretiska perspektiv presenteras men dessa används inte till att formulera konkreta frågor eller hypoteser. Materialet består i huvudsak av en reanalys av de djupintervjuer som gjordes för den ovan nämnda boken. Boken avslutas med en listning av en uppsättning "arkety-

per" av politisk misstro. Ett problem är att dessa arketyper (den cyniske, den apatiska, den tillitsfulle) inte är kopplade till den teoretiska diskussionen. Någon egentlig empirisk prövning av teoretiska utsagor genomförs således inte trots den omfattande (och värdefulla) diskursanalysen och det rikhaltiga empiriska materialet.

Ytterligare en bok inom detta område har titeln *Att lyckas med välfärdsreformer* (2001). Denna rapport är klart mindre ambitiös än de båda föregående, både vad gäller teori och empiri. Den är huvudsakligen att betrakta som en genomgång av forskningen på området och någon egen undersökning presenteras inte. Analysen tar sin utgångspunkt i en kontroversiell tes, nämligen att nedskärningar inom välfärdstater av nordisk karaktär är ofrånkomliga. Resonemanget underbyggs inte tillräckligt och bygger på en alltför ydlig och selektiv genomgång av forskningen på området. Det är dessutom besvärande att Möller hävdar att man i Sverige minskat de offentliga utgifterna från 70 till 55 procent som en indikation på minskade ambitioner inom det välfärdspolitiska området. Han borde känna till att denna minskning inte handlat om vad välfärdstatens producerar i form av service eller finansierar i form av bidrag, utan om att hantera upplåningsbehovet för ett omfattande budgetunderskott. Likaså är kritiken mot forskningen om skatteviljan missvisande. Frågan är synnerligen komplex och dessvärre bortser Möller från den del av den internationella forskningen som pekar i motsatt riktning mot den tes han vill driva. Det ger inte heller något positivt intryck att Möller använder begreppet "villkorat samtycke" utan att referera till denna teorins upphovsperson inom det skattepolitiska området (Margaret Levi).

Rapporten är sammantaget inte någon vetenskaplig merit.

Ett tredje område Möller arbetet inom är svensk politisk historia. Två arbeten har insänts, nämligen en biografi med titeln *Mellan ljusblå och mörkblå. Gunnar Heckscher som högerledare* (2004) och en populärt hållen lärobok *Svensk politisk historia 1809-1975* (2005). Biografin är välskriven, läsvärd och intressant men som författaren själv inledningsvis påpekar saknar framställningen teoretiska ambitioner och är därför knappast meriterande i detta sammanhang. Det hade varit möjligt att med det omfattande material som författaren lagt i dagen att knyta an till flera olika teoretiska perspektiv inom statsvetenskapen, inte minst skulle ett komparativt angreppssätt kunnat ge viktiga bidrag. Heckscher var ju knappast ensam att som ledare för ett konservativt parti i Europa under 1960-talet råka i politiska svårigheter. Läroboken om svensk politisk historia är inte heller den ett självständigt bidrag till den statsvetenskapliga forskningen men den visar på omfattande ambitioner både vad gäller pedagogik och att skriva för en bredare läsekrets.

Slutligen har Möller också varit aktiv inom det författningspolitiska området. Som huvudsekreterare i 1997 års Folkomröstningsutredning skrev han huvuddelen av utredningen *Folket som rådgivare och beslutsfattare*. I en liten men välskriven populärt hållen bok *Folkomröstningar* (2005) vidareför Möller några av idéerna från denna utredning. Framställningen är inte någon vetenskaplig merit av betydelse men Möller visar återigen upp sin förmåga att på ett pedagogiskt och kunnigt sätt till en bredare läsekrets föra ut väsentliga forskningsresultat och resonemang om den av partier dominerade demokratins förändrade villkor. Inom detta område har Möller också varit medredaktör för en antolo-

gi med titeln *Premiär för personal* (1999) i vilken han också skrivit ett och varit medförfattare till tre kapitel. Hans eget kapitel bygger på en enkät till regionala partiorganisationer i Sverige om hur nomineringsprocessen till riksdagsvalen fungerar. Studien ger intressanta inblickar i hur de svenska partierna hanterat de ökade inslaget av personval och mera allmänt om hur nomineringsprocessen fungerar. För denna studie skulle man önskat att Möller även brukat djupintervjuer som han i tidigare arbeten med sådan framgång använt eftersom enkätmetoden ger ganska så trubbiga resultat. Någon tung merit är denna rapport inte, men Möller visar i det samförfattade slutkapitlet på gott omdöme när det gäller att tolka resultaten från de olika undersökningarna. Återigen uppvisar Möller förmåga att skriva väl och lättillgängligt om komplicerade demokratiteoretiska problem.

Ett problem i Möllers vetenskapliga meritering är att han i stort sett saknar internationell publicering. Man kan mot detta anföra att han nästan enbart skrivit om svenska förhållanden och att detta skulle gjort det svårare eller mindre intressant att skriva för det internationella forskarsamhället. Enligt vår mening saknar ett sådant argument tyngd – de problem som Möller arbetat med, inte minst vad gäller rapporten om brukarna och välfärdspolitiken, har stor generell räckvidd. Resultaten skulle med all säkerhet varit av intresse för det internationella forskarsamhället där just svensk välfärdspolitik kommit att bli mycket uppmärksammas. Möller har knappast alls visat upp sin forskning i det internationella forskarsamhället och hans genomslag vad gäller citeringar och motsvarande är knappt märkbart. Han verkar överhuvudtaget inte ha ambitionen att delta i det internationella statsvetenskapliga forskarsamhällets verksamheter.

Sammantaget uppvisar Möller som statsvetenskaplig forskare en något märklig utveckling. En tämligen svag avhandling följdes av en riktig storsatsning i form av rapporten om brukarnas ställning i välfärdsstaten. Detta arbete som publicerades 1996 är Möllers absolut tyngsta och utgör en väsentlig och till inte så liten del vägröjande forskningsinsats. Därefter har hans vetenskapliga ambitioner avtagit – Möller har inte lyckats samla sig till något mera omfattande arbete som kommer i närheten av rapporten från 1996. Hans vetenskapliga produktion har fått träda tillbaka till förmån för författandet av mera populärt hållna framställningar, utredningsverksamhet och läroboksförfattande. Med ytterligare ett arbete av den tyngd som rapporten från 1996 uppvisar skulle Möller stått sig betydligt starkare. Som det nu är har han enbart ett tyngre arbete att visa upp i sin vetenskapliga meritering. Tillsammans med bristerna vad gäller internationell meritering, som i ökande grad måste ges vikt, gör detta att man måste ställa ifråga om han kan anses ha tillräcklig vetenskaplig meritering för denna anställning.

II. Pedagogisk verksamhet.

Samtliga sökande uppvisar en kvantitativt omfattande pedagogisk verksamhet som akademiska lärare. Det finns emellertid inte obetydliga brister i samtligas redovisning av kvaliteten i den undervisning de bedrivit som gör denna meriteringsgrund svårbedömd. Eftersom vi enligt gällande författning och instruktioner skall tillmäta vetenskaplig och pedagogisk skicklighet lika vikt, är detta problematiskt då dokumenteringen av de senare meriterna är avsevärt mindre än de förra. Instruktionen från universitetet om hur pedagogiska meriter skall redovisas säger att denna

skall klargöra ”inte bara vad den sökande gjort utan om *hur* detta gjorts, *varför* man gjort just så och vad det fått för *resultat*.” Dessutom ställs krav på att den sökandes pedagogiska grundsyn skall redovisas och vad man lärt sig på de pedagogiska utbildningar man deltagit i. Även om universitetets instruktioner för oss ter sig aningen överambitiösa är det ändå så att det är synnerligen svårt för oss som sakkunniga med det underlag vi har fått att göra en tillräckligt noggrann bedömning av den kvalitativa nivån på dess sökandes pedagogiska verksamhet. Vi kan emellertid konstatera att både Lane och Möller har skrivit läroböcker som är mycket använda och har gjort vissa ansträngningar när det gäller att redovisa de kvalitativa aspekterna på sin pedagogiska verksamhet. Carlsnaes har dessvärre icke tillställt oss motsvarande information.

En central del av den pedagogiska verksamheten som professor är handledning av doktorander. Det handlar dels om att för nyantagna doktorander framstå som en så pass intressant forskare att de vill komma i åtnjutande av ens handledning, dels om att faktiskt lyckas i den inte helt enkla uppgiften att få en ung forskare att finna sin egen forskaridentitet och gå i mål med avhandlingsprojektet. Handledning av forskarstuderande är en mycket krävande pedagogisk arbetsuppgift som fordrar stor lyhördhet, förmåga att samtidigt ge tydlig och positiv kritik, att uppmuntra och skapa entusiasm hos doktoranden inför det många gånger ensamma och svårforcerade avhandlingsarbetet. Det handlar också om att ge doktoranden möjlighet till externa kontakter och att vara med i stimulerande forskningsgemenskaper. En inte obetydlig del av handledaransvaret handlar också om att vara framgångsrik i att erhålla externa medel för att överhu-

vudtaget möjliggöra doktorandernas forskning.

Carlsnaes har handlett fem doktorander fram till disputation. Med tanke på att Carlsnaes varit docent och huvudsakligen sysslar med forskning sedan 1977 är detta ett föga imponerande resultat. Vid sin egen institution, där han med något kortare avbrott varit ledande forskare inom ett stort område som internationell politik, har han under 27 år fått fram summa fyra doktorander.

Lane har sedan han kom till Genève haft handledningsansvar vad gäller uppsatser på avancerad grundnivå. Han har enligt egna uppgifter i nuläget handledningsansvar för 21 doktorander. Emellertid kan han enbart visa upp två som fullföljt fram till disputation vilket inte är mycket alls. Möller har handlett tre doktorander fram till disputation. Det är inte heller mycket men med tanke på att han tillhör en klart yngre generation forskare än sina två medsökande får det anses vara acceptabelt.

Vår slutsats är att Lane och Möller måste anses ha tillräckliga meriter vad gäller pedagogisk skicklighet även om deras redovisning av sina meriter lämnar en del i övrigt att önska. För detta talar omfattningen av deras undervisning, lärobokförfattandet och handledning. Viss tveksamhet måste emellertid sättas för Lane på just denna punkt. Att under så lång tid som aktiv forskare på hög internationell nivå inte lyckats få fram mer än två doktorander är inte ägnat att imponera. Carlsnaes har emellertid inte uppvisat meriter som gör att han kan anses ha tillräcklig kompetens på denna punkt.

III. Administrativ och forskningsledande verksamhet.

Som ovan nämnts har två typer av uppgifter begärts in här. Dels hur väl man lyckats vad gäller att erhålla externa forskningsanslag, dels hur väl man skött sina administrativa åligganden. Carlsnaes har inte haft något administrativt uppdrag av betydelse vid sitt universitet och har således inte kunnat uppvisa något intyg om hur väl han skött sådana åligganden. Inte heller har han från svenska eller internationella forskningsfinansiärer erhållit något anslag av betydelse, t ex för att finansiera doktoranders forskning. Han har emellertid varit ansvarig för ett större projekt finansierat av det norska forskningsrådet. Detta har märkligt nog inte involverat hans egen institution eller doktorander/yngre forskare därifrån. Vi har uppmärksammat att Carlsnaes valt att inte engagera forskare eller doktorander från sin egen institution i ett projekt som detta. Slutsatsen är att Carlsnaes inte kan anses ha tillräckliga meriter vad gäller forskningsledande verksamhet eller administrativ skicklighet.

Lane har visserligen varit prefekt under en kort period, men det intyg han kunnat uppvisa säger bara att han innehaft uppdraget och inte något om hur väl detta skötts (trots vår uppmaning om intyg med uppgifter om detta, se ovan). Intyget är heller inte som vi begärt utfärdat av dekanus vid fakulteten i Genève utan av en person med titeln "administratrice". Han framhåller också i sin ansökan att detta är ett område han lågprioriterat. Lane har varit begränsat framgångsrik då de gällt att erhålla externa forskningsanslag, han redovisar visserligen en handfull olika projekt men det är inga omfattande belopp han erhållit. Inget av de projekt han redovisat når upp till 1 miljon kronor. Med tanke på den långa tid som Lane varit forskare går det från de uppgifter han till-

ställt oss inte att hävda att han har tillräckliga meriter som forskningsledare eller när det gäller administrativ skicklighet. Han framstår inte som en person som kan samla större grupper forskare till gemensamma forskningsteman som är framgångsrika i konkurrensen om externa medel.

Möller har också en begränsad erfarenhet som forskningsledare, men faktiskt större än både Carlsnaes och Lane. Han har varit medansvarig för tre större projekt med rätt betydande extern finansiering, dels kan han till skillnad från sina medsökande uppvisa ett positivt utlåtande om sina administrativa meriter där särskilt hans förmåga att fungera i grupp och ta ansvar för institutionens centrala seminarium har understrukits. Det måste emellertid konstateras att Möller inte på egen hand erhållit något enda forskningsanslag från de forskningsfinansiärer där konkurrensen är omfattande och sakkunniggranskningen strikt, exempelvis Vetenskapsrådet, Riksbankens Jubileumsfond eller FAS (Forskningsrådet för arbetsliv och socialpolitik). Detta är en betydande brist i hans meritering på denna punkt. Hans forskningsmedel har huvudsakligen kommit från olika offentliga utredningar och som utredningsuppdrag från myndigheter. Även med tanke på att Möller är klart yngre som forskare än sina medsökande och således har haft mindre tid på sig för denna typ av uppgifter, är vår slutsats likväl att han knappast kan anses ha tillräckliga meriter på detta område.

IV. Ämnesföreträdande verksamhet

Detta är en punkt som är svår att värdera, men den är inte desto mindre viktig. I utlysning anges detta bland annat som att "förmåga att informera om forskning och utvecklingsarbete". I instruktionen om

meritredovisning specificeras detta som samverkan med det omgivande samhället. Carlsnaes aktiviteter framstår på denna punkt som svaga. Databasen *Artikelsök* ger vid handen att hans deltagande i den svenska intellektuella debatten utanför akademien är så gott som obefintligt. Hans ämnesområden (säkerhetspolitik, energipolitik, internationella relationer) är emellertid ofta diskuterade i den offentliga debatten. Han har heller inte redovisat några meriter på detta område i sin ansökan.

Jan-Erik Lane har haft större delen av sin akademiska verksamhet de senaste tolv åren förlagd utanför Sverige och det är därför inte att förvänta att han skall ha kunnat vara aktiv i den svenska debatten eller på andra sätt kunnat informera samhället om sin forskning. Han redovisar inga meriter i sin ansökan på detta område. Fram till dess han lämnade Sverige satte hans forskning dock ett relativt omfattande avtryck i svensk samhällsdebatt. Han har ett relativt högt antal artiklar i databasen *Artikelsök* och hans namn återfinns på ett mycket stort antal www-sidor världen över. Han får därmed anses klara kravet på tillräckliga meriter vad gäller att informera omvärlden om sin forskning.

Tommy Möller kan till skillnad från sina medsökande redovisa en mycket intensiv och ambitiös meritering på denna punkt som ligger väl över vad som kan krävas för att anses ha tillräcklig kompetens. Han har lagt ner mycket energi på att utåt gentemot samhällets olika intressenter företräda ämnet och delta i den offentliga debatten. Det handlar både om att informera om forskning och att i olika forsknings-sammanhang interagera med det omgivande samhället. Flera av hans forskningsanslag kommer t ex från olika sådana intressenter, t ex Skolverket, Socialstyrelsen och Svenska kommunförbundet. Han har haft flera uppdrag i det offentliga ut-

redningsvæsendet och han har enligt egen oppgift de senaste åren gett närmare 200 presentationer i forskningsrelevanta ämnen vid konferenser och seminarier.

B. Individuell del

Jørgen Grønnegård Christensen

Udgangspunktet for bedømmelsen af ansøgerne til Lars Hierta-professoratet er, at det der er tale om en central stilling, hvor der stilles særlige krav til professoratets indehaver. Deri ligger, at indehaveren af stillingen har en særskilt forpligtelse til at fremme udviklingen inden for institutionens forsknings- og undervisningsområde. Det forudsætter igen, at stillingen besættes med en internationalt anerkendt forsker, som har en stærk ledelsesmæssig kompetence, der kan gøres gældende indtil og udtil. Ansøgerne skal således vurderes på ikke bare deres videnskabelige og pædagogiske kompetence, men også på deres ledelsesmæssige og administrative kvalifikationer samt deres evne til at markere fagområdet i forhold til offentligheden.

De tre ansøgere, som skal realitetsbedømmes, Walter Carlsnaes, Jan-Erik Lane og Tommy Möller arbejder alle med problemer, som er centrale inden for politologien, og de har hver for sig en videnskabelig produktion, som er meriterende. Der er samtidig betydelige forskelle mellem dem, idet Carlsnaes og Lane begge har en klar international profil, mens den er ret svag for Möller. Selv om der ikke er tvivl om de tre ansøgers videnskabelige meritering, er der dog, som det er fremgået af den fælles udtalelse, ret væsentlige, om end forskelligartede begrænsninger for alle tre.

Pædagogisk er der heller ikke tvivl om de tre ansøgernes grundlæggende merite-

ring, om end dokumentationen for specielt Carlsnaes er ganske sporadisk. Det er imidlertid væsentligt at fremhæve, at ansøgerne enten ikke har været specielt aktive, når det gælder vejledning af doktorander, eller – i Lanes tilfælde – ikke klart har dokumenteret, at han har ført dem frem til en endelig afslutning og forsvar af deres projekter.

Spørgsmålet om ansøgernes indsats som vejledere for doktorander har i høj grad relevans for en vurdering af ansøgernes ledelsesmæssige og administrative kvalifikationer. Det hænger, som der er redegjort for i udtalelsens fælles del, sammen med kravet til indehaveren af Lars Hierta-professoratet om at kunne tage initiativ til og organisere relativt omfattende grupper af forskere inden for en fælles ramme og i den sammenhæng også at kunne formidle et samarbejde med forskere ved andre institutioner nationalt og internationalt. For at vurdere i hvilket omfang ansøgerne faktisk kan forventes at leve op til dette centrale krav må man se på deres hidtidige evne til og erfaringer med igangsætning, finansiering, ledelse og gennemførelse af sådanne projekter. Det er i denne forbindelse iøjnefaldende, at ingen af de tre ansøgere i noget betydeligt omfang har gjort sig gældende på dette område, og det er yderligere bemærkelsesværdigt, at dette slet ikke gælder for de to af ansøgerne, Walter Carlsnaes og Jan-Erik Lane, som begge har en meget lang universitetskarriere bag sig.

Denne ganske kritiske vurdering af ansøgernes ledelsesmæssige erfaringer og kvalifikationer skal sammenholdes med vurderingen ansøgernes videnskabelige og pædagogiske meriter. Selv om de som nævnt grundlæggende lever op til kravene til et professorat, tegner de for de to ansøgere, som videnskabeligt står stærkest (Carlsnaes og Lane), billedet af forskere,

som fortrinsvis har arbetet och foretrækker at arbejde med deres egne projekter, og det er vanskeligt at forestille sig, at de skulle sætte sig i spidsen for en samordnet indsats, som effektivt vil løfte institutionen som forsknings- og forskeruddannelsesinstitution. For Möller er vurderingen med hensyn til interessen for og villigheden til at indgå i bredere samarbejder med andre i for sig mere positiv, men det er her væsentligt at notere, at Möllers videnskabelige meriter er forholdsvis svage, og at han siden publiceringen af en ganske fremragende bog i 1996, har koncentreret sig om opgaver af forskningsformidlende og udredende karakter, og at hans meritring i denne periode derfor ikke er styrket. Dertil kommer, at han grundlæggende savner international profil. Vurderingen er, at det sidste i fremtiden vil være afgørende for, om forpligtelserne knyttet til Lars Hierta-professoratet bliver løftet tilfredsstillende. Det ændrer ikke ved denne vurdering, at Möller i lighed med Lane står ganske stærkt i sin markering af fagområdet i forhold til offentligheden.

På denne baggrund er min konklusion, at ingen af de tre ansøgere opfylder de krav, der under hensyntagen til de fire bedømmelseskriterier skal vejes sammen, og at Lars Hierta-professoratet derfor på det foreliggende grundlag ikke bør besættes.

Århus, den 17. oktober 2005

**JØRGEN GRØNNEGÅRD
CHRISTENSEN**

Bo Rothstein

I den ovan nämnda utvärdering av svensk statsvetenskap som Vetenskaprådet publicerade 2002 riktades tämligen skarp kritik mot statsvetenskapliga institutionen i

Stockholm. Utvärderarna pekade bland annat på att medan det fanns mycket individuellt skickliga forskare vid institutionen, så hade de ledande forskarna svårt att samarbeta. Man framhöll vidare det problematiska i att många av de ledande forskarna vid institutionen hade valt att förlägga en stor del av sin intellektuella energi på institut och verksamheter utanför institutionen. För att citera från utvärderingen:

As a result, the Department remains fragmented and sometimes conflictual. This is a problem that reduces the ability of the department to occupy a position more in line with its professional and academic capacity... Administratively, it has proved difficult to exercise authority in ways that bring faculty and students together to enhance the stature of the department at large. We see these challenges that the department must deal with on its own or with the help of other institutional mechanisms at the university. (s. 70)

Vidare pekade man på att institutionens forskning vad gällde just svensk politik kommit att akterseglas av andra institutioner i landet, vilket man ansåg problematiskt just med tanke på institutionens geografiska belägenhet. Vad gäller en så central del för institutionen som forskarutbildningen pekade man på att fragmenteringen gjorde doktorandernas kunskaper alltför begränsade till de inriktningar de valt och man ställde i tvivel om de fick en så fullständig utbildning i ämnet som erfordras internationellt. Det framgick också att stockholmsinstitutionen var den institution i landet som jämförelsevis var minst framgångsrik när det gällde att er hålla externa forskningsanslag. I sina rekommendationer underströk utvärderarna att man borde, möjligen med extern hjälp, söka överkomma uppsplittringen och skapa bättre arbetsrelationer och en

säkrare ställning för ledningsfunktionerna.

Man kunde förväntat sig att en i dessa sammanhang så pass ovanligt tydlig och skarp kritik skulle resulterat i något åtgärds- eller handlingsprogram från institutionens eller fakultetens sida. Enligt de uppgifter jag erhållit från nuvarande prefekten har emellertid något sådant inte utformats, vilket får anses mycket anmärkningsvärt. Ett kortfattat kvalitetsprogram har visserligen författats av en grupp på institutionen, men det berör knappast alla de problem som Vetenskapsrådets utvärdering pekade på.

Den slutsats man kan dra av detta är att statsvetenskapliga institutionen i Stockholm är i extra starkt behov av att rekrytera en (eller flera) ledande forskare som skulle kunna hantera de problem som Vetenskapsrådets utvärdering pekade på. I ljuset av vad som anförts ovan om den nya inriktning som den svenska och internationella forskningspolitiken tagit sig, framstår behovet att en sådan rekrytering som synnerligen angelägen. En rimlig åtgärd vore att fakultetsledningen tillsammans med ledningen för institutionen mera aktivt försökte identifiera lämpliga kandidater som kunde förmås söka denna för institutionen viktiga anställning.

Det torde av ovanstående gemensamma del framgå att ingen av de sökande kan anses ha tillräckliga meriter för denna anställning. Walter Carlsnaes har som framgått fullgod meritering vad gäller hans vetenskapliga verksamhet, även om man måste konstatera att den på senare år inte varit i stigande. Hans meriter på det pedagogiska området och när det gäller administrativ skicklighet samt forskningsledning är emellertid helt otillräckliga för denna anställning. Trots att han under lång tid varit ledande forskare inom sitt område på en av landets mest framstään-

de statsvetenskapliga institutioner har han inte lyckats till sig knyta någon yngre forskare eller kunnat skapa en fungerande forskningsmiljö. Han har visserligen varit någorlunda framgångsrik i att er hålla externa medel, men enbart för sin egen forskning, inte för att finansiera doktorander eller yngre forskare. Inte heller har han någon meritering att tala om vad gäller att företräda ämnet utåt.

Jan-Erik Lane har visserligen utan tvekan kompetens när det gäller den vetenskapliga meriteringen som i vissa stycken är imponerande, inte minst i rent kvantitativa termer. Hans genomslag som forskare internationellt, t ex i form av antalet andra forskare som åberopar hans arbeten, är imponerande. Det skall också sägas att han har tillräckliga meriter som ämnesföreträdare. Hans pedagogiska meritering är emellertid mycket osäker och hans meritering vad gäller administrativ skicklighet är helt otillräcklig, inte minst vad gäller forskningsledning. När det gäller den pedagogiska meriteringen måste man särskilt ställa ifråga hur litet han åstadkommit när det gällt att handleda doktorander fram till disputation.

Tommy Möllers pedagogiska meritering och hans meritering som ämnesföreträdare måste betecknas som fullgod. Hans vetenskapliga meritering lämnar dock klara frågetecken i det att den dels är i klart avtagande, dels begränsad. Han har visserligen visat att han i ett arbete utan tvekan kan nå upp till den nivå som krävs för en tjänst som denna. Problemet är att det rör sig om just ett enda arbete och att hans vetenskapliga produktion därefter varit i dalande. Hans osynlighet i det internationella forskarsamhället är också något som talar emot honom på denna punkt, det är klart demeriterande att han valt att vara så passiv i dessa sammanhang. Vad gäller administrativ skicklighet och forsk-

ningsledning är också bilden tvetydig. Å ena sidan förefaller han ha goda administrativa kvalifikationer, å andra sidan har hans administrativa uppdrag hittills varit tämligen blygsamma. Som forskningsledare kan han å ena sidan uppvisa en räckvärd merit som, givet hans ålder som forskare, måste betecknas som fullgoda. Å andra sidan är det märkligt att han inte på egen hand lyckats erhålla något forskningsanslag av betydelse från de viktigare forskningsfinansiärerna i Sverige.

Det är således mitt ställningstagande att ingen av de sökande uppfyller de krav som ställts för att anställas som innehavare av Lars Hiertas professur i statsvetenskap vid Stockholms universitet.

Göteborg den 14 oktober 2005

BO ROTHSTEIN

Raimo Väyrynen

Bedömningen av sökandena till Lars Hierta professuren som skall besättas har varit en ytterst svår uppgift av två anledningar. Samtliga tre seriösa sökande (Walter Carlsnaes, Jan-Erik Lane och Tommy Möller) har å ena sidan åtskilliga meriter från olika statsvetenskapliga forskningsområden. Ingen av de sökande har å andra sidan i sin helhet en så mångsidig profil inom forskning, undervisning, administration och offentlig verksamhet, vilken rimligen kan krävas av en innehavare av ifrågavarande professur.

Utan att desto närmare gå in på de sökandes ovannämnda meriter, kan deras professionella profil kort beskrivas på följande sätt. Walter Carlsnaes har visat sig vara en teoretiskt och metodologiskt skicklig forskare, med bevisligen empirisk forskningsapproach. Han har aktivt och

framgångsrikt deltagit i internationellt vetenskapligt samarbete, såväl i publikationsverksamhet som vid konferenser. Carlsnaes kan anses vara en internationellt framträdande och erkänd forskare inom sitt eget område. Hans verksamhet som handledare av forskningsarbete och hans erfarenhet av universitetsadministration lämnar emellertid mycket att önska. Trots starka vetenskapliga bevis har Carlsnaes enligt min mening inte en tillräckligt mångsidig akademisk profil för Lars Hierta professuren.

Jan-Erik Lane besitter en bred och mångsidig vetenskaplig produktion som dels baserar sig på sampublikationer. Hans vetenskapliga talang är uppenbar. Lanes forskningsverksamhet är visserligen i någon mån överlappande och ojämn. Han har mångsidig erfarenhet av universitet i olika länder. Ändå kan man inte undgå en känsla av att han inte integrerats speciellt väl i dessa arbetskollektiv. Detta antyds av Lanes ringa aktivitet på olika nivåer av universitetsadministrationen samt av hans begränsade deltagande i handledningen av avancerade lärdomsprov. Allt som allt verkar Lane, trots aktiv verksamhet och en internationell anda, inte tillräckligt mångsidigt uppfylla kraven som ställs för Lars Hierta professuren.

Tommy Möller framstår som en mycket aktiv och mångsidig forskare inom statsvetenskap. Hans studier omfattar olika frågor inom politisk forskning som är särskilt fokuserade på det svenska samhället. Möller har också under åren samlat erfarenhet av universitetsundervisning och forskningshandledning. Kanske har han därför tagit åt sig en allt mer aktiv roll i svensk samhällsdiskussion och i genomförandet av olika offentliga forskningsprojekt. I anslutning till detta kan man urskilja en viss fragmentering och ett bortfall av helhetsgrepp i Möllers forsknings-

verksamhet. Speciellt markant är en så gott som total avsaknad av internationell erfarenhet och produktion i Möllers forskarprofil. Internationell vetenskaplig verksamhet kan idag anses vara en förutsättning för utnämning till akademiska tjänster. På dessa grunder kan jag inte anse den sökande som tillräckligt mångsidigt kvalificerad för ifrågasvarande tjänst.

Slutresultatet av min bedömning är egentligen paradoxalt: även om samtliga tre kandidater har onekliga styrkor, är det ändå svårt att med givna kriterier anse dem kvalificerade för Lars Hierta professuren. Var och en av de sökande besitter

sådana svagheter vad gäller forskarprofilen som inte i tillräcklig utsträckning garanterar ett framgångsrikt handhavande av tjänsten.

Utifrån det ovannämnda ser jag att varken Walter Carlsnaes, Jan-Erik Lane eller Tommy Möller för tillfället uppfyller alla de krav som ett framgångsrikt handhavande av Lars Hierta professuren förutsätter.

Helsingfors den 20 oktober 2005

RAIMO VÄYRYNEN

Kommentar med anledning av de sakkunnigas utlåtanden över de sökande till Lars Hiertas professur

Tillsättandet av Lars Hiertas professur vid Stockholms universitet kommer säkert att gå till historien som en av de mer bisarra händelserna inom nutida svensk statskunskap. Tre eminenta professorer (Bo Rothstein, Raimo Väyrynen och Jörgen Grönegård Christensen) inkompetensförklarar helt sonika de tre professorer som sökt tjänsten (Tommy Möller, Jan-Erik Lane samt undertecknad); därefter kör Samhällsvetenskapliga fakultetens Lärarförslagsnämnd över de sakkunnigas bedömning och föreslår mig till professuren; jag känner mig tyvärr – av skäl jag inte behöver gå in på här – förhindrad att tacka ja till erbjudandet; därefter går budet till Tommy Möller, som accepterar detta och förhandlar med avgående dekanus (Eskil Wadensjö) om lön och tjänstevillkor; varefter rektor – Kåre Bremer – går emot nämndens beslut och helt enkelt avbryter tillsättningen av tjänsten. Beslutet kan ej överklagas, och rektor anger formellt ej heller några skäl för sitt handlande. I ett meddelande från fakultetens nya dekanus, Gudrun Dahl, får vi dock veta att orsaken är “att de sakkunniga inte velat rekommendera någon av de sökande för professuren”. De tre sakkunniga har således i praktiken fått vetorätt i ärendet, samtidigt som den som nu inte kommer att få tjänsten ej har någon möjlighet att gå till högre instans och få beslutet omprövat. Lärarförslagsnämnden, den instans som är till för att fatta de reella besluten i frågor av

denna art enligt *Högskoleförordningen*, och som utnämnt de tre sakkunniga enkom för att *biträda* den med skriftliga yttranden, känner sig troligtvis också överkörd.

Den första frågan man ställer sig är givetvis om det enligt *Högskoleförordningen* och SU:s *Anställningsordning* över huvudtaget är meningen att de sakkunniga ska spela denna centrala roll vid tillsättandet av professorer. Jag kan inte någonstans finna att så är fallet. Enligt Samhällsvetenskapliga fakultetens instruktioner (*De sakkunnigas uppdrag, okt 2005*) är det de “sakkunnigas uppgift ... att bereda tillsättningsärendet åt fakultetsnämnden”; därefter föreslår “Lärarförslagsnämnden ... innehavare av anställning”, varefter ”beslut om anställning av professor fattas av rektor”. De sakkunniga har i denna process ingen rösträtt, och således ej heller någon beslutanderätt. De är med andra ord enbart konsultativa. Inte desto mindre har de i praktiken avgjort ärendet. Detta är minst sagt märkligt, och här måste i första hand ett stort ansvar läggas på rektor. Att han avgjort frågan utan att ens låta sig informeras om Lärarförslagsnämndens skäl för att inte följa de sakkunnigas slutsatser är anmärkningsvärt och torde i sig resa en del principiella frågor om beredningsproceduren vid rektorsbeslut vid Stockholms universitet. Jag antar att denna principiella frågeställning kommer att sysselsätta universitetet en god tid framöver.

Den andra frågan som bör diskuteras här är om just *dessa* utlåtanden borde fått den genomslagskraft de helt uppenbart fått i rektors beslut. För läsare av *Statsvetenskaplig tidskrift* är detta givetvis en betydligt viktigare aspekt än den förra, och tarvar därför att belysas mer utförligt här. Den centrala frågan är helt enkelt om *dessa* tre sakkunniga utfört sitt värv på ett sådant sätt att vi bör kunna känna tillit till

deras omdömen och slutsatser. Jag finner starka argument varför så ej är fallet. De första är av en mer generell art; de senare baserar sig på den bedömning de gjort av mina meriter och min kompetens, och som jag – trots att jag blev förordad av nämnden – anser vara av allmänt intresse i bedömningen av de sakkunnigas hantering av ärendet.

Allmänna synpunkter

Enligt de instruktioner som SU tagit fram för att klargöra de sakkunnigas uppdrag, skall "Den sakkunnige...göra sina bedömningar med ledning av de bedömningsgrunder som anges i ledigkungalörelsen, dvs de olika skickligheterna och deras relativa vikt". I kungalörelsen står följande: "Innehavaren av professuren skall bidra till att utveckla, förstärka och förnya främst forskningen och forskarutbildningen... Vid tillsättningen... fästs särskilt vikt vid vetenskaplig och pedagogisk skicklighet. Särskilt vikt tillmäts även administrativ skicklighet. Vikt läggs också vid förmåga att informera om forskning och utvecklingsarbete med det omgivande samhället och att undervisa på både svenska (eller danska/norska) och engelska." That's it.

Vad har de sakkunniga *faktiskt* gjort i sina utlåtanden? I en första, 'gemensam deskriptiv del' använder de mer än *fem sidor* för att utförligt och i grunden omformulera sitt mandat som sakkunniga. Trots den angivna huvudrubriken i utlåtandet är denna argumentation snarare *normativ* än deskriptiv: dels ges en lång utläggning om varför Hierta-professuren bör anses vara mycket speciell – den är t ex en av enbart tre 'named chairs' inom svensk statskunskap – och dels vad detta bör innebära för tillsättningen av en ny innehavare. Kort sagt, så höjs ribban betydligt över den nivå

som anges i ledigkungalörelsen, bl a genom att man hävdar att den potentiella innehavaren måste ha tillräckliga meriter (dvs starka sådana) inom *alla fyra* av de bedömningsgrunder de sakkunniga fastställt (se utlåtandet). Implikationen är således att det i Sverige idag finns statsvetenskapliga professorer på olika nivåer, och att Hierta tillhör den högsta av dessa. Detta är en nyhet för mig, och troligtvis för de flesta – om inte alla – av mina kolleger. Samma gäller antagligen tidigare, ännu levande innehavare av Hierta. På vilka kunskapsgrunder och med vilken motivering mina två nordiska kolleger känner sig berättigade att över huvudtaget ha en deciderad åsikt på denna punkt – eller om Stockholms-institutionens allmänna beskaffenhet – är också för mig en gåta. Hur skulle de (eller deras egna kolleger) reagera om någon eller några svenska sakkunniga kom med liknande uttalanden om någon specifik institution i Danmark alternativt Finland? Hur som helst så tror jag mig veta att dessa kriterier inte använts vid tidigare tillsättningar av professuren (eller, för den delen, av de andra två 'named chairs' – eller snarare 'endowed chairs' – i Sverige, av vilka en innehas av den svenske sakkunnige). Till saken hör också att en av de sökande – Tommy Möller – för fem år sedan sökte just denna professur, och då av samtliga sakkunniga (av vilka en är innehavare av den tredje 'named chair') utan darr på ribban blev kompetensförklarad. Varför detta faktum inte gjort att det ringt en klocka hos de sakkunniga är faktiskt märkligt – de kanske inte velat höra den, eller inte delar sina lika eminenta kollegers uppfattning? Ännu mer anmärkningsvärt är dock att den svenske sakkunniga i sin individuella bedömning använder nästa halva antalet sidor inte för att jämföra de sökande (vilket sker märkligt *geschwind* i ljuset av de slutsatser han

kommer fram till), men för att kritisera Stockholms-institutionen och dess ledning för att den inte måttat åtgärda de tillkortakommanden som Vetenskapsrådet pekat på i en utvärdering. Detta argument används sedan för att ytterligare höja ribban, eftersom institutionen "är i extra starkt behov av att rekrytera en (eller flera) ledande forskare som skulle kunna hantera de problem som Vetenskapsrådets utvärdering pekade på". Ja, vad ska man säga?

I ett brev till de närmast berörda understriker rektor att "skälet till mitt beslut helt enkelt är att samtliga sakkunniga inte velat rekommendera någon sökande för professuren," och att "När de sakkunniga som i detta fall enhälligt förordar att en viss nivå bör gälla, då följer jag det såvida inte det finns relevanta skäl för att annat ställningstagande". I ljuset av vad anförts ovan, finner jag det mycket olyckligt att rektor beslutat att lita mer på de sakkunniga än på sin egen Lärarförslagsnämnd, som tydligen inte blivit övertygade av de sakkunnigas argumentation. "Som jag har uppfattat saken", skriver Daniel Tarschys (prefekt för statsvetenskapliga institutionen) i ett brev till rektor, "fann lärarförslagsnämnden att de i detta ärende förordnade sakkunniga på egen hand hade placerat ribban högre än vad som kunde bedömas vara rimligt. Att godta en sådan ribbhöjning hade inte bara fått olämpliga konsekvenser i detta ärende utan även skapat besvärande prejudikat för framtiden". Med andra ord: vem vill i framtiden söka en professur med de krav som självväldigt fastställts av dessa sakkunniga, och som konfirmerats av rektor och som man rimligtvis inte kan frånträda i framtiden? Man avvundas verkligen inte vår Stockholms-institution och dess ledning.

Synpunkter på bedömningen av min kompetens

De sakkunnigas bedömning av min *vetenskapliga* kompetens ska jag lämna därhän, eftersom detta är det enda område inom vilket jag anses vara kompetent för tjänsten. Man tackar. Vad gäller mina pedagogiska meriter, administrativa skicklighet, forskningsledningsegenskaper och ämnesföreträdande prominens är det värre ställt: här konstaterar t ex den svenske sakkunnige helt sonika att dessa är "helt otillräckliga för denna anställning". Hur har han kommit fram till denna otvetydiga och för min framtida renommé förödande slutsats?

När jag sökte denna tjänst så konstaterade jag av texten i själva ledigförklarandet att "Innehavaren av professuren skall bidra till att utveckla, förstärka och förnya främst forskningen och forskarutbildningen". Vad gäller mina *pedagogiska* meriter har jag således lagt tungvikten på att redovisa vilken erfarenhet jag haft på främst C-, D- och forskarutbildningsnivån, vilket bl a innefattat följande: sju olika terminslånga kurser vid Aarhus universitet på en avancerad nivå; under ett antal år en obligatorisk kurs i Uppsala på doktorandnivå i *Metod och idéanalys* (10p); under de senaste c:a femton åren en årligen återkommande doktorandkurs i *Internationell politik* (10p), också i Uppsala; under ett antal år en engelskspråkig kurs på mastersnivå i *Internationella relationer* vid Stockholms universitet (10p); under 1997-2000 en magisterkurs vid Växjö universitet (10p); handledning och examination av ett stort antal C- och D-uppsatser i Uppsala; och nyligen, under två månader, gästprofessor vid 'Science Po' i Paris, där jag ensam gav en seminariekurs på mastersnivå.

Utöver denna rent undervisningsmässiga sida av min pedagogiska meritering har jag under senare år satsat mycket tid på att

på att *initiera* och samproducera internationella kursböcker på forskarutbildningsnivå: *Handbook of International Relations* (2003), som jag redigerat tillsammans med Thomas Risse och Beth Simmons, och som varit oerhört framgångsrik som kursbok runt om världen (en ny utgåva utkommer 2009); en serie på åtta 'state of the art' volymer inom internationell politik, med Sage som utgivare (Jeff Checkel är co-editor), som också syftar till att ingå som kursböcker på forskarutbildningsnivå (själv skriver jag boken om *Foreign Policy Analysis*); och – tillsammans med Stefano Guzzini – ett referensverk på tre volymer som ska innehålla de viktigaste vetenskapliga uppsatser inom den utrikespolitiska analysen (också den ska publiceras av Sage). Dessa senare verk är under produktion och kommer på marknaden om ett eller ett par år.

Utöver detta har jag framgångsrikt varit handledare åt 6 doktorander, två av vilka fått sina avhandlingar publicerade av framstående engelska förlag (Cambridge och Routledge). Här har dock de sakkunniga gjort en stor sak av antalet inte är större, vilket de valt att tolka som ett tecken på ointresse. Till detta kan jag bara säga följande. I Uppsala antar vi doktorander – ca 3 per år – enbart efter deras vetenskapliga meriter, inte vilket ämnesområde de vill specialisera sig på. Detta innebar bl a att det varit omöjligt för en framåt docent eller professor att själv i förväg ragga upp potentiella doktorander (som uppenbarligen sker vid vissa andra institutioner); man får helt enkelt vänta och se vilka som en helt oväldig antagningskommitté ansett vara de bästa kandidaterna (av vanligtvis 70-80 sökanden). I Uppsala, där mitt ämne av traditionella och andra skäl aldrig varit 'stort' (jag har fram till nyligen rätt så ensam representerat subdisciplinen), har detta inneburet att antalet doktorander

som velat specialisera sig på internationell politik alltid varit mycket begränsat. Jag tror mig dock kunna säga att alla som valt ett internationalt politiskt ämne handletts av mig. Denna situation har den svenske sakkunniga känt till väl, eftersom han under ett antal år varit baserad på min institutionen.

Detta, i grova drag, utgör de pedagogiska meriter som de sakkunniga haft att ställning till i mitt fall. Enligt den mall som de själva skapat, så har deras uppgift varit att bedöma om dessa är 'tillräckliga' för att jag ska kunna komma ifråga för den aktuella tjänsten vad gäller just detta huvudkriterium. Svaret är nej, och detta gäller alla tre sakkunniga. Vad tycker mina andra kolleger ute i landet?

Enligt de sakkunnigas allmänna beskrivning av de sökandes meriter utöver de vetenskapliga och pedagogiska är slutsatsen vad gäller mig att jag "inte kan anses ha tillräckliga meriter vad gäller *forskningsledande verksamhet* eller *administrativ skicklighet*" (min kursivering). Min danska kollega skriver med hänvisning till vikten av sådana kvalifikationer och dess betydelse för den sökta tjänsten, att det här är en fråga om "at kunne tage initiativ til og organisere relativt omfattende grupper av forskere for en fælles ramme og i den sammenhaeng også kunne formidle et samarbejde med forskare ved andre institutioner nationalt og internationalt." För att kunna bedöma sådana kvalifikationer "må man se på deres hidtidige evne til og erfaringer med igangsætning, finansiering, ledelse og gennemførelse af sådanne projekter." Han konkluderar att det är iögonfallande "at ingen...i noget betydeligt omfang har gjort sig gældende på dette område." Min finska kollega konstaterar helt kort att min verksamhet på dessa områden "lämnar ... mycket att önska." Och som vi redan noterat, så anser min svens-

ka kollega mina meriter på dessa område som varande "helt otillräckliga".

Hur förhåller det sig *faktiskt* med detta? Låt mig kort sammanfatta vad jag i min ansökan ansett vara mina främsta meriter på dessa områden. Så här skriver jag som svar på frågan i den kompletterande redogörelse som den svenske sakkunnige begärt:

Jag har som forskningsledare av ett Europa-program vid NUPI [Norsk utrikespolitisk institut, där jag varit adjungerad professor sedan 1998] lett två internationella projekt sedan 1998, båda finansierade av Norska forskningsrådet (NFR). Utöver att jag under årens lopp anordnat ett antal seminarier (ca 60 allt som allt) med i huvudsak internationella gäster, samt ett stort antal paneler vid internationella konferenser, har jag också varit ledare – inom ramen för det första av dessa projekt – för en internationell grupp forskare i ett bokprojekt som lett till publiceringen av *Contemporary European Foreign Policy* (2004). Under de senaste tre åren – 2003-2005 – har jag varit ansvarig för projektet 'European Foreign and Security Policies in the Age of International Terrorism', finansierad av Norska forskningsrådet, för vilket jag som ansvarig erhållit sammanlagt 3,250,000 NOK. Detta är ett samarbetsprojekt med London School of Economics, Freie Universität i Berlin, Syracuse University samt Nederländska utrikespolitiska institutet 'Clingendael'. Detta har bl a inneburit att jag ännu en gång ordnat ett antal konferenspaneler (ECPR, Haag, 2004), en konferens i Washington tillsammans med bl a Syracuse University samt en ECPR workshop i Granada (2005).

Hur reagerar de sakkunniga på detta exempel på precis det som min danske kollega efterlyser? Jo, så här kort: "Han har emellertid varit ansvarig för ett större projekt finansierat av det norska forsknings-

rådet. Detta har märkligt nog inte involverat hans egen institution eller doktorander/yngre forskare därifrån. Vi har uppmärksammat att Carlsnaes inte valt att engagera forskare eller doktorander från sin egen institution i ett projekt som detta. *Slutsatsen är* att Carlsnaes inte kan anses ha tillräckliga meriter vad gäller forskningsledande verksamhet eller administrativ skicklighet" (min kursivering). Man häpnar. Min svenske kollega går dessutom längre, då han trots vad som skrivs ovan påstår att jag visserligen "varit någorlunda framgångsrik i att erhålla externa medel, men enbart för sin egen forskning, inte för att finansiera doktorander eller yngre forskare". Detta är helt enkelt inte sant, och det vet han.

Utöver detta anför jag dessutom följande som kompletterande uppgift:

Att vara internationell forskningsledare innebär bl a att leda publiceringsprojekt av olika slag. Här har jag varit synnerligen aktiv och framgångsrik. För det första, så var jag under fem år *founding editor* för *European Journal of International Relations*, som redan under denna period blev en ledande internationell tidskrift inom området. Detta arbete utförde och administrerade jag helt ensam, och tog mycket av min tid under denna period (1995-2000).

Under perioden 1999-2002 var jag dessutom initiativtagare till, samt *lead editor* för, den mycket framgångsrike *Handbook of International Relations* (2002), som innehåller närmare 30 kapitel skrivna av världens ledande forskare på området. Mina två co-editors (som jag rekryterat) var Thomas Risse från Berlin och Beth Simmons från Harvard. En andra utgåva av detta verk utkommer troligtvis 2009.

Jag var också initiativtagare till, och är co-editor (tillsammans med Jeff Checkel) för en serie på ca 10 böcker inom ramen för

Sage Series on the Foundations of International Relations. Här är det en fråga om att få ett antal av världens ledande forskare på båda sidorna av Atlanten att skriva 'state of the arts' arbeten inom sida områden.

Med ett anslag... från STINT... har jag sedan 2002 lett ett internationellt forskningsprojekt i Sydafrika. Detta har bl a inneburit ett par mindre konferenser där, samt en panel vid IPSA:s världskongress i Durban. En bok inom projektet ska inom kort publiceras.

Min senaste insats som internationell akademisk entreprenör i min danska kollegas anda har varit att initiera, leda och koordinera en ansökan till NOS-HS för att etablera en *Nordic Centre of Excellence* inom området 'European Foreign and Security Policy Studies'. Denna mycket omfattande ansökan – som jag också hänvisat till i mina kompletterande uppgifter – innefattar 13 olika nordiska institut och institutioner, och innebar att jag personligen rest runt i Norge, Danmark, Finland och Sverige för att sy ihop detta komplicerade paket. Ansökan gällde 350,000 euros per år under fem år, och blev tyvärr utslagen i sista rundan, trots att vi fick högsta betyg av två av de tre internationella sakkunniga, och näst högsta av den tredje. Jag är visserligen besviken på detta utfall, men noterar samtidigt att min svenske kollega – som också tillhörde de sökandes skara – ej heller var framgångsrik. Det hade dock varit charmant av honom om han i alla fall hade nämnt denna ansökan i detta sammanhang, och kanske t o m gett mig ett plus för det. Men icke.

Utöver detta har jag initierat, varit ordförande för och/eller deltagit i ett stort antal internationella aktiviteter, som jag inte ska gå in på här. (Kopior av mina ansökningshandlingar, inklusive *curriculum vitae*, kan rekvireras från Samhällsveten-

skapliga fakultetskansliet, attn: charlotte.rossland@samfak.su.se.) Allt detta har inneburit en massa administrativa åligganden och samsarbetsaktiviteter med internationella kolleger, vilket utgör själva förutsättningen för att internationella forskningsprojekt kan komma till stånd. Varför de sakkunniga inte vill erkänna detta utan enbart koncentrerar sig på lokalt baserade aktiviteter är för mig en stor gåta. Att med 'administrativ skicklighet' enbart mena att man varit prefekt, studierektor eller något liknande lokalinstitutionellt är ju befängt – den akademiska världen idag sträcker sig som bekant för alla långt över den egna institutionen eller fakulteten, och inom alla dessa sfärer utövas det av nödvändighet kvalificerad administration om nya konferenser, böcker, tidskrifter eller planering av nya forskningsprojekt över huvudtaget ska kunna realiseras. Jag har inte varit prefekt, studierektor eller något liknande; men jag har under många år administrerat akademiska verksamheter av olika slag, och detta dessutom med stor framgång. Detsamma gäller ännu mer forskningsledande aktiviteter av den typ som jag förbinder med akademiskt entreprenörskap. Här vill de sakkunniga ännu en gång begränsa denna verksamhet till att gälla enbart den enskilda institutionen, inte aktiviteter av den typ som jag exemplifierat ovan.

Jag ska villigt erkänna att om med *ämnesföreträdande verksamhet* i huvudsak menas att flitigt ha förekommit i *Artikelsök*, då har de sakkunniga helt rätt då de menar att mina aktiviteter "framstår... som svaga". Och eftersom de dessutom menar att man skall ha "*tillräckliga meriter* inom samtliga ovan nämnda fyra områden", inklusive det ämnesföreträdande, för att komma ifråga "för en anställning som denna", förstår jag inte varför de inte helt enkelt avfärdade min ansökan på en gång genom

att i mitt fall först och enbart titta på detta kriterium. Detta hade besparat dem mycket onödigt arbete. Mitt försvar för detta mycket dåliga betyg är att min vetenskapliga profil är starkt orienterad gentemot teoretiska, filosofiska och begreppsmässiga frågor (som de sakkunniga själva med all rätt påpekar), och att dessa inte har hög prioritet i de publikationer som *Artikelsök* täcker. Dessutom har jag inte haft förmånen av en svensk skolgång, och uttrycker mig därför ogärna i skrift på annat än engelska. Frågan är dock hur demeriterande en svaghet av denna art bör vara i det stora hela (och hur många professorer jag delar den med). Enligt de sakkunnigas resonemang är den stark nog i sig för att helt diskvalificera mig för tjänsten.

Till sist vill jag rikta ett par personliga ord till min svenska kollega, Bo Rothstein. Han har hävdad i den lokala studenttidningen i Stockholm (*Gaudeamus*) att "Jag har inget otalt med någon av de sökande." Må så vara. Men när han e-mailar ut kopior av denna ytterst nedlåtande granskning till ett antal väl utvalda kolleger i landet innan jag själv haft den minsta chans att ta del av dess innehåll; när han sedan, när Lärarförslagsnämnden trots allt förordar mig, öppet går ut i *Gaudeamus* och säger att universitetet "utser den som har minst erfarenhet", och att det därför inte går "att ta Stockholms universitet på allvar", och att han "aldrig mer vill vara sakkunnig för Stockholms universitet" – då blir det inte bara personligt men ytterst kränkande. Detta är ett beteende som ingen sakkunnig bör tillåta sig.

WALTER CARLSNAES

Replik

Livet som akademiker är på många sätt synnerligen givande men det innehåller

också ett stort mått av besvikelser. De flesta av oss får aldrig den uppmärksamhet, de tjänster och de anslag vi anser oss förtjänta av. Så är nu också fallet med Walter Carlsnaes som inte är tillfreds med det utlåtande jag varit med om att utforma för hans ansökan till Lars Hiertas professur i statsvetenskap vid Stockholms universitet. Jag tycker det är utmärkt att denna diskussion om vad som rimligen bör krävas för en tjänst av detta slag kommer igång och om detta kan man förvisso ha olika uppfattningar. Som framgår av det utlåtande jag varit med om att utforma har vi försökt att argumentera utförligt för våra ståndpunkter och att visa på att det finns stöd för våra tolkningar av vilka krav som det är rimligt att ställa i gällande regelverk.

Jag har ingen anledning att särskilt kommentera Carlsnaes argumentation i egen sak men vill ta upp två mera principiella punkter. Det ena gäller frågan om ifall en person som en gång ansetts inneha kompetens för en anställning också alltid framöver skall bedömas inneha sådan kompetens. För mig är denna argumentation ungefär lika bra som om de ingenjörer som tog fram Volvo Amazon på 1960-talet automatiskt skulle anses vara kompetenta för att ta fram 2010-talets bilmodeller. Dels sker det hela tiden inomvetenskapliga förändringar som innebär att kompetenskraven förändras. Nya teorier, metoder och forskningsfält etableras ständigt och vi kan nog alla vara förvissade om att vår kompetens en dag kommer att utrangeras. För det andra förändras hela tiden det externa forskningslandskapet vilket ställer krav på förändrad kompetens. Det gäller t ex frågor om forskningsledning. Av egen erfarenhet kan jag säga att kraven på innehavaren en professur som denna idag är mycket annorlunda än vad som gällde för bara tio år sedan. Det är

möjligt att utlåtandet innebär att kraven höjts. Min utgångspunkt har varit att se till vad det är som svensk statsvetenskap i allmänhet och statsvetenskapliga institutionen i Stockholm i synnerhet behöver för kompetens för på en position som denna. Att de sökande inte för mig kunnat visa att de innehar denna kompetens är naturligtvis att beklaga, men min bedömning att så inte varit fallet innebär naturligtvis inte någon slags "kränkning" av de sökande utan är bara ett sakligt konstaterande utifrån de fakta i målet som jag haft att ta ställning till. Jag har t ex nyligen gjort motsvarande bedömningar för tre ledande universitet i USA och de frågar alla ifall kandidaten ifråga kan bedömas kunna bidra med "significant service to the department and university".

Carlsnaes är också synnerligen uppbragt över att han erhöll utlåtandet efter det att andra fått ta del av det. Att så skedde beror, till skillnad från vad Carlsnaes anför, enbart på ett missförstånd. Jag försäkrade mig om att utlåtandet var offentlig handling i och med att det nått och dia-

rieförts hos stockholmsfakulteten. Jag tog då för givet att det därmed av fakulteten skulle tillställas de sökande. Så var emellertid inte fallet och därför erhöll Carlsnaes utlåtandet efter det att andra fått ta del av det. För det obehag denna temporala dimension i ärendet åsamkat honom gör jag som, som det brukade heta en gång i tiden, "djup och innerlig självkritik". Jag borde ha kontrollerat att utlåtandet tillställts honom i och med att det blev offentlig handling och inte tagit detta för givet och för detta misstag ber jag uppriktigt om ursäkt.

Carlsnaes är också uppbragt över vad jag enligt Stockholms studentkårs tidning skall ha anført i denna sak. Till detta kan jag säga att jag helt enkelt aldrig sagt dessa saker. Jag försökte få tidningens journalist att återge vad jag sagt korrekt men dessvärre utan resultat. Insikterna från värdet av källkritik borde gjort Carlsnaes försiktig med att ta vad som står i en studenttidning ad notam utan att kontrollera med källan.

BO ROTHSTEIN

■ Statsvetenskapliga förbundet

FÖRBUNDSREDAKTÖR: HELENA WOCKELBERG

Risk att feministisk forskning självdör

Så har då professorn i genusvetenskap, Eva Lundgren, blivit friad av Uppsala universitet från anklagelsen om forskningsfusk. Redan innan detta utslag kom hann dock 14 forskare, bland dessa tongivande feministiska forskare som Maud Eduards och Anna Wahl, gå till angrepp i Dagens Nyheter (DN debatt 051206) mot de personer som genomfört granskningen, professorn i statsvetenskap Jörgen Hermansson och professorn i vetenskapsteori Margareta Hallberg. Poängen från de 14 är att bara den som själv är verksam inom ett forskningsfält är kompetent att göra en bedömning av forskningen på fältet. Som statsvetare och vetenskapsteoretiker borde inte granskarna vare sig ha fått eller ha åtagit sig uppdraget. Till saken hör att även om Uppsala universitet valde att fria istället för att fälla, så är den rapport som ligger till grund för beslutet minst sagt kritisk mot Lundgrens forskning.

De 14 forskare som genom sin artikel indirekt ger stöd åt Lundgren försöker måla upp en motsättning mellan att tänka "rätt" och att tänka "fritt" inom universitetsvärlden. De försöker också måla upp

en motsättning mellan en mer tolkande hermeneutisk vetenskapstradition och en teoritestande positivistisk tradition. I deras historieskrivning tilldelas Hermansson och Hallberg rollen av vetenskapspolis som näpser nydanande icke-konventionell forskning genom att de ställt ett tydligt krav: en god forskare bör ha ambitionen att "pröva de egna tesernas hållfasthet". I artikeln antyds också att den här typen av näpsande skulle vara särskilt vanlig mot feministisk forskning och mot forskning som arbetar med kvalitativa angreppssätt. Det suckas över att dessa vetenskapsområden inte har hög status inom akademien.

Som feministiskt inspirerad forskare, som arbetat såväl med kvantitativa som kvalitativa data, blir jag oroad när jag ser vad de 14 forskarna förespråkar för lösning. De vill bygga upp slutna rum där bara de som själva arbetar inom ett område skall bedöma varandra. De ifrågasätter vetenskapssamhällets förmåga att kommunicera inte bara över gränserna mellan olika ämnesområden utan även över gränserna mellan traditioner inom ett och samma ämne. De intar en helt igenom relativistisk hållning där de skriver "... att det granskarna gör, handlar om en tolkning som inte är mera sann, perspektivlös eller neutral. Den sker bara utifrån andra referensramar och en annan förförståelse."

Har du synpunkter på förbundssidan eller vill lämna bidrag är du välkommen att kontakta förbundsredaktören via e-post Helena.Wockelberg@statsvet.uu.se eller telefon 018-4713448.

De vore djupt olyckligt om den bild som de sprider skulle uppfattas som en allmän bild av var svenska feministiska forskare står idag. Vad är det för vetenskap om man inte är beredd att ifrågasätta sina egna utgångspunkter? Vad är det för vetenskap om man inte öppnar för möjligheten att det man trodde från början faktiskt var fel? Vad är det för vetenskap om vi inte kan säga något om vad som är mer eller mindre hållbara resultat? Det här handlar inte om någon gammaldags skiljelinje mellan hermeneutik och positivism, utan mer allmängiltigt om en gräns mellan god och dålig forskning.

Sådana grundläggande frågor, som de jag ställer ovan, kan man inte komma undan genom att säga att man ägnar sig åt ett kvalitativt "tolkande" angreppssätt. Alla forskare ägnar sig åt någon form av tolkning. Det finns nog ytterst få samhällsvetare eller humanister som idag är så naiva att de tror på "rena" fakta. Men självklart finns det bättre eller sämre sätt att göra sina tolkningar på. Och vad som är bra för mig är när det finns öppenhet – som utomstående kollega ska man kunna följa med i en process där frågor mejslas ut, material bearbetas och sedan slutsatser dras. På så sätt kan man diskutera hållfasthet oavsett hur en forskare väljer att arbeta mer konkret. Om allt blandas i en enda mischmasch eller framställningen är ogenomtränglig, behöver det visserligen inte vara fusk, men det är knappast heller frågan om att följa god vetenskaplig sed.

I sin artikel frågar de 14 forskarna retoriskt om vi – underförstått vetenskaps-samhället – skulle acceptera att en etnolog med intervjuer som specialitet skulle få avgöra trovärdigheten i nationalekonomiska kalkyler. Självklart är mitt svar, om personen i fråga gör ett hedervärt arbete. Det finns inte alls några garantier för att en bedömning eller granskning håller hö-

gre kvalité bara för att den är utförd av en forskare inom samma verksamhetsfält.

Jag har svårt att förstå de "antingen-eller" situationer som målas upp av de 14 forskarna, inte bara när det gäller den mellan hermeneutik och positivism utan också mellan att delta i specialiserade forskningsgrupper eller utsätta sig för mer öppna sammanhang. Det verkar till exempel så självklart att forskningen mår bäst av både specialisering och utåtriktad dialog. Men om jag tvingas välja måste jag säga att det för mig är det sämsta tänkbara alternativet om en grupp forskare stänger dörren om sin egen verksamhet. För var hamnar vi då om inte i kottierier eller klubbar för inbördes beundran?

Jag tänker inte ta ställning i sak, om det var rätt eller fel att fria Eva Lundgren. Om det var rätt eller fel att över huvud taget sätta igång granskningen. Den vidare fråga som debatten om granskningen gett upphov till går nog inte att komma åt på juridisk väg eller genom andra typer av regler från universitetet. För vad ska man föreskriva om? Att du inte får disputerat, bli docent, professor etcetera om du inte någon gång lagt fram dina alster för ett seminarium av den och den karaktären? Jag kan se framför mig vilket katttråkande värje försök till preciseringar skulle kunna ge upphov till. Vad det handlar om är istället forskarnas eget förhållningssätt och vilka normer vi förmedlar till studenter. Om utbyten ska vara meningsfulla måste man själv vilja gå utanför den egna närmaste kretsen.

Av egen erfarenhet vet jag att feministisk forskning kan vara utsatt för en icke självvald isolering. Man kan inte räkna med att kollegor från andra delområden inom ett ämne som exempelvis statsvetenskap med intresse, liv och lust deltar i de sammanhang där feministisk eller genusorienterad forskning framställs. Jag

kan också ibland önska mig höjd status inom akademien för detta område. Men det går inte att sitta och sucka över sakernas tillstånd. Om feministisk forskning ska få höjd status måste forskare inom detta område själva ta ett kliv utåt och bereda marken för kommunikation. De måste också själva sätta igång det vetenskapliga ifrågasättandet av den egna traditionens utgångspunkter.

Den position som de 14 forskarna intar i sin artikel är helt enkelt orimlig. Framhårdar man i att det ska vara de "egna" som står för bedömningarna faller till exempel genusforskningens egen kritiska potential. Om inte andra forskare får kritisera feministisk- eller genusorienterad forskning varför skall då genusforskningens, ofta berättigade, kritik av andra discipliner lyssnas på? Och om kritik bara kan viftas bort med att det handlar om skilda "referensramar" varför ska någon över huvud taget ta någon på allvar inom forskningen? Med den väg som de 14 forskarna linjerar upp kommer feministisk forskning aldrig att få höjd status. Den kommer istället så småningom att tyna bort och självdö.

LENA WÄNGNERUD¹

1. Lena Wängnerud är docent vid Statsvetenskapliga institutionen Göteborgs universitet
E-post: Lena.Wangnerud@pol.gu.se

Tre snabba frågor till ...

... **Thomas Denk**, Karlstad Universitet, som ska vara ordförande i arbetsgruppen Politologisk metodologi vid förbundets årsmöte 2006:

1. Vilken typ av uppsatser hoppas du få se i arbetsgruppen?

– Förhoppningsvis blir det uppsatser som utifrån olika perspektiv diskuterar metodologiska frågor eller som tillämpar nya metoder för att studera politik. Men även uppsatser som presenterar och diskuterar metodiska frågor för projekt eller avhandlingar är välkomna.

2. Varför behövs det en arbetsgrupp i politologisk metodologi?

– Metodologiska frågor aktualiseras i all forskning. Det behövs därför möjligheter att få diskutera dessa frågor, inte minst utifrån olika perspektiv. Dessutom har det under senaste åren hänt en del inom området. Nya lösningar på gamla problem har utvecklats, och nya metoder för att samla och analysera data har också utvecklats. På samma sätt som forskning kan utvecklas genom teoriutveckling, så kan forskning även utvecklas genom metodutveckling. Det finns helt enkelt en hel del att prata om när det gäller hur vi studerar politik.

3. Tänker du själv presentera något, i så fall vad?

– Självklart! Antingen blir det en uppsats som diskuterar hur samtalsanalyser kan användas för att studera politiska interaktioner eller en uppsats som tillämpar en ny

metod för att kvantitativt beräkna i vilken utsträckning som individer använder primära eller sekundära resonemangsprocesser när de tänker om politik.

Sveriges bästa statsvetare utsedda!

Nu har statsvetenskapliga förbundets styrelse bestämt sig: Herbert Tingsten, Bo Rothstein och Jörgen Westerståhl är Sveriges bästa statsvetare genom tiderna. I en schlagerfestival-liknande procedur har styrelseledamöterna först nominerat svenska statsvetare och därefter tilldelat dessa poäng i en omröstning. Ingvar Mattson kunde så efter genomförd röst-räkning konstatera att ovanstående herrar får representera Sverige i "den stora finalen" som i detta fall är den kommande *International Encyclopedia of Political Science*.

Statsvetare bestämmer sig tidigt

Sveriges statsvetare har redan ett halvår före riksdagsvalet givits möjligheten att tippa utgången av detsamma. Arrangören – statsvetenskapliga institutionen i Göteborg – ägnar sig enligt egen uppgift sedan länge åt sådana valtips och vill i år få alla andra att göra detsamma. "Närmast faktiskt resultat" vinner och får någon form av pris, vad är enligt tillförlitliga källor inte

klart men diskuteras för närvarande av statsvetenskapliga förbundets styrelse (en fri fråga i nästa SOM-undersökning?!). Om någon gissar ruggigt nära föreslår redaktören att vederbörande ägnas minst en paneldebatt på nästa årsmöte eftersom vi då har någon mitt ibland oss som känner till vad som skulle kunna vara den sanna folkviljan.

Konferenser

Förbundets årsmöte i Karlstad 2006

Förbundets årsmöte i Karlstad hålls den 12-14 oktober. Åtta arbetsgrupper är planerade liksom två gemensamma paneldiskussioner med rubrikerna "Det svenska valet 2006" respektive "Risker och politisk styrbarhet".

Arbetsgrupperna är följande (ordföranden inom parentes):

1. Political action – *Karlstad Seminar on Studying Political Action*, KSSPA (Michele Micchetti, KAU och Alexander Segerberg, SU).
2. Internationell politik (Hans Lödén, KAU och Ulf Bjereld, GU).
3. Politisk organisering (Olof Peterson, SNS, Curt Räftegård och PO Norell, KAU).
4. Komparativ politik (Gregg Bucken-Knapp, KAU och Isabell Schierenbeck, GU).
5. Europapolitik (Lee Miles, Liverpool University och Ulrika Mörth, SU).
6. Politologisk metodologi (Thomas Denk, KAU).

7. Politisk teori (Ulf Mörkenstam, SU).
8. Bolognaprocessen – arbetsgrupp för studierektorer och ämnesföreträdare (Göran Bergström, SU).

ECPR möts i Nicosia, Helsingfors och Rennes

Den som inte reser till Nicosia 25-30 april för att delta i ECPR:s *Joint sessions of work-*

shops 2006 kan nästa år (2007) ta färjan till Helsingfors i samma ärende (då gäller datumen 7-12 maj). Våren 2008 är Rennes värd för evenemanget. Mer detaljerad information finner du på ECPR:s hemsida <http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions>.

Prenumerera på Statsvetenskaplig tidskrift!
www.statsvetenskapligtidskrift.se

■ 108 2006/1 Innehåll

Uppsatser

- Mathias A Färdigh*: Varför sa man nej? – En studie av skillnader mellan Sveriges 290 kommuner i samband med EMU-folkomröstningen 2003 ... 3
- Björn Johnson*: Brukarinflytandets utveckling i den svenska narkotikapolitiken 1965–2004 39

Översikter och meddelanden

- Jens Stilhoff Sørensen*: Kultur, institutioner och social tillit: en diskussion av Rothsteins ansats och historisk kontext. Replikskifte. 61
- Jørgen Grønnegård Christensen* – *Bo Rothstein* – *Raimo Väyrynen*: Utlåtande över sökande till Lars Hiertas professur i statsvetenskap 81
- Walter Carlsnaes*: Kommentar med anledning av de sakkunnigas utlåtanden över de sökande till Lars Hiertas professur 103
- Bo Rothstein*: Replik. 109

Statsvetenskapliga förbundet

- Lena Wängnerud*: Risk att feministisk forskning självdör 111
- Notiser 113

■ Statsvetenskaplig tidskrift

Utgiven av Fahlbedska stiftelsen med stöd av Vetenskapsrådet. **redaktionssekreterare** Mats Sjölin (ansvarig utgivare) **bitr redaktionssekreterare** Christian Fernandez (vik) **förbundsredaktör** Helena Wockelberg **redaktionsråd** Christina Bergqvist, Uppsala universitet, Mikael Gilljam, Göteborgs universitet, Patrik Hall, Malmö högskola, Cynthia Kite, Umeå universitet, Mats Lindberg, Örebro universitet, Michelle Micheletti, Karlstads universitet, Ulf Mörkenstam, Stockholms universitet, Christian Fernandez, Lunds universitet, biträdande redaktionssekreterare, Mats Sjölin, Lunds universitet, redaktionssekreterare, Helena Wockelberg, förbundsredaktör **teknisk redaktör** Bengt Lundell **grafisk form** Henrik Malmqvist

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år **prenumerationspris** 2006 360 kr **enstaka nummer** 95 kr **medlemmar** i Statsvetenskapliga förbundet och **studenter** erhåller tidskriften till rabatterat pris. Prenumeration sker via hemsidan, genom insättning av avgiften på plusgiro 27 95 65-6 med angivande av namn och adress eller genom meddelande till tidskriftens expedition

Eftertryck av tidskriftens innehåll utan angivande av källan förbjudes

Adress Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund **telefon** 046-222 8938 (Sjölin) 222 8930 (Fernandez) 222 1071 (Lundell) **telefax** 046-222 4006

e-post statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se **hemsida** www.statsvetenskapligtidskrift.se

tryck Studentlitteratur, Lund 2006 ISSN 0039-0747

■ Anvisningar till författare

Manuskript insändes per e-post till <Statsvetenskaplig.Tidskrift@svet.lu.se> som ordbehandlingsdokument. Uppsatser och översikter granskas genom anonym peer-review. Författaren får dock ta del av granskarnas kommentarer. Litteraturgranskningar och meddelanden genomgår redaktionell granskning. Efter beslut om publicering insändes slutgiltigt manuskript som ordbehandlingsdokument per e-post till <Statsvetenskaplig.Tidskrift@svet.lu.se>. Vid tveksamhet om den tekniska utformningen, kontakta Bengt Lundell, Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund, tel. 046-222 10 71, <Bengt.Lundell@jur.lu.se>. Tidskriften använder från årgång 107 ny redigeringsteknik. Texterna publiceras också på tidskriftens hemsida.

Statsvetenskaplig Tidskrift publicerar uppsatser, översikter och meddelanden, litteraturgranskningar samt notiser, på svenska, danska, norska och engelska. Författare får granska korrektur.

Manuskript bör utformas enligt följande anvisningar.

- 1 Arbetets titel anges på separat titelsida, med uppgift om författare, institutionsanknytning, fullständig adress inklusive e-postadress och telefon.
- 2 *Uppsatser* och *översikter* inleds med en abstract på engelska, högst 150 ord. Uppsatsers omfång bör ej överstiga 75 000 tecken, inkl. noter, exkl. litteraturförteckning.
- 3 Huvudtexten skall innehålla högst två rubriknivåer (förutom arbetets titelrubrik).
- 4 Tabeller och figurer skall vara numrerade och försedda med beskrivande rubrik. Figurer och större tabeller bifogas separat. I huvudtexten anges var tabeller och figurer skall inplaceras.
- 5 För referenser används parentessystemet. Ex: (Lukes 2005: 5-7, Gilljam - Hermansson 2003: 10). Kommenterande fotnoter numreras löpande.
- 6 Refererad litteratur redovisas i särskild litteraturförteckning, placerad efter huvudtexten. Förteckningen utformas i enlighet med följande exempel.

Dahl, Ann-Sofie. 2005. Freivalds förklaringar, *Smedjan* 20/1, tillgänglig på <<http://www.smedjan.com>>, citerad 2/2 2005.

Esaiasson, Peter, 2003. Vad menas med folkviljans förverkligande?, s 30-53 i Gilljam, Mikael - Hermansson, Jörgen (red), *Demokratins mekanismer*. Malmö: Liber.

Hall, Patrik, 2004. Autonoma krafter och anpassade människor: diskursiv makt inom svensk IT-politik, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 106, s 97-124.

Hegeland, Hans, 2004. "Europeiska unionen I nationella parlament - inrikespolitik eller utrikespolitik?". Paper, Statsvetenskapliga Förbundet, arbetsgrupp Europaforskning, Stockholm.

Sjölin, Mats, 2004. *Politisk etik*. Lund: Studentlitteratur.

- 7 Vid *litteraturgranskningar* redovisas på titelsidan det granskade arbetet enligt följande exempel.

Katarina Barrling Hermansson: *Partikulturer. Kollektiva självbilder och normer i Sveriges riksdag*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 159. Uppsala 2004: Acta Universitatis Upsaliensis.

ÅRGÅNG 108 2006 NR 1